ATJEH

À VOL D'OISEAU

DOOR

MELANTJONG.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF.

1881.

KIT

Rp. 310.400,-

XXL 93
951

ATJEH À VOL D'OISEAU.

XX 1,955

ATJEH

À VOL D'OISEAU

DOOR

MELANTJONG.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF.

1881.

BAT. GENOOTSCHAP VAN KENNIS

INHOUD.

Eerste Hoofdstuk.

Bladz.

Aankomst te Oleh-leh 1

Tweede Hoofdstuk.

Oleh-leh, Kampong-Gedah en Kotta-Radja. 12

Derde Hoofdstuk.

De kraton en zijne voorwerken 26

Vierde Hoofdstuk.

Omzwervingen in en om den kraton. I. 36

Vijfde Hoofdstuk.

Omzwervingen in en om den kraton. II. 50

Zesde Hoofdstuk.

Omzwervingen in en om den kraton. III. 61

Zevende Hoofdstuk.

Het leven in den kraton 71

Achtste Hoofdstuk.

De Zuid-Oosterlinie 80

Negende Hoofdstuk.

Bladz.

De Noord-Oosterlinie 103

Tiende Hoofdstuk.

Bezoek aan den Westerlinie 147

Elfde Hoofdstuk.

Het groot Militair Hospitaal te Panteh-Perak 171

Twaalfde Hoofdstuk.

Festiviteiten te Atjeh 181

Dertiende Hoofdstuk.

Over Nessoeh naar Ketapan-Doewa en Boekit-Daroe 201

Veertiende Hoofdstuk.

Poeloe Bras 216

Vijftiende Hoofdstuk.

Aankomst der Mailboot 242

EERSTE HOOFDSTUK.

Aankomst te Oleh-leh.

Geen grootsche natuurtooneelen treffen het oog op de reis naar het pas veroverde sultanaat Atjeh, wanneer men die reis maakt om de Oost, dat wil zeggen over Singapore en Penang, per stoomschip van de N.-I. Stoomvaart-maatschappij. Zoodra het stoomschip Penang verlaat en ruim een etmaal westwaarts stoomt, maakt men allengs kennis met Atjeh's dreven, die echter den stoombootreiziger niets te zien geven dan zandige kusten, met laag gewas begroeid, dat hier en daar slechts wordt afgewisseld door hooger geboomte, terwijl dieper landwaarts in, enkele palmbosschen (of klappertuinen) de ligging van de kampongs (dorpen) aanduiden.

Hij, wien de lust mocht bekruipen die kustlanden van nabij te bekijken, moge zich van een goede dosis voorzichtigheid en moed voorzien. De breede, golvende, witte strooken, die zich overal vertoonen en die het land, zoo ver 't oog reikt, als met een ivoren lijst omvatten, zouden zulk een ontdekkingstocht tot een hoogst gevaarlijke onderneming maken.

Die schitterende witte omlijsting immers, ontstaat door de sterke branding, die zoowel hier, als overal op Atjeh's kusten, het landen zoo gevaarlijk maakt en die, bij de beide expeditiën, — zoowel als te Samalang en later voor Kroëng-Raba — (ter westkust) zoovele offers heeft geëischt. Gewoonlijk wordt dan ook, zooveel mogelijk, voor de monding eener rivier geankerd. Als door instinct geleid, vestigden de bewoners des lands zich daarom aan de oevers der rivieren en aan hare zijtakken. Zoo ontstonden langzamerhand de kampongs. De dichter bij de zee en bij de uitwatering der rivieren gelegen dorpen worden door visschers bewoond. Deze eigenlijk nog half wilde bevolking kan met haar kleine sampangs (booten) al roeiende gemakkelijk de zee bereiken, zonder veel last te hebben van de eeuwigdurende branding, die zich vóór den stroom oplost in machteloos stuiptrekkende golven.

Achter het rijk geschakeerde groen, dat het land bedekt en zich eindelijk schijnt te vermengen met de nevelachtige blauwe lucht, verheft zich in de verte een der hoogste en voornaamste bergtoppen van Groot-Atjeh: de Ya-Moera, of Koninginneberg, ook wel bekend onder den naam van Goudberg.

Langs de eentonige kust voortstoomende ziet men eerst Edi, een klein plaatsje met militaire bezetting, aldaar geplaatst zoowel ter bescherming der Nederlandsch-Indische tabaksplanters als om te waken voor het nakomen en instandhouden der contracten van onze regeering met den Sultan van die landstreek. Het oorlogsschip daar ter plaatse doet dubbelen dienst. Eerstens helpt het de dikwerf verbroken communicatie tusschen den wal en de af en toe aankomende stoombooten onderhouden. Somtijds doet het geval

zich voor, dat de zware branding en hevige wind de landing der naar Edi bestemde passagiers beletten; alsdan verleent het bewuste gouvernements-stoomschip gastvrijheid aan de reizigers. Ten tweede vormt dit schip, met nog vele andere oorlogsbodems, de zeelinie om Atjeh ter blokkeering van de kust.

Edi verlatende en 's avonds doorstoomende, ziet men hier en daar lichten; de vaste of onbeweeglijke duiden de plaats aan op het land zelf, waar zich dorpen of ook wel enkele woningen bevinden. De lichten daarentegen, die zich dobberend of zwevend vertoonen, berichten den voorbijstoomenden, dat daar ergens een van Neerlands zeekasteelen voor anker ligt.

Gewoonlijk weten de gezagvoerders der booten den nieuwsgierigen passagier terstond te zeggen, welk schip het is, hoe 't heet en uit welke heeren het état-major is samengesteld. Meestal worden er in 't voorbijgaan postpakketten afgegeven en overgenomen. Bij helder, stil weer en vooral wanneer de omstandigheden eischen, dat de Marine-commandant in dat blokkade-gedeelte het aankomende schip tijdelijk aanhoudt, maken de officieren van het stationsschip doorgaans gebruik van de gelegenheid om een bezoek te brengen aan de boot, die weldra de reis weer zal hervatten. Dan wordt over en weer het jongste nieuws besproken, waarbij natuurlijk altijd het laatste woord blijft aan de passagiers, die, regelrecht van Batavia komende, het best voorzien zijn van belangrijke mededeelingen, welke met de meeste ingenomenheid worden aangehoord.

't Is dan ook geen wonder, dat die „goê liên," die somtijds wel gedurende een rond jaar van station tot station gaan, — onophoudelijk kruisende en nu en dan weer een maand

of meer voor anker blijvende, zonder ooit aan wal te komen of andere menschen te zien dan hunne lotgenooten, — belust zijn op nieuws van Java, vooral van Batavia, dat hun, van hun vervelenden post uit, als een Dorado moet voorkomen, — want, zoo ooit, dan is 't hier waar: „distance lends enchantment to the view!"

Het is wellicht niet algemeen bekend, dat op deze noordoostkust tal van staatjes gevonden worden, die voorheen elk op zich zelf stonden, doch bijna alle aan de Atjehsche sultans schatplichtig waren. Wij zullen ze, de grootste althans, even in volgorde opnoemen, om daarna onze reis voort te zetten.

Na Edi krijgen we, bij de kaap Telok Samoï, het landschap Gedoeng; in het hooge bergland daarachter wonen de „Orang Gajoe" of bovenlanders; vervolgens komt het rijk Passei.

Sedert eeuwen werden hier Arabieren en andere Aziatische volkeren gezien; later, in de 16de eeuw, moeten zelfs de Portugeezen er zich tijdelijk gevestigd hebben. Was het rijk voorheen groot en machtig, thans is er niets meer van te bespeuren; inwendige tweespalt, binnenlandsche beroeringen, oorlogen met de naburige staatjes, deden allengs macht en grootheid wegzinken. Verder de kust volgende, krijgt men Simpang Olim, Samalangan, Merdoe, Endjoeng, Aër Saboe, Gighèn en Pedir.

Alle plaatsjes of, beter gezegd, staatjes, worden niet aangedaan. Dit zou de reis te lang maken; bovendien is er tegenwoordig weinig of niets voor den handel te halen, — die handel, die voorheen toch schatten uit deze rijkjes naar Europeesche markten zond.

Hier immers werden de pinangnoten ingezameld en ver-

scheept naar het eiland Penang, dat daaraan zijn naam ontleent. Bovendien stond de peper uit deze streken in den handel bekend als van de beste soort; de naam „peperkust" ons reeds op de schoolbanken geleerd, bewijst ons dat die specerij voorheen in massa van hier werd vervoerd.

Hopen we, dat door een flink, geregeld bestuur deze bronnen van welvaart en nijverheid spoedig weer tot hun vorigen bloei mogen geraken. De gegevens zijn er; als de inboorlingen, eenige jaren verder, begrijpen en inzien dàt de Nederlandsche natie door een degelijk, krachtig bestuur hunne belangen bevordert, in tegenstelling van het geweld, dat overal door de Atjehsche vorsten gepleegd werd, dan zullen niet alleen handel en scheepvaart weer tot hun recht komen, maar zal vooral onze vestiging in die vruchtbare streken het land ten zegen zijn.

Doch gaan wij verder, naar Salamangan, het eerstvolgende kustplaatsje dat de boot aandoet; een oord, bijna even aantrekkelijk als b. v. het Haagsche „spinhuis", anders gezegd de eene of andere sombere gevangenis. Gedeeltelijk draagt het eentonige landschap er de schuld van, dat men deze plaats in een minder gunstig licht ziet, doch voornamelijk is het de vijandige gezindheid der bevolking en de herinnering van de slachting in Augustus 1877, die het gezicht op dit gedeelte der kust als met somber floers bedekt. Een bezetting van ongeveer honderdvijftig man ligt hier in garnizoen.

In N.-W. richting voortstoomende bereikt de boot Pedir en Gighèn, die even aangedaan worden; (doorgaans om postpakketten af te geven of passagiers aan wal te zetten). Nog gedurende eenige uren moet de snuivende, hijgende machine haar arbeid voortzetten, eer de zoekende blik des reizigers

iets bijzonders ontmoet; maar dan verheffen zich eenige nevelachtige voorwerpen van onbestemden vorm uit de golven. Het doel der reis is nabij: de met nevelen omhulde gedaanten, die uit de zee verrijzen, blijken eenige eilanden te zijn, getooid met het schoonste groen, de rijkste végétatie die het menschelijk oog ooit aanschouwde. Is het de helderder lucht, of het contrast, dat het donkere groen van 't geboomte vormt met het zilverwitte schuim der branding, dat aan die weelderig begroeide eilanden zooveel bekoorlijkheid bijzet? Hoe 't zij, het oog rust met welbehagen op die schoone dreven, waar 't schip nu langs glijdt en die, met het verafgelegen vasteland van Sumatra in 't verschiet, zeker een der schoonste gedeelten van onzen aan natuurschoon zoo rijken Archipel mogen genoemd worden.

Biedt de straat Sunda een verrukkelijk gezicht aan hen, die na een lange zeereis eindelijk land zien, niet minder blijvend is de indruk, dien dit gedeelte van Nederlandsch-Indië maakt op allen, die voor het eerst deze kusten bezoeken.

Het valt bijna elken mailreiziger op, hoe de natuur, op Sumatra's Noordwesthoek, als 't ware al hare pracht ten toon spreidt, de heerlijkste kleuren, in alle tinten, kwistig vertoont; alsof zij hem, op dit uiterste gedeelte van Nederlandsch-Indië, nog éénmaal, voor 't laatst doch ook voor altijd de herinnering aan de tropen in 't geheugen wil prenten.

Het is zeker waar, dat hoe verder men zich uit deze streken verwijdert, hoe minder natuurschoon men bij de verschillende eilandengroepen opmerkt.

Wanneer Ceylon achter den rug ligt, wordt alles allengs weer dor en eentonig. Dan, veel te lang hielden we ons op bij de schoone eilanden Poeloe-Way, Poeloe Bras en Poeloe Nassie.

Langzamerhand vermindert de spoed. De boot heeft Olehleh's buitenree bereikt en zoekt een veilige ankerplaats tusschen de andere, daar liggende schepen. Het dreunen van 't schip, het gejaagde hijgen der machine nemen gaandeweg af. Voorzichtigheid en accuraat manoeuvreeren is hier de boodschap; luid en schel klinken dan ook de bevelen van den gezagvoerder: „Vooruit! achteruit een paar slagen!" tot het snuivende gevaarte geheel stil ligt en 't anker kan uitwerpen.

Nu ontstaat er een drukte en bedrijvigheid, die men zich bijna niet kan voorstellen, wanneer men nog nooit iets dergelijks gezien heeft. Nu begint de levende inhoud van het schip eerst recht levendig te worden, want het oogenblik der ontscheping genaakt. Zij, die gedurende de heele reis door de lastigste aller kwalen, zeeziekte, bezocht waren, en hun kooien of hangmatten niet verlieten, komen nu te voorschijn, wel is waar bleek en ontdaan door de beproevingen der zeereis, maar toch vergenoegd, omdat het eind der reis en der beproevingen tevens, daar is, — ten minste, dat verbeelden zich de stumperts. De vrouwen verzamelen hare kinderen, (de meeste inlandsche en Afrikaansche soldaten voeren hun gezin met zich, — en ook vele Europeesche militairen nemen de inlandsche echtgenoot mee, die zij met de rechter- of linkerhand getrouwd hebben). Wie iets te verpakken heeft, en de meesten hebben dit, zoekt zijn have bijeen, om toch vooral gereed te zijn op 't rechte moment.

Intusschen zijn er ook reeds bezoekers aan boord gekomen. Allereerst is de waarnemende plaatselijke adjudant te Olehleh verschenen, niet alleen om te voldoen aan eigen nieuwsgierigheid, ten einde terstond te weten welke officieren de

boot meebrengt b. v., maar ook ambtshalve, daar hij de namen der officieren noteeren en numerieke aanteekening maken moet van de soldaten, hun vrouwen en kinderen, eer zij débarqueeren. Deze schriftelijke opgave wordt, na terugkomst aan den wal, bij den militairen commandant ter plaatse ingediend, die op zijne beurt voornoemde bijzonderheden per draad meldt aan den staf, — in den Kraton.

Inmiddels heeft ook nog een andere députatie, — van 't wachtschip komende, — de pas gearriveerde boot bereikt; doch hare komst geldt meer het maritieme gedeelte, d. w. z. hetgeen de marine aangaat, want zij komt de pakketten halen, die voor den commandant der Atjehsche wateren bestemd zijn, waarmee zij naar het wachtschip terugkeert.

Een kijkje over de verschansing heen naar beneden, levert een eigenaardig bont schouwspel op. Een aantal booten, opgepropt vol met soldaten, vrouwen, kinderen, dwangarbeiders, koelies, enz. liggen aan weerszijden van 't groote schip. Zie, bij voorbeeld, die schuit, waar Europeesche militairen naast hun inlandsche en Afrikaansche wapenbroeders plaats nemen. Laatstgenoemden hebben liefst twee of drie kwartiermutsen op 't hoofd gezet bij deze plechtige gelegenheid, terwijl zij met stoïcijnsche kalmte hun pruimpje tabak of sirie kauwen, alsof al dat gewoel, dat rumoer en die drukte hun hoegenaamd niet aanging. Let men op de gesprekken, vooral ook op zeker gebaar met den elleboog, dan merkt men al spoedig, dat bij de Europeanen de cantine aan den wal het onderwerp van 't gesprek en een spoedig bezoek aan dat gebouw het heerlijke vooruitzicht is, waarin zij zich verblijden.

Tusschen deze dapperen ziet men hier en daar eene in-

landsche schoone, die haren tijdelijken heer en meester niet heeft willen verlaten. De arme schepselen zijn voorwaar in een deerniswaardigen toestand, en van haar mag men in waarheid zeggen, dat ze in de verdrukking zitten, om niet er van te spreken dat de meesten opnieuw zeeziek worden door de schommelende, gierende beweging der volgeladen schuit. De reede van Oleh-leh is dan ook allesbehalve kalm; bij 't minste zuchtje van den wind wiegelt en slingert al wat er vatbaar voor is.

Ginds dobbert een andere schuit vol dwangarbeiders of kettinggangers; een zonderling mengelmoes, door de Indische justitie bijeengeraapt, om als koelies, of wilt ge, sjouwerlui en pakdragers, dienst te doen. Blijkbaar is er bij de sorteering van dat volkje hoegenaamd niet op landaard of ras gelet. Hier kan men opmerken alle verschillende nuances van tint en gelaatstrekken, benevens de meest mogelijke verscheidenheid in 't dragen van den hoofddoek [1]) en het dialect der bewoners van onze Oost-Indische bezittingen. Door al 't gejoel heen klinken den oplettenden toeschouwer enkele woorden en locale uitdrukkingen in de ooren, waardoor hij vernemen kan welke landslieden daar zooal bijeen zijn: Javaansch, Maleisch, Sundaneesch, Balineesch, Madureesch, het verbasterde Maleisch der Batavianen, — het zoogenaamde „passer-Maleisch" — en zelfs het Chineesch, of 't Maleisch en Javaansch zooals de Chineezen het spreken

---

1) De kettinggangers, allen veroordeelde misdadigers, hebben namelijk allen 't zelfde kostuum, dat het Gouvernement hun geeft en zij verplicht zijn te dragen; doch in de wijze, waarop de donker-bleumarin katoenen hoofddoek door hen over 't hoofd geschikt en geplooid wordt, herkent iemand, die onze koloniën kent, allicht hun landaard, daar elke landstreek, elk ras, een eigen manier heeft, om dit eigenaardige hoofdtooisel te dragen.

en dat wel naar niets gelijkt. Dit alles wordt nu en dan opgeluisterd door een verbasterd Hollandsch scheldwoord of vloek, waarvan ook deze lui het gebruik kennen; enfin, de levendigste voorstelling die men zich maken kan van de bekende Babylonische spraakverwarring.

Met de pikol- of vrachtpaarden maken deze menschen onze voornaamste transportmiddelen uit voor de Atjehsche binnenlanden. Hebben de heeren kettinggangers, — ofte wel dieven en moordenaars — op Java, in 's lands „boeien," (of gevangenis) het reeds niet al te kwaad, te Atjeh hebben ze het doorgaans niet minder; er zijn er velen die, goed gevoed en verzorgd, ongaarne enkele militaire posten van onze liniën zouden verlaten.

Het merkwaardigste tooneel biedt zeker de schuit aan, die bijna alleen met vrouwen en kinderen bevracht is. Niet een dezer Inlandsche, Afrikaansche en Papoesche schoonheden, of zij is belast en beladen met de vreemdsoortigste bagage, die wij eigenlijk „prullen en vodden" zouden noemen. De geheele inhoud van die schuit zou wellicht geen enkelen gulden opbrengen, — n. b. we spreken hier niet van de levende vracht. Deze dames, — of wel njaai's (huishoudsters of onwettige soldatenvrouwen), — sleepen alles mee wat ze maar krijgen kunnen, tot gebroken glas- en aardewerk toe. Er zijn er bij, die zelfs tusschen de tanden een bundel goed, in een doek gebonden, vastklemmen, terwijl een kakkatoe of loerie (uit de Molukken) op heur hoofd een plaats is aangewezen. Het geschreeuw op de schuit vol kettinggangers is niets, vergeleken met het spektakel dat men hier hoort. Geen wonder evenwel! Daar er zooveel mogelijk meegesleept wordt, gaat er allicht iets van den waardeloozen rommel verloren, hetgeen dan er toe leidt, dat de naar

haar eigendom zoekende juffers kelen opzetten, waarbij die der alomvermaarde Scheveningsche vischvrouwen 't verreweg zouden verliezen. Het spreekt van zelf, dat het kroost dezer lieve Eva's dochteren niet in gebreke blijft, zijn stem te paren aan die zijner respectieve moeders: de bovenvermelde toren van Babel is volstrekt niets, in vergelijking met dit helsche concert. Wie zoo iets nooit gehoord heeft, kan er zich inderdaad geen idée van vormen.

En toch gaat het hier ordelijk toe; daar zorgt de plaatselijke adjudant voor, die, in zijn functie, bijgestaan door eenige ondergeschikten, over alles een wakend oog houdt, nu en dan stilte gebiedt en toeziet dat de dobberende „prauwen" niet overladen worden.

Zoodra er een zeker aantal schuiten volgepakt zijn, worden ze door lange trossen aan elkaar verbonden en dan gaat die merkwaardige flotille, door eene stoombarkas gesleept, binnen vijf minuten tijds haar inhoud aan den steiger lossen.

De trein, die inmiddels in gereedheid gebracht is, neemt de geheele bezending op en een kwartieruurs daarna bevindt zich dit kostbare gedeelte van den inhoud der boot binnen de muren van den Kraton.

Nadat „het volk" opgeruimd is, stelt de gezagvoerder van 't stoomschip eenige sloepen ter beschikking van de passagiers eerste klasse, die dan op hunne beurt de trappen van den pier mogen beklimmen.

TWEEDE HOOFDSTUK.

Oleh-leh, Kampong-Gedah en Kotta-Radja.

Oleh-leh te beschrijven is een moeielijke taak. Men weet inderdaad niet waar men het eerst moet heenzien of wat den aankomeling het merkwaardigst toeschijnt. Eer we ons daarop bezinnen, moeten we echter met dankbaarheid gedenken aan — en melding maken van de gulle en hartelijke ontvangst die ons te beurt viel. Vrienden of onbekenden, allen worden daar met de meeste hartelijkheid verwelkomd; hier worden de pas aangekomenen naar „de Soos" geleid, daar weer meegenomen naar de eigen woning; ieder heeft zijn gast gekozen, zijn logé gevraagd en spant zich in om den nieuwelingen het best mogelijke onthaal aan te bieden. Hier heerscht de Oud-Indische gastvrijheid nog in volle glorie: men ziet dan ook meestal vroolijke, lachende gezichten en hoort de opgeruimdste gesprekken.

Oleh-leh is eene plaats, voor welke in de toekomst twee wegen openstaan. Het kan namelijk een voorname handelplaats worden, — of ook langzaam en kalm een natuur-

lijken dood sterven. Wel is waar zijn er, sedert onze vestiging in Atjeh, vele gebouwen verrezen, doch alles is slechts berekend om tijdelijk dienst te doen; alle gebouwen zijn van hout en bamboe, of bamboe en atap opgetrokken, — dus bestemd om binnen weinige jaren in onbruikbaren toestand te vervallen, indien de voorloopig uit hout en bamboe samengestelde gebouwen niet door steenen vervangen worden, — of indien er op andere punten betere havens gevonden of gemaakt worden. In dit geval zal de plaats Oleh-leh alleen blijven bestaan als trait-d'union tusschen de zee en den Kraton, tusschen Atjeh en de geheele wereld. Hiervoor staat ons de spoorbaan borg, die op den Pier beginnende, zich slingerend uitstrekt tot in den Kraton, zoodat de afstand van het strand tot de hoofdplaats nu in veertien minuten kan worden afgelegd, terwijl dit traject voorheen vijf kwartieruurs tijd kostte.

De spoorbaan volgende, vindt men rechts opzienerswoningen, eenige Gouvernements-magazijnen of stapelplaatsen en de controleurswoning; daarachter, op de landtong (een zandige grond, in den vorm van een schiereiland, omgeven door zee en lagunen) staat een reeks van kazernen, doelmatig ingerichte loodsen, geheel naar den eisch des tijds gebouwd, goed geventileerd en onderhouden, doch ook alweer — voornamelijk uit hout samengesteld. Heeft men den vijftig meter langen pier verlaten en staat men dus op Atjehschen bodem, dan ziet men ter linkerzijde het eerst de woning van den havenmeester. Dit gebouw is aan den weg gelegen, die, van hier uit, naar den passer leidt. Tegenover dit huis staan eenige winkels en de officiers-sociëteit; hiernaast de bekende toko, die hier echter slechts een zijtak is van de groote toko der Gebroeders Van der Zijl te Kotta-Radja. Passar-

waarts gaande, vindt men een aantal barakken, terwijl rechts de officierswoningen staan, die allen een soort tuintje aan den ingang hebben en hierdoor afgescheiden liggen van den zandigen weg. Achter deze bevinden zich de barakken, waar soldaten, kettinggangers, genie-koelies en opzichters van deze logeeren. Voorbij de officierswoningen ziet men de ruime pakhuizen der firma De Lange & C°., die iedereen u zal aanwijzen als de plaats, waar deze Gouvernements-leveranciers alle levensmiddelen opstapelen, eer ze Kratonwaarts worden vervoerd.

Verderop links en rechts ziet men nog eenige armzalige gebouwtjes, die men gevoegelijk „krotten" zou kunnen noemen, en waar een ellendig bestaan wordt voortgesleept door kroeghouders en hunne ega's, welke nobele echtparen hier vooral niet uit den gewonen aard van zulke luî slaan. Elken dag verrijzen hier nieuwe logementen voor „het volk;" gewoonlijk verdwijnen die echter weer even spoedig door een bankroet. De namen alleen van die zoogenaamde hotels duiden genoegzaam aan, dat de haute volée hier geen huisvesting komt zoeken. „De rijzende zon," — „het anker," — „het marine-hotel" — deze namen zijn zeker welsprekend genoeg.

Eenige minuten doorwandelende bevinden we ons in de Inlandsche en Chineesche wijk van Oleh-leh. Hier wonen de politiehoofden, de voorname Inlandsche en Chineesche handelaren, de luitenant-Chinees; kortom, al wat zoogenaamd Inlandsch element is, heeft zich hier metterwoon gevestigd.

Een ruime en druk bezochte passarloods (overdekte markt) kan men ook wel onder de publieke gebouwen rangschikken. Men stelle zich echter geen gebouw voor in den geest van de Passage te Rotterdam, al is het hier even druk. Toch

is het voor menigen Nederlander, — of beter gezegd, voor menigen Europeër, — belangrijk genoeg een dergelijke marktplaats te bezichtigen. Sommige der uitgestalde waren (de fijnste zijden geweven sarongs [kleedjes] en slendangs [sjaals], hoofddoeken en zakdoeken van zijde, met goud en zilver doorweven), zouden in menigen winkel van de Passage beter op hun plaats zijn en beter uitkomen dan hier. Het weefsel van die zijden stoffen is merkwaardig fijn en sterk tevens en de figuren met verschillende kleuren, of met goud en zilverdraad er door heen gewerkt, zijn keurig, sierlijk en met de meeste zuiverheid geteekend. In een Europeesch magazijn geétaleerd zouden die stoffen zeker aller oogen tot zich trekken. Wij, die dit volk van Atjeh noodwendig als geheel onbeschaafd, als barbaarsch beschouwen, staan verwonderd over de kunstvaardigheid en den goeden smaak, die het in deze tentoonspreidt. Dit neemt evenwel niet weg dat de Atjehers in de meeste andere opzichten nog half-wilden zijn. Wij beweren echter niet dat alle zijden of met gouddraad bewerkte stoffen e c h t Atjeesch maakseł zijn. De geslepen Maleier zal ook hier, evenals elders, andere waar voor de onvervalschte ter markt brengen. Koop daarom nooit te gauw; honderd tegen één dat ge bedrogen wordt, als ge niet goed toeziet.

Niet minder merkwaardig zijn de Chineesche toko's. Daar, in die soms al vrij zonderling ingerichte gebouwtjes, vindt men dikwerf nog meer verscheidenheid van koopwaren dan in een der hedendaagsche 30-cents bazaars. Hier zijn met goud geborduurde muiltjes tentoongesteld, naast vaatjes Hollandsche boter en stapels kaas. Daar staat een prachtige collectie Japansch lakwerk naast een pyramide van blikken, die verduurzaamde levensmiddelen, Australisch vleesch, groen-

ten enz. bevatten. Honderd snuisterijen van Engelsch en Duitsch fabrikaat zijn ook hier voor spotprijzen te koop; ook hier kunt ge u van alles voorzien: provisiën, linnen- en stoffen goederen, glas- en aardewerk, kortom, al wat de Europeaan noodig — en veel wat hij eigenlijk niet noodig heeft. Met verbazing bemerkt de vreemdeling, die zich een geheel andere voorstelling had gemaakt van de toestanden in 't pas veroverde gebied, hoe snel ook hier de vooruitgang van handel en nijverheid is . . . . .

Doch hoor! daar staat reeds de trein gereed, die aanstonds het tweede sein tot vertrek zal geven; we moeten dus afscheid nemen van Oleh-leh's inlandsche wijk en keeren terug op den weg langs de officierswoningen. De trein is zoo beleefd den reizigers en anderen belanghebbenden tien minuten voor zijne afvaart kennis te geven, dat hij naar 't doel van zijn tocht — den Kraton — verlangt.

Voorbij de officierswoningen nu, links, is een zijweg, die direct naar 't station en de gereedstaande wagens voert. Eer we in den trein stappen, moeten wij nog even aanstippen dat dit gedeelte van Oleh-leh geheel nieuw is. Voorheen was bijna alles dieper landwaarts in, achter de lagunen aangelegd.

De oppervlakte, die Oleh-leh tegenwoordig beslaat, is een smalle, lange kuststrook, door lagunen over de lengte in twee hoofdwijken verdeeld. Een lange houten brug is de eenige verbinding tusschen Oleh-leh-binnen en Oleh-leh-aan-zee. Wat nu gevoeglijk als 't eerstgenoemde kan worden beschouwd, was voorheen onze oude vestiging. In dit gedeelte, dat met het nieuwe ééne massa uitmaakt, bevindt zich de Atjehsche moskee of mesidgit, de gevangenis en het oude militaire établissement, van waar uit in 1874—75,

's morgens, 's middags en 's avonds eenige visitekaartjes in den vorm van granaten gezonden werden naar 't gebied van Toekoe Nanta. Het tegenwoordige Lampaggar, westwaarts van Oleh-leh c. a., was toen nog niet in onze handen. Van dit gedeelte der plaats uit kan men langs een vrij goeden weg, die ook voor cavalerie en artillerie bruikbaar is, de Westerlinie bezoeken.

Dat het dezen kant uit druk is, niettegenstaande de groote uitbreiding die de plaats langzamerhand heeft verkregen, kan men nagaan. Als eenmaal een vestiging, hoe klein ook, tot stand is gekomen, verlaat een inlander haar noode. Ook in dit oude gedeelte treft men dus Chineesche, Moorsche en Inlandsche toko's aan; ook hier wordt aan den openbaren weg warong[1]) gehouden; de dagelijksche markt ziet hier, evenals in het nieuwe gedeelte, honderden koopzieke inlanders en vrouwen, soldaten en onderofficieren als eene bonte menigte door elkander joelen en hunne waren inslaan. Aan vertier is geen gebrek, vooral wijl de zooeven beschreven weg de rechtstreeksche verbinding is met de geheele Westerlinie. Sinangrie, een der posten dier linie, ligt op ongeveer twintig minuten gaans van oud-Oleh-leh; de inlandsche kampong Pi, die van de passer uit kan worden gezien, is nagenoeg geheel onveranderd gebleven en gunt onzen nieuwsgierigen blikken al dadelijk, zij het dan ook vluchtig, kennis te maken met de inrichting van een Atjehsch dorp.

Op ons bezoek naar de Westerlinie zullen we hierheen terugkomen. Er is nog veel te zien, al komt ons, nieuwelingen, het geheel weinig merkwaardig voor. Geen plekje

---

[1]) Warong, ambulante gaarkeuken en „snoepwinkel."

gronds, of het heeft zijn historische herinnering; geen haag, geen terreinplooi, of het heeft vriend of vijand eenigen tijd in zijn eigenaardigen gevechtstoestand gediend.

Doch wij zullen 't ongeduldig brieschende stoomros niet langer laten wachten. Een knikje van den „chef der beweging" [1]), door machinist en conducteur opgevangen, en voort vliegen we naar ons land van belofte, naar den Kraton of Kotta-Radja, waar we aan den Gouverneur en de verdere autoriteiten zullen worden voorgesteld en waar onze reisgenooten, de pas aangekomen officieren bij wie wij ons hebben aangesloten, vernemen zullen hoe er over hen beschikt is.

Ach ja, de aan boord aangeknoopte vriendschapsbanden zullen, zooals het daarmede veelal gaat, al spoedig vanéén gerukt worden. 't Zal wèl zijn, indien zij elkaar jaren later te Fort de Kock, op Borneo, op een of andere duizende mijlen van daar gelegen plaats, of wel — met verlof in Europa weder ontmoeten. Trouwens, de Indische officieren zijn aan zulke plotselinge veranderingen gewend en schikken zich altijd goed naar de omstandigheden. Bij 't uiteengaan, op 't oogenblik der scheiding, — snel elkaar de hand gedrukt, trouwe briefwisseling beloofd, — een belofte die natuurlijk zelden of nooit wordt nagekomen — en voort stuift het troepje vrienden, elk naar den hem aangewezen post, in een der drie liniën.

Gewoonlijk blijven een of meer der pas gearriveerde officieren voorloopig in den Kraton. Voor ons was het een ge-

---

[1]) Een genie-officier van Oleh-leh wordt dit „baantje" opgedragen. Geheel op militaire leest geschoeid, staat daardoor de stations-chef op een inferieur standpunt, en houdt zijn gezag bijna geheel op, als die „bewegings-chef" zich op het perron bevindt.

noegen te vernemen, dat het toeval een onzer beste reisvrienden — als men dit zoo eens zeggen mag — in de Koningsstad (Kotta-Radja) had ingedeeld, zoodat wij ons daar al dadelijk veel meer thuis gevoelden en op ons doode gemak kassian konden hebben met de minder gelukkigen van het troepje, die pas na drie dagen reizens de hun toegewezen plaats, Koewala-loë (in de Noord-Oosterlinie), bereikten.

Ter herinnering — hoewel het voor hen, die den gang onzer oorlogsverrichtingen te Atjeh gevolgd hebben, geen nieuws bevat — stippen we hier even aan, dat, na den Kraton en de voorwerken, de militaire bezetting van 't veroverde Atjeh werd verdeeld over drie liniën: de Noord-Ooster-, de Zuid-Ooster- en de Westerlinie, elk met een majoor of overste als commandant. Deze verdeeling is zóó ingrijpend, dat Oleh-leh, ja zelfs Poeloe-Bras en Analaboe en voorheen ook Segli, tot de Westerlinie behoorden; een administratieve maatregel of regeling, die somtijds de windstreken, waarnaar die liniën gedoopt waren, wel eenigszins in de war bracht. Segli o. a. ligt vlak naast het oude Pedir, ongeveer twintig minuten gaans er van verwijderd, dus zoo zuiver Noord-Oost als men 't maar hebben kan, (ga uw kaart van Atjeh maar eens na). De bezetting behoorde echter tot de Westerlinie; — of het nu nog zoo is, weten we niet.

Keeren wij evenwel tot den Kraton terug, om daar het bezienswaardige in oogenschouw te nemen.

De trein, die ons van Oleh-leh langs oude, verlaten of schaars bevolkte kampongs voerde, langs plaatsen waar in 1873 en 1874 zeker menig heet gevecht geleverd werd, brengt ons allengs weer in een streek, die er minder treurig uitziet. Dáár wappert de Nederlandsche vlag, te Kam-

pong Djawa, een militaire post onder bevel van een luitenant. Verderop, ter linkerzijde, ontwaart men verscheidene houten gebouwen: de woningen en pakhuizen der firma De Lange & C°., wier vertegenwoordigers te Atjeh zich zoo gul en hartelijk betoonen jegens een ieder, dat wij hier niet kunnen nalaten, hun daarvoor een woord van erkentelijkheid toe te roepen, met den wensch, dat zij ten allen tijde van hunne vele vrienden en bekenden dezelfde hartelijkheid en gulheid mogen ondervinden.

Laat ons aan het kleine station uitstappen; wij weten door den conducteur dat de trein aanstonds, als hij den Kraton bereikt heeft, weder naar de kust gaat, om dan weer dadelijk Kratonwaarts te stoomen; over een half uur vervolgen wij dus onze reis naar Kotta-Radja.

't Station is zeer primitief samengesteld; een open houten loods met een hokje voor den spoorbeambte, die u à raison van een kwartje, een tweede-klasse-kaartje verstrekt. Op 't gevaar af van een ontwrichting op te loopen, klautert ge tegen het hooge perron op; in vier stappen is de wachtloods doorloopen en vindt ge een voetpad dat u, als ge voortgaat, naar den grooten weg voert; sla nu links om en ge bewandelt het voorwerk Kampong-Gedah.

Waarschijnlijk naar een voormaligen Atjehschen naam wordt dit gedeelte der voorwerken Kampong-Gedah genoemd. Hier is 't logies van duizende genie-koelies (vrije inlanders, die voor den dienst der genie werken). Des morgens om halfzes ziet men deze lui, onder geleide hunner opzichters en mandoors, als gonzende bijenzwermen, den weg bedekken langs Kampong-Gedah, naar den Kraton. Daar vindt elke afdeeling het voor haar aangewezen werk, dat onder de leiding der opzieners en het toezicht der mandoors moet

verricht worden. Geene hand, of zij vindt hier arbeid in overvloed; maar ook geen hand, die niet goed beloond wordt door 't Gouvernement. Er zijn vele van die koelies, die één gulden en zelfs meer dagloon verdienen.

Behalve door de magazijnen en koelie-logementen is Kampong-Gedah nog bekend als de voornaamste wandelplaats der Europeesche bevolking van Kotta-Radja. De weg voert tot aan Kampong Djawa, bovenvermeld. 's Middags daar wandelende, gevoelt men wel eens een vage herinnering opkomen, aan een of ander vervallen oud-Hollandsch dorp, hoewel de stoffeering zoo heel verschillend is. De verzameling van vreemdsoortige Aziatische kleederdrachten, de bruine gelaatskleur der Inlandsche soldaten, de verscheidenheid van Aziatische talen die men hier hoort, brengen den peinzenden wandelaar echter weldra tot de werkelijkheid terug.

Zie om u heen! Staat ge niet verwonderd over het aantal kleine logementen, kroegen en kroegjes, hier even als te Oleh-leh zoo wondersnel verrezen? Ook vindt men hier Europeërs uit alle landen van Europa; dit huis wordt door een Pool bewoond, — dat daar tegenover door eene Russin. 't Is bijna ongeloofelijk en toch is het waar. Kleinhandel is hun bedrijf en daar hunne winkels, in tegenstelling met zoovele andere, al sinds geruimen tijd blijven bestaan, schijnt het wel dat zij hier even goede, zoo niet betere zaken doen dan in hun vaderland.

Na deze verschillende toko's en kroegjes vindt men, ter linkerzijde, een klein officiers-kampement, zóó keurig net ingericht, met een tuintje er voor, dat het aan een net Hollandsch hofje herinnert. Achter dit kampement staat, op nagenoeg honderd passen afstands, de kazerne der troepen. Gedah wordt namelijk door eene compagnie infante-

rie bewaakt; een der Kraton-bataljons levert deze troepen.

Achter Kampong-Gedah, ten oosten er van namelijk, stroomt de groote Atjeh-rivier, die, uit het gebergte in de binnenlanden komende, zich door het thans veroverde gebied een weg naar zee baant. De zoogenaamde Zuid-Oosterlinie lag voorheen grootendeels met hare posten aan deze rivier, die ongeveer vierhonderd pas langs den Kraton stroomt.

't Is echter tijd om naar het Gedahsche station terug te keeren; een half uurtje is gauw verstreken, vooral wanneer het de bezichtiging geldt van ons geheel onbekende plaatsen.

Spoedig dus den waggon ingestapt; over eenige minuten zijn wij aan het einde van den ijzeren weg. Volgen wij den loop van den spoortrein, dan vliegen de gebouwen links en de landouwen rechts, met het hoogland van Atjeh in 't verschiet, als een panorama aan het oog voorbij.

Links ligt de loge, een houten gebouw, dat om zijn eenvoud reeds de aandacht trekt, — wanneer ge de bestemming er van kent. Daar dichtbij ziet ge vóór een der toko's een vlaggestok. Er staan hier nog een zestal woningen, meest allen winkels of toko's, daarna een logement, het Atjeh-Hotel; op den hoek de voormalige cantine en eindelijk eene brug: de groote brug naar Panteh-Perak, de brug die de geheele Noord-Oosterlinie met Atjeh's hart, den Kraton, verbindt.

Vóór die brug verrijst een gebouw, dat, tijd en omstandigheden in aanmerking genomen, voorzeker prachtig mag heeten en dat op dit oogenblik, — als de trein voorbij snort, — vol nieuwsgierigen is. Dit gebouw is de officiers-sociëteit, Atjeh-club genoemd en die nieuwsgierigen zijn de te Atjeh aanwezige officieren en ambtenaren. Zij weten reeds, dat er eene boot aangekomen is! Vandáár uit heb-

ben zij het gezicht op den voorbijvliegenden trein; zij kunnen diens inhoud eenigszins monsteren en kijken verlangend uit, of zij in dat ommezientje niet een of andere kennis, misschien wel een vriend, zullen ontdekken; meestal echter is dit vergeefsche moeite.

Geen minuut later houdt het stoomros halt in den Kraton en haasten de reizigers zich om uit te stappen en hunne goederen bijeen te zoeken, hetgeen natuurlijk een drukte geeft van wat ben je me.

Zooveel mogelijk blijven de met elkaar bekende reisgenooten bijeen, vooral de officieren, daar die allen slechts één doel hebben, — onverschillig op welk uur van den dag men in den Kraton aankomt, — namelijk: zich zoo spoedig mogelijk te gaan melden bij den plaatselijken militairen commandant en eerst daarna gevoelen die beste luî zich „lekker", want de plaatselijke militaire commandant is de eenige autoriteit, die hun de beste inlichtingen voor de eerste uren kan verschaffen. Dikwerf ook is de luitenant-adjudant reeds op het perron van 't station aanwezig, om de minderen te ontvangen en, zoo noodig, den weg te wijzen aan de officieren.

Na deze ceremonie, de aanmelding bij den plaatselijken militairen commandant, die slechts enkele minuten duurt en den volgenden morgen in alle officiëele plechtigheid herhaald wordt, voegen zich allen gewoonlijk weer bijeen en voort gaat het reisgezelschap, 't zij om voorloopig een onderkomen, of om naar vrienden en bekenden te zoeken. Uit den aard der zaak gaat het vooreerst naar 't Atjehhotel of de sociëteit, want dáár is ieder zeker kennissen aan te treffen, vrienden te ontmoeten, die hem verwelkomen, hem voor dien eersten nacht gastvrijheid verleenen, — des-

noods hunne kamer met hem deelen zullen. Niemand behoeft zich ongerust te maken met de gedachte, dat hij wellicht geen plaats zal vinden, waar hij zijn hoofd zal kunnen ter ruste leggen: vóór den avond zijn allen geborgen.

Dit is de eerste scheiding der reisgenooten, voor ons evenwel van minder aanbelang, daar wij, door tusschenkomst van den officier bij wien wij ons aangesloten hadden, ook weldra een zeer goed onderkomen vonden.

Eer we echter dien eersten dag te Atjeh besluiten, willen we een bezoek aan de sociëteit brengen en het gebouw van naderbij beschouwen.

Een nette stoep of trap brengt u in de zijgalerij, — tegenover de toko's der heeren Van der Zijl en schuinover de Atjehbrug en het daarachter gelegen Panteh-Perak. Een aantal wip-, luier- en andere Indische stoelen noodigen den bezoeker uit, om zich een uurtje hier op te houden. Hier verzamelt zich in den vooravond een groot aantal van Atjeh's officieren en ambtenaren, om het nieuws van den dag te bespreken, benevens alle andere wetenswaardige zaken. Treden we een der groote deuren binnen, dan bevinden wij ons in de fraaie biljartzaal, een lokaal van ongeveer acht op achttien meter grootte; daar staan drie keurige biljarttafels, waarvan, volgens kenners, het kleinste het beste is. 't Behoeft geen betoog, dat deze zaal vooral 's avonds druk bezocht is. Gewoonlijk staan er zooveel namen van aspirant-spelers op de lei, dat degeen, die telkens te laat komt en zich onderaan moet „afschrijven" nog nooit eene queue in handen gehad heeft en er wellicht ook nimmer toe komen zal de gewenschte partij te spelen.

Op deze zaal volgt de groote binnenzaal, geheel berekend om er een bal te kunnen geven; daarna, aan den kant van

't gebouw, dat op de spoorbaan uitzicht heeft, komt de leeskamer, die ook een keurige piano bezit; naast deze vindt men de directiekamer.

Aan drie kanten van „de Soos" loopt eene ruime galerij; aan den kant der leeskamer staat eene reeks fraaie bijgebouwen. De officiers-sociëteit en de cantine behooren zeker tot de netste en doelmatigste werken, door de genie te Atjeh uitgevoerd.

De verleidelijke, gezellige „Soos" mag ons evenwel niet te lang ophouden; er is voor den nieuwsgierigen toerist nog zoo veel te zien! We nemen dus afscheid van die gulle, hartelijke luî, die ons, vreemdelingen, als vrienden ontvingen, want wij willen onze schreden naar den Kraton wenden, overtuigd dat die wandeling de moeite wel loonen zal. Binnen vijf, zes minuten zijn wij er. De weg is breed en wèl onderhouden; aan weerszijden staan woningen van ambtenaren en officieren; voor elke woning is een tuintje aangelegd, zoodat het geheel een vriendelijk, lief effect maakt. In de verte ziet men reeds de poort des Kratons, weleer 't verblijf van Atjeh's vorsten; thans wappert Neêrlands driekleurig dundoek aan den vlaggestok, rechts naast die poort. Ter linkerzijde staat de schildwacht, die den officier der wacht waarschuwt, wanneer er een aanzienlijk personage aankomt en tevens geheel Kotta-Radja het uur van den dag verkondigt.

DERDE HOOFDSTUK.

De Kraton en zijne voorwerken.

Er is niet veel overgebleven van het aloude Atjeh. De ruïnen van dezen vasten burcht, de moskeeën, de graven der sultans, de hill [1]), — alles is langzamerhand gesloopt, om plaats te maken voor de gebouwen, die onze vestiging alhier vereischte. Hierdoor is, uit een historisch, misschien ook wel uit een archaeologisch oogpunt, veel merkwaardigs verdwenen, doch ook veel goeds verrezen, — veel dat beter strookt met hedendaagsche begrippen. Er is bijna geen spoor meer te vinden van de oude bivakken in 1874 opgericht. Slechts een klein gedeelte, in de zoogenaamde Soerabaia-wijk, herinnert aan dit tijdperk. De oude, uit bamboe en atap saamgestelde keukens zijn nu door nette, doelmatige ge-

---

[1]) Deze naam werd gegeven aan een binnen den Kraton gelegen heuvel, die destijds aan de hospitaal-barakken grensde en bewoond werd door eenige hoofd-officieren. Deze „hill" of heuvel, mede een der Atjehsche oudheden, diende waarschijnlijk eertijds tot begraafplaats van Atjehsche vorsten.

bouwtjes vervangen. Ze liggen, zooals men terstond bij de intrede ziet, over het riviertje. Aan dezen kant van 't water ontwaart men een langwerpig houten gebouw, en — wie even luistert — en ook zonder te luisteren — hoort uit dit gebouw telkens velerlei vreemdsoortige geluiden voortkomen. — Een kenner weet aldra, dat dit het provoosthuis is. 't Moet geen zeer aangenamen indruk maken op de pas aankomende soldaten, als zij zoo al dadelijk bij 't betreden van dit oord het dak ontwaren, waaronder zij wellicht maar al te vaak gastvrijheid zullen genieten. Misschien heeft men die eigenaardige plaats, vlak bij den ingang, met opzet gekozen, omdat, volgens de toenmalige plannen, de cantine eenmaal buiten den Kraton zou liggen, zooals nu werkelijk het geval is. Dit schijnt evenwel heel weinig indruk te hebben gemaakt op den militair. Hier, even als elders, volgt hij zijne gewoonten en gaat alles den gewonen gang.

De hoofdwacht is tevens in dit lange gebouw gelogeerd.

Het riviertje, waarvan wij zooeven melding maakten, is de Koerong-Daroe; het ziet er op 't oog niet aanzienlijk uit, doch als ge „banjir" (of overstrooming) hebt bijgewoond en dit kleine water, in een woesten bergstroom herschapen, ziet voortjagen, dàn begrijpt ge pas waarom die dijken aan weerszijden zijn aangelegd. Een gedeelte van den Kraton ligt dan onder water; de kazernes, de keukens aan de overzijde zijn dan met moeite te bereiken en de „Soerabaia-wijk" is nagenoeg ongenaakbaar. Gelukkig gebeurt dit niet dikwijls, maar als het in de bovenlanden, met name in de Zuid-Oosterlinie bij Boekit-Daroe, flink geregend heeft, en dit vochtige weer eenige dagen aanhoudt, dan zwellen de Daroe- en Atjeh-rivieren aan tot geweldige stroomen, die reeds velen menschen het leven hebben gekost, en

waartegen steeds door de genie gekampt wordt. Buiten den Kraton liggen tegenwoordig dan ook hooge, flinke dijken tot wering van dit gevaar.

Den Kraton verder doorwandelende, zien we achter het „provoosthuis" een reeks nette kazernes, ongeveer tien in getal, door infanterie, artillerie en militaire schrijvers bewoond. Aan den overkant der Koeroeng-Daroe is eveneens een langwerpig gebouw verrezen, evenwijdig loopende aan de rivier, ter vervanging van de tijdelijke loodsen waarin voorheen het derde bataljon gebivakkeerd was. Tegenwoordig doet het nieuwe gebouw dienst voor secretariaat, vendukantoor, bureaux voor kwartiermeesters, logies voor terreinopnemers en bureau van den brigadechef der opname.

Onzen weg vervolgende zien wij wederom een net, nieuw gebouw; het opschrift zegt u al dadelijk, dat dit het Plaatsbureau is. In ditzelfde gebouw bevinden zich verder de artillerie-, administratie-, intendance- en geniebureaux. Nog iets verder ontmoeten we een klein, laag huis, vanwaar veel wel en wee uitgaat: niets meer noch minder dan het Postkantoor. Daarnaast en onder hetzelfde dak zijn de bureaux van den generalen staf te Atjeh. Op de plaats waar deze thans staan, bevond zich voorheen het huis van den generaal Pel. In 1876 werd die woning gesloopt, toen het tegenwoordig bestaande generaalshuis voltooid was. Hier tegenover, d. i. aan gene zijde van de Koeroeng-Daroe, vindt men een atjesch praalgraf, dat waarschijnlijk niet of nooit zal gesloopt worden, vervolgens de stallen der ordonnancepaarden, de gevangenis en de vrouwenloods [1]).

---

[1]) Een gebouw, welks bestemming eigenaardig is. Het dient, zooals de benaming aanduidt, tot verblijf der vrouwen van mindere militairen, gedurende den tijd dat de

Al verder gaande bereikt men het „Generaalsplein." Hier zijn we in 't hartje van Kotta Radja. Vóór zich ziet men een net, uitgestrekt plein met begrinte wandelpaden, eenige hoofdofficierswoningen, die, in nagenoeg rechthoekige richting gebouwd, twee zijden van het plein begrenzen, en op ongeveer vijftig passen afstands, de woning, of (wilt ge) het paleis van den Gouverneur of Generaal van Atjeh; links begrenst de ook hier langs stroomende Koeroeng-Daroe de vierde zijde van het plein.

Dit plein prijkt voorts met een hoogen vlaggestok ter linker- en een keurige muziektent ter rechterzijde. In dit fraaie gebouwtje worden dikwijls uitvoeringen gegeven door de verschillende muziekcorpsen der ter plaatse aanwezige bataljons. Hier verzamelen zich ook Donderdags 's avonds alle muziekcorpsen, hun uitgelezenste stukken ten gehoore brengende, à l'instar der Dunkler-kapel in 't vorstelijk 's-Gravenhage. Wel is waar behoort er een tamelijk sterke fantasie toe, om bij de tonen van de muziek aldaar zich te verbeelden dat men in 't Haagsche Bosch naar een der beroemde Dunkler-concerten luistert, maar toch draagt deze muziek niet weinig bij tot de vroolijkheid en iedereen maakt dan ook gaarne gebruik van de gelegenheid om zich wat te verzetten. De wandelpaden zijn dan bezaaid met militairen van alle rangen en graden, ambtenaren, dames, njaais (Inlandsche soldaten-vrouwen); enfin, tout Paris, zullen we maar eens zeggen, terwijl verschillende

---

dienst hare aanwezigheid in de kazerne verbiedt. Daar wordt warong gehouden (warongs zijn inlandsche gaarkeukens en snoepwinkeltjes); dáár vindt elke huisvrouw gelegenheid om in een gemeenschappelijken keuken den maaltijd voor haar „lakkie" (echtgenoot) te bereiden, terwijl er ook kamers zijn voor inlandsche kraamvrouwen. Het spreekt van zelf, dat hier ook de kinderen der soldaten verzameld zijn.

hoofdofficierswoningen door hare heldere verlichting aanduiden dat dáár dien avond ontvangen wordt.

Achter de woning van den Generaal kromt zich de Koeroeng-Daroe westwaarts en vormt alzoo de scheiding tusschen den eigenlijken Kraton en de Soerabaia-wijk.

Den weg over het plein volgende, kunnen we dadelijk naar die welbekende wijk gaan; doch aangezien daar nu eigenlijk niets te zien is dan kazernen, benevens een warboel van atap en bamboe (die nu ook langzamerhand wordt weggeruimd), gaan wij in eene andere richting, te weten rechts, langs de officierswoningen, en bereiken alzoo het gezellige plekje, waar elk rechtzinnig Atjehbewoner 's middags op de wandeling even aanwipt, om een glas ijskoud water te gebruiken. Wie, die Atjeh kent, weet den „kouden hoek" niet te vinden? Vertoef daar eens een heelen achtermiddag en zie dan eens, wien ge niet al even gesproken of gegroet hebt! En elken middag, ja, soms zelfs als 't regent, wordt dit plekje door iedereen, oud en jong, bezocht, om zich te verkwikken met een glas helder, koud water, versch uit de pijpen der ijsfabriek. Wie in den Kraton woont, acht zijn wandeling van hier af te beginnen: de buitenlui, dat wil zeggen, zij die bij de voorwerken wonen, maken er opzettelijk een omweg voor, ten einde en passant hun glas ijswater te komen drinken.

Van den „kouden hoek" uit vervolgt ieder zijn weg naar het doel, dat hij zich voor zijn wandeling heeft gesteld; ook vereenigen velen zich in groepjes om die wandeling te doen en een half uur later treffen allen elkander weer in de sociëteit, die p. p. somwijlen ook door dames bezocht wordt.

Wij zullen thans echter, van meervermelden „kouden hoek" uit, den binnenweg langs, voorbij de zoogenaamde

„kapiteinswoningen" gaan, die in bouworde loodrecht staan op de zooeven reeds vermelde officierswoningen. Nu kunnen we ook van dezen kant de reeksen kazernen bezien; de rails, die daar liggen, toonen aan dat we eenige uren geleden door gindsche poort den Kraton binnenstoomden.

Achter de rails, of beter gezegd, ten westen van die spoorbaan, vindt men de stapelplaatsen van de administratie en de intendance. Hier stonden voorheen de hospitaalbarakken, hier was de oude „hill," hier zag men de reusachtige boomen, die toenmaals de Nederlandsche vlag heinde en ver, ja, tot op de zee, vertoonden.

Tusschen de kazernen doorgaande kunnen we weer op onzen vorigen weg terugkeeren, dat ook maar het beste is, want veel merkwaardigs is in dit uitgestrekte fort niet meer te vinden.

Dit geheel nu, dat een aaneenschakeling van groote en kleine gebouwen is, waarin honderden leven, aankomen en vertrekken, van waar zij ten strijde uitrukken, is onze hoofdvestiging en wordt met de verschillende voorwerken geacht een onzer sterkste, althans een onzer best bezette positiën te zijn. Aan drie kanten door een flinken aarden wal omgeven, die hier en daar met geschut beplant is en waar zes of zeven veldwachten te vinden zijn (voor hem, die zich de moeite getroost eens eene wandeling langs de borstwering te maken), vormt het dan ook een sterk geheel, vooral omdat het door de omliggende voorwerken: Nesoeh, Panteh-Perak, Penditie en Kampong-Gedah, altijd ondersteund kan worden. Een der zijden van den Kraton, waar men geen wal vindt, de Zuidzijde, in de Soerabaiawijk, d. i. achter de generaalswoning, wordt door eene palissadeering geheel afgesloten. Evenzoo zijn hier en daar de

lage wallen aan de Oostzijde door eene palissadeering zóó hoog opgetrokken, dat de vijand, als hij er eens lust in mocht krijgen binnen den Kraton te komen, toch met veel moeilijkheden zou te kampen hebben.

De voorwerken, die evenals de Kraton, bijna elken middag worden bewandeld, liggen nagenoeg aaneengeschakeld aan het groote Kotta-Radja. Door de Soerabaia-wijk bereikt men het gemakkelijkst en spoedigst Nesoeh, een kampement, dat ruim logies oplevert voor één of anderhalf bataljon. Het is gedeeltelijk in hout, verder in bamboe en atap opgetrokken. Hier waait het nu en dan zóó, dat elk reetje moet worden dichtgehouden en niet zelden speelt de wind den bewoners van die gebouwen parten, door stukken zeildoek of gedeelten van een atappen dak weg te rukken. Dit kampement, Nesoeh, ligt ten Zuid-Westen van den Kraton; van daar uit bereikt men de Zuid-Oosterlinie over Mandarsah-poetie en Ketapan-doewa.

Het kleine Nesoeh heeft overigens weinig merkwaardigs; ter linkerzijde van den weg liggen al de kazernes der mindere militairen; gedurende eenigen tijd stonden drie eigenaardige gebouwtjes in den buitenrand van het kampementsterrein; ze hadden veel overeenkomst met onze kleine kermisspellen, doch hadden door de haast, waarmede zij moesten worden opgetrokken, niet het nette aanzien, dat men er zich wellicht van zou voorstellen. Gebrek aan troepen, — veroorzaakt door de noodwendige tuchtiging van Gedoeng, in Mei en Juni 1878, — had den genie-officier het denkbeeld ingegeven deze „réduits" vluchtig van hout op te trekken. Bij een onverhoedschen aanval konden dan de achtergebleven soldatenvrouwen en kinderen in de eerste étage schuilen, terwijl het handjevol dapperen die kasteeltjes op den bega-

nen grond, doch tevens van binnen uit, kon verdedigen. Eenige oefening was voldoende om de drie gebouwtjes naar eisch te verdedigen. Vermoedelijk bestaan die drie werkjes niet meer. Het geheele terrein om Nesoeh is door verhakkingen en bamboe-doerie [1]) ontoegankelijk gemaakt. Rechts van- en onmiddellijk aan den weg, staat de woning van den plaatselijken staf. De majoor, de adjudant en de officier van administratie houden er tevens „bureau."

Voorbij dit stafsgebouw ontwaart men rechts een open vierkant, dat voor officiersplein dienst doet; op den achtergrond staan de verdere kapiteins- en luitenantswoningen; zij zien er inderdaad uit als onze kermiskramen in het Lange Voorhout te 's-Hage.

Achter de officiersgebouwen stroomt de Koeroeng-Daroe.

Nesoeh is voornamelijk vermaard door zijne venijnige muskieten.

Panteh-Perak (zilver-oever) is zeker een der voornaamste voorwerken. Deze plaats is het, die al zoo dikwerf van zich heeft doen spreken; daar bevindt zich het hospitaal, waar honderden naar toe werden gedragen, om van die plaats grafwaarts te worden gebracht en waar in 1878 door de verraderlijke Atjehers een afschuwelijk bloedbad werd aangericht. Alleen om dit groote militaire hospitaal is deze plaats dus reeds bekend. Het hospitaal bestaat uit ongeveer twintig ruime, groote barakken, in allerlei richtingen opgetrok-

---

[1]) Bamboe-doerie, doornbamboe of bamboe waarvan de stammen en bladeren met scherpe dorens bezet zijn. Dicht bijeengeplant, vormt zulke bamboe weldra een ondoordringbare heg.

ken, waar maar gebouwd kon worden, zonder aan de voorschriften der hygiène te kort te doen. Gemiddeld worden hier om en bij de duizend lijders verpleegd. De bewaking van dit gesticht is aan het garnizoen van Panteh-Perak opgedragen. Wegens de belangrijkheid van dit voorwerk is er bovendien bij den uitersten hoek van het hospitaal een wacht geplaatst, onder bevel van een officier. Overdag behoeft deze officier niet op te treden, doch elken avond tegen zes uren moet hij aan de wacht present zijn. Langs deze wacht loopt de weg naar de Noord-Oosterlinie.

Hier, te Panteh-Perak, vindt men de geheele Atjehsche dokters- en apothekerswereld bijeen; hier woont de dominee en de pastoor; hier vindt de onderwijzer zijn schoollokaal en huis; van hier uit kan men Penajoeng bereiken. Het oude Penajoeng bestaat niet meer; althans nog slechts een gering deel er van is over, namelijk eene eenvoudige benting met vijf en twintig man bezetting. Deze versterking ligt schuin tegenover de reeds genoemde Kampong-Djawa en is door de Atjeh-rivier er van gescheiden. Van Panteh-Perak uit kan men in twaalf minuten gaans te Penajoeng zijn.

De weg, die midden door Panteh-Perak loopt, is eigenlijk een hooge dijk, aangelegd op hetzelfde niveau als de Atjeh-rivier. De huizen en het hospitaal zijn ter linkerzijde van den dijk in de laagte gebouwd, terwijl de officierswoningen daartegenover — naar een beter, nieuwer systeem — hooger zijn opgetrokken, zoodat de bewoners het uitzicht over den weg hebben. Hier vindt eveneens een bataljon logies, gedeeltelijk nog in oude barakken. Grootendeels bewoont het echter de reeds voltooide perceelen van het nieuwe militaire hospitaal, dat Zuid-Oostwaarts, vijf minuten van het oude af, ligt en een flinker en netter aanzien heeft dan de oude bam-

boezen gebouwen, die met iederen dag meer in verval geraken.

Het oude Pakan-Atjeh, dat vlak bij de Atjeh-rivier ligt en dat men bereikt door een brug, die de Koeroeng-Daroe overspant, wordt tegenwoordig — oneigenaardig — Penditie genoemd. Dit voorwerk prijkt met een fraaie cantine en herbergt alle heeren dwangarbeiders, die onder bevel staan van een gepensioneerd kapitein, tijdelijk in dienst hersteld. Hier is ook de geheele cavalerie gelogeerd. Bij den uitgang van den Kraton, rechts, ligt de weg die naar Penditie voert. De Koeroeng-Daroe, zoo even pas genoemd, ontlast zich dicht bij de groote Atjeh-brug in de Atjeh-rivier, — achter de toko der Gebr. Van der Zijl. Waar zouden we anders met al dat water blijven?

Overigens is het voor belangstellenden raadzaam, zich een kaartje van Atjeh aan te schaffen, ten einde de hierboven omschreven plaatselijke bijzonderheden te kunnen nagaan.

VIERDE HOOFDSTUK.

Omzwervingen in en om den Kraton.

I.

„Wel, heb je goed gerust van nacht? Kom, dat doet me genoegen, vriend. Ik kan je verklaren dat ik eveneens goed heb gerust in het Atjeh-hotel, zeker tot vergoeding van de minder correcte bediening en tafel, die nogal iets te wenschen overlaten. Toch moesten we liever niet klagen, want het is al mooi dat we hier, waar we zoo pas gevestigd zijn, al een hotel bezitten."

„Je hebt gelijk, man; wil je er niet logeeren, blijf dan maar weg: 't is hier vraag en aanbod en 't is al wel dat er hier een hotel bestaat. Maar waarom bleef je niet in den Kraton logeeren? Me dunkt dat je gisteren rechts en links nogal gevraagd werdt!"

„Wat zal ik je zeggen? Ik nam, uit principe, geen van die uitnoodigingen aan. Nu heb ik ten minste niemand last veroorzaakt en geen jaloezie verwekt bij mijn vrienden en kennissen."

„Neem me niet kwalijk, vriend, maar ik vind u wel een weinigje pedant!"

Dit gesprek wordt gevoerd tusschen een paar vrienden, reisgenooten van den vorigen dag en wel op den straatweg vóór het Atjeh-hotel, een weg die in grillige bochten van Kampong-Gedah naar den Kraton loopt en waarlangs wij gisteren per spoortrein gereden hebben.

In luchtige ochtendkleeding, de welbekende „nachtbroek en kabaja," hebben wij het hotel verlaten, om, door nieuwsgierigheid gedreven, zoo vroeg mogelijk eens den omtrek in oogenschouw te nemen. Het bijengegons der koelies, die naar hun werk togen, had ons al vóór zonsopgang gewekt. Doch geen onzer had daar spijt van, want de dag begon zoo prachtig, zoo heerlijk, als men 't slechts in de keerkringslanden ziet en zooals trouwens daar bijna altijd het geval is.

In het Oosten, achter de hooglanden, rees de gouden bol statig op, nog half verscholen achter de nevelen, die den top van den Goudberg omhulden, om een uur later haar stralen even vriendelijk en gelijkmatig te laten schijnen over vriend en vijand. In dit schoone, kalme morgenuur, terwijl alles nog rustig was en 't heele landschap zoo vredig voor onze oogen lag, kon men zich bijna niet verbeelden dat, eer de zon haar dagelijkschen loop volbracht zou hebben, de omtrek misschien zou weergalmen van krijgsrumoer, twee vijandelijke volken in een verwoed gevecht gewikkeld en stroomen bloeds vergoten zouden worden. 't Was, bij al dit natuurschoon, eene smartelijke gedachte en de komst van een vriend, die reeds geheel in uniform gekleed langs 's heeren wegen slenterde, was dus dubbel welkom, daar zij ons van deze minder aangename gedachten afleidde en

tevens de zekerheid gaf, dat hij een goede gids zou zijn op de voorgenomen omzwervingen.

Hij was dan ook dadelijk bereid ons te geleiden. „Ga eerst mee naar binnen en drink een kop koffie, die moeder Zeehandelaar overheerlijk weet te bereiden en u zeker gaarne zal aanbieden; daarna kunnen we alles hier eens gaan bekijken: ge zijt toch zeker bekend met alle bezienswaardigheden, nietwaar?"

Onze vriend, hoewel wat lusteloos, — misschien door herinneringen aan hen, die hij reeds geruimen tijd geleden te Batavia achterliet, — doch niettemin handzaam, zooals we spoedig opmerkten, verklaarde zich bereid, dronk blijkbaar met smaak den kop koffie (de gewone Indische ontnuchtering), dien de jongen hem bracht, en zonk toen op een wipstoel neer, waar hij, terwijl wij ons kleedden, zich vermoedelijk geducht verveelde en zich zeker zeer gelaten nog uren lang zou hebben zitten te vervelen, waren we niet eerder gereed gekomen met ons toilet.

Intusschen was het zeven uren in den morgen geworden en had de frissche ochtendkoelte langzamerhand plaats gemaakt voor eene hitte, die, in tegenstelling met de behaaglijke warmte op Java (op dit uur van den dag, wel te verstaan) bijna ondraaglijk was. 't Is dan ook opmerkelijk, dat te Atjeh juist de maanden Februari, Maart en April zich door vreeselijke hitte onderscheiden, zoodat men vaak waant zich in een gloeienden bakkersoven te bewegen.

Gezamenlijk het hotel verlatende, stonden wij een oogenblik in twijfel, welke van de drie wegen, die vóór ons lagen, wij kiezen zouden. Rechts was de weg naar Gedah, links die naar den Kraton en schuinslinks voor ons een weg, die met eene bonte, joelende menigte bedekt was. Men behoefde

er dan ook maar even heen te zien om te ontwaren dat daar passar, d. i. markt gehouden werd.

Het marktrumoer trok ons aan; wij dachten daar aldra uit de eerste hand een blik in 't volksleven te kunnen slaan, zooals werkelijk het geval bleek te zijn. De weg bracht ons binnen twee minuten, dwars over de spoorbaan, daarheen.

Eer we onze aandacht wijden aan 't marktgewoel, moeten we die nog even vestigen op het plein, dat links van den weg ligt. Thans is dit plein met prachtig groen gras bekleed, maar als de Kraton en de omstreken door een banjir bezocht worden, is het een groot meer met kabbelende golven. Dit plein, ten Noorden en Noord-Westen van den Kraton gelegen, in onregelmatigen vorm honderd vijftig op vijfhonderd passen metende, wordt zeer oneigenaardig het exercitie-terrein genoemd. Immers, bijna het gansche jaar 1878 stond het vol water of was, bij eene ongekende hitte of droogte, nog zóó drassig, dat er zelden op gemanoeuvreerd kon worden.

Eens, bij eene groote plechtigheid, naar wij meenen eene parade, om den vorst van Pedir of Edi (Januari 1878) onze reservetroepensterkte te vertoonen, was het plein droog en stonden de vele bataljons er werkelijk reeds gereed, om allerlei kunststukken uit de reglementen te verrichten. Nauwelijks evenwel kwam de kolonel met gevolg, benevens de vorstelijke toeschouwer op het terrein, of de booze watergeesten begonnen hun lusten bot te vieren. De regen viel plotseling bij stroomen neer en het tijdelijk geschikte exercitieveld werd binnen een korten tijd — en wel voor een heele poos — wederom herschapen in een drassigen modderpoel, die volstrekt onbegaanbaar was. Ontsticht over zulk

een „tegenvaller" en tot op de huid nat, hadden de krijgslieden binnen vijf minuten het veld verlaten.

Door de onvermoeide werkzaamheden van de genie zal echter ook wel mettertijd in dit ongerief voorzien worden. Letten we in 't voorbijgaan ook op gindsche groep boomen en daken, ongeveer vijf minuten afstands van ons verwijderd. Voor hier onbekenden heeft die groep veel van eene Hollandsche boerderij. Het zooeven beschreven exercitieveld scheidt dit landschapje van den Kraton. De markt of passar begint waar het oefeningsveld eindigt en vormt met die zoogenaamde boerderij en tusschenliggend geboomte een schoon geheel. Ge zoudt u evenwel zeer vergissen, zoo ge verwachttet aanstonds een Arie of Mieke uit de hoeve te zien verschijnen, want 't is niets meer noch minder dan de paardenkraal. De pikol- of vrachtpaarden (hier het voornaamste transportmiddel ná de dwangarbeiders) worden er bewaard en verzorgd. De toeziende cavalerie-officier aldaar doet wanhopige pogingen om een goed ra's pikolpaarden in leven te houden. Zijn moeite wordt evenwel slecht beloond door de uitkomst. Later zullen we dit gesticht nader in oogenschouw nemen.

Ziehier eindelijk de markt. Twee lage loodsen met zinken dakbedekking en van alle kanten geheel open, vormen het middelpunt van een levendigen handel. Of het er druk is? Ja. Ternauwernood kan men zich een weg banen door de menigte Mina's, Sari's, Sarikums of Saridjahs en hoe al die verschillende soldatenvrouwen heeten mogen, die hier haar huishoudelijke benoodigdheden komen inslaan. Soldaten van alle inheemsche rassen, van alle landen van Europa, versperren u als 't ware, in dichte drommen, den weg. Aan weerszijden der smalle paden ziet men van alles uitgestald.

Hier vruchten, groenten, visch; daar potlooden, naalden, scharen, garen en band, eau de cologne, enz.; verder weer al de boemboe of kruiden der Inlandsche keuken, porselein en glaswerk; — alles ligt in bont mengelmoes door en naast elkaar. Hetgeen vooral onze aandacht trekt, is de noordelijke hoek der markt; immers, daar vindt men den reeds onderworpen Atjeher, die zich voorloopig in 't onvermijdelijke geschikt heeft, als koopman terug. In zijn eigenaardige taal, doormengd met Maleische woorden die hij opgevangen heeft, biedt ook hij zijne koopwaren aan. Atjehsche kleine jongens vindt men hier in massa: hun kleeding en voorkomen kan men met één woord schetsen: morsig!

Ook Europeesche kooplieden hebben hier hun kramen opgeslagen en bij hen kunt ge, zelfs nog goedkooper dan te Batavia en Singapore, u in alle mogelijke opzichten voorzien. Voor drie gulden werd een onzer o. a. een werkelijk goede binocle te koop aangeboden. Somtijds staat men zoo verbaasd over de lage prijzen, dat men onwillekeurig op de gedachte komt, dat die waren hier of daar ontvreemd moeten zijn.

Neuzen dicht, want hier zijn we in de visch- en trassie-[1]) buurten. Zie evenwel eens om u heen en verwonder u met ons over de verscheidenheid van visschen, de menigte gar-

---

[1]) Trassie. Ter inlichting voor oningewijden stippen we hier aan dat Trassie een soort van deeg is, bruin van kleur en een onbeschrijfelijk scherpen, onaangenamen reuk verspreidende. Dit artikel wordt bereid uit visch en garnalen, die men tot ontbinding heeft laten overgaan. Vermoedelijk komt er nog eene bijzondere bereiding, misschien ook nog wel menig ander ingrediënt bij; zeker is het, dat zonder trassie geen der pikante en smakelijkste sambals (of sausen) der Indische tafel denkbaar is, daar dit schijnbaar vieze goedje — trassie — er een onmisbaar bestanddeel van uitmaakt.

nalen, waaronder ontzettend groote, de massa krabben en kreeften, hier bijeen. Ook in dit opzicht levert de Indische archipel een rijkdom op.

Laat ons echter niet te lang hier vertoeven, want de atmosfeer is er niets minder onaangenaam dan op alle andere vischmarkten ter wereld. Verderop staan de Chineesche en Moorsche kramen; wij zullen daar eens langs loopen. Ook hier is een drukte en gejoel van belang en vindt men meer dan ergens anders de Inlandsche schoonen vertegenwoordigd. En 't is geen wonder! Ze zijn allen even koopziek en dus moeten ze elken dag passarwaarts, al is 't om de geringste kleinigheid. Niet minder dan hare Westersche zusteren zijn zij op opschik gesteld en de Inlandsche (en Europeesche) zijden en katoenen goederen, de nette met gouddraad geborduurde muilen, de fraai bewerkte gouden en zilveren pendings (gordels of ceintures) lokken dagelijks honderden van die dames, — vrouwen of ménagères van militairen.

„Tabé, toewan, apa soeda lama di sinie?" [1]) hoorden we eensklaps naast ons.

„Zoo, moedertje, gij hier? En gaat het u goed?" vroeg de aangesprokene, een onzer. De vrouw deelde in weinige woorden mee, hoe zij thans bij een nieuwen „toewan" (heer) diende, bij wien ze 't heel goed had.

Wij hopen bijzonder kieskeurige luî niet te zeer te schokken, door hier mee te deelen wat onze kameraad — dien de Inlandsche schoone begroet had — ons vertelde van zijn kennismaking met haar vorigen heer. Ziehier zijn eigen woorden:

„Eenige jaren geleden was ik ook hier (te Atjeh). De

---

[1]) „Dag, mijnheer, is u al lang hier?"

boot waarmee hij (de kennis in quaestie) aankwam, had na een zeer moeielijke reis Oleh-leh bereikt. Ik was bij de ontscheping tegenwoordig en zag dien besten kerel aan wal stappen, vergezeld door .... een paar katten, een loerie, een Lampongschen aap, een sjimpaï (zeldzaam apensoort), een siamang (zwarte wau-wau) en twee béo's. Ge begrijpt hoeveel bekijks deze dierenvriend bij uitnemendheid had, want in dien tijd bezat Atjeh nog geen spoorweg en had deze dierenbeschermer, die stellig wel een medaille verdiende van de Vereeniging tot bescherming van dieren, zich niet weinig moeite getroost om al zijn lievelingen behouden aan wal te brengen. Het gelukte hem evenwel en de vreemdsoortige karavaan sukkelde weldra langzaam voort naar den Kraton. Tot zijn geluk werd de eigenaar van al die levende have in of zeer nabij den Kraton geplaatst, waar de familie weldra weer vreedzaam geïnstalleerd werd.

„Iedereen wilde deze ménagerie van nabij beschouwen, en dus maakte ook ik kennis met dezen zonderling en vernam van hem, dat hij, „tot zijn spijt," nota bene! een hert en een tam-gemaakt of getemd wild varken had moeten achterlaten. Met weemoed vertelde hij ons van al de lieve eigenschappen die dit schootvarkentje bezat. Volgens zijne beschrijving moest dit lieve diertje — Piet noemde hij het — wel zoowat de hoogte van eene tafel gehad hebben. 't Spijt me dat ik de vrouw zoo even niet gevraagd heb, wat er van Piet geworden is. Zij toch maakte ook deel uit van dit merkwaardig reisgezelschap."

Zoo vertelde onze vriend; we luisterden met aandacht, en hoewel zijn verhaal ons deed lachen om de zonderlinge vertooning, die het ons voor oogen stelde, toch herdachten wij met een zucht dengeen van wien hij sprak, een zonder-

ling misschien, maar een goed mensch, een trouwe kameraad.

Doch wáár ter wereld ook lang wordt stilgestaan bij droevige herinneringen aan geliefde dooden, zeker niet te Atjeh. En 't is maar goed ook, want anders zou men daar al zijn dagen wel in rouw en droefenis kunnen slijten. Elk oogenblik brengt daar iets nieuws, verandering mee, vooral voor nieuwelingen zooals wij en zoo hadden we dan ook al spoedig weer onze gedachten op iets anders gevestigd. De woelende menschenmassa die zich hier bewoog, de verschillende kleedingen, waaraan men wederom kon merken, dat lieden uit alle hoeken van den Archipel, uit — ja, we mogen gerust zeggen — uit alle landen der aarde hier vergaderd waren, de velerlei talen en dialecten die men hoorde spreken, de bonte kleuren die zich dooreenmengden, vormden een onbeschrijfelijk vreemd en inderdaad merkwaardig tooneel. Voeg er bij, dat koopers en verkoopers hier vooral niet minder luidruchtig te werk gingen dan op welke markt ook in Europa en men kan zich zoo voorstellen, dat er voor een nieuwsgierigen bezoeker genoeg te zien en te hooren viel.

Op den Zuid-Oosthoek van den passar vonden we de particuliere slachterij van „Aboe-Bakar," een moor, die slecht vleesch levert tegen grof geld. Van elk stuk rundvee, dat hij slacht, belooft hij, wien het maar vraagt of bestelt, het haasje; zoodat het na de verdeeling schijnt, dat zoo'n wonderdier uit niets dan de overal gewilde haasjes bestond!

Middelerwijl was het kwartier voor achten geworden en moesten we dus onze wandeling staken, daar de heeren officieren zich om acht uren bij den militairen commandant moesten melden. Op den bepaalden tijd spoedden zich de nieuwelingen naar het plaatsbureau.

't Geheele reisgezelschap was weer voltallig; na de ge-

bruikelijke vormen doorgegaan te zijn en na afmonstering door den plaatselijken commandant, gingen allen gezamenlijk (beleefdheidshalve) naar den sous-chef van den staf, die hun verwittigde, dat het den Gouverneur gelegen zou komen, de heeren te negen uren bij zich te zien.

Men kan zich voorstellen, dat de nieuw aangekomenen omringd werden door nieuwsgierigen en bekenden, al hadden de meesten reeds den vorigen dag elkander in „de Soos" gesproken. De collega's die reeds langeren tijd te Atjeh waren, schenen er niet weinig trotsch op, daarvan met een enkel woordje gewag te maken; enfin, dat doet ieder op zijn beurt. Niet dat ze hoopten daardoor spoediger het uur te hooren slaan van hun vertrek uit Atjeh; o neen: integendeel eigenlijk; want de meesten verzoeken bijtijds verlenging (van verblijf te Atjeh) en ook velen komen, na korten tijd in de vredesgarnizoenen doorgebracht, gaarne weder te Atjeh terug.

Het bericht van den sous-chef van den staf liet dus nog drie kwartieruurs tijd over vóór het bezoek bij den Gouverneur. Met algemeene stemmen werd besloten, dezen tijd te besteden om nog een of ander te bezichtigen. Men kon immers wel vooruit berekenen, dat morgen, of nog eerder, meer dan één der vrienden reeds naar een verwijderden post zou vertrekken; dus — gewoekerd met die weinige oogenblikken!

't Eerst naar eene plaats die aller belangstelling gaande maakte: de gevangenis! De kortste weg daarheen is over gindsche loopbrug, die de Koeroeng-Daroe overspant. Dit „huis van correctie" ligt op geen minuut afstands van het stafbureau. Eene wacht binnen het hekwerk, dat uit zware ijzeren spijlen bestaat, toont aan, dat ontsnappen bijna tot

de onmogelijkheden behoort. Dit hekwerk omgeeft, op ongeveer twee meter afstands, het geheele gebouw, dat echter bijzonder klein is. Acht op tien meter, ziedaar ongeveer de afmetingen. Deze staatsgevangenis telt evenwel nog vier vertrekken, die we nu aanstonds van binnen zullen beschouwen.

Met een forschen ruk maakt de commandant van de wacht de traliedeur voor ons open en sluit die weer zorgvuldig, zoodra wij binnen getreden zijn. De cipier, een Inlandsch sergeant, is zoo beleefd ons oogenblikkelijk tegemoet te komen, zijn salut te maken en ons naar het portaaltje voor te gaan. De rinkelende sleutelbos, dien hij bij zich draagt, kondigt den gevangenen aan, dat er bezoekers komen.

't Is een vreemd, een inderdaad merkwaardig schouwspel, dat die kleine ruimte biedt. Men verbeelde zich niet, dat de gevangenen daar gebukt gaan onder den moreelen druk van bedreven kwaad. O, hemel, neen! Als een troep woedende wolven, die voor 't eerst hun vrijheid derven, zoo schieten die lieden toe en verdringen zich achter hun tralies, om toch vooral goed te zien, wat er buiten hun hok voorvalt. Deze nieuwsgierige hoop, waarvan sommigen slechts tijdelijk hier bewaard worden, bestaat uit het schuim der Inlandsche maatschappij, voor zoo ver die zich, uit alle andere oorden des Archipels, te Atjeh onder Nederlandsch gezag heeft gevestigd. Voor de getraliede deur vertoonen zich dan ook de allergemeenste troniën. Wij gaan verder, want van dit gezicht heeft men al spoedig genoeg.

Naast de deur van deze afdeeling — dit hok of compartiment, hoe men 't noemen wil, — is eene tweede deur, eveneens getralied. Die twee deuren vormen den achterwand en het zooeven genoemde portaaltje. Door het traliewerk der tweede deur kijkende, ziet men dat hier soldaten

opgesloten zijn. Dit vak wordt dan ook als provoost gebezigd voor de soldaten, die wegens ergerlijk gedrag of dronkenschap gestraft zijn. Tevens vinden de Inlandsche militairen, die zich schuldig maken aan amfioenschuiven, hier vrij logies. Doch er zijn hier interessanter zaken te zien voor den bezoeker; ter linkerzijde is nog een traliedeur en in de ruimte, daarachter, liggen een tiental Atjehsche krijgsgevangenen op den grond uitgestrekt. Hun eigenaardige kleeding, de lage sĕroewal (een Oostersche pantalon, waarvan de pijpen eerst bij de knie beginnen en tot op de voeten neerhangen), een doek om de lendenen en een kaïn of sarong en bandoulière, alsook hun bijzondere type — zouden u al dadelijk in 't oog vallen, al zaagt ge hen niet op deze plaatsen als gevangenen.

Allereerst valt het den bezoeker op, dat deze lieden, — heel anders dan die luidruchtige rooverbende in 't vertrek daarnaast — allen doodstil blijven. De meesten liggen ter volle lengte op den vloer uitgestrekt; anderen, met den rug tegen den muur geleund, in zittende houding, staren wezenloos voor zich uit, naar den wand tegenover, naar niets misschien. Men zou althans zeggen, dat zij zich moeite geven, om hoegenaamd niets te zien noch te bemerken van de Nederlandsche bezoekers. Zwijgend, roerloos, somber — liggen of zitten ze daar! Onwillekeurig denkt men een blik te slaan in een krankzinnigengesticht. Men vraagt zich af: „welke gedachten zouden er in die, nu nog zoo fier opgerichte hoofden, omgaan? Zou het schaamte zijn, die hen, voorheen zoo vrij en onafhankelijk — en zoo wreed — nu die onverschillige houding doet aannemen? En toch, het vuur, dat in die schijnbaar onverschillige oogen brandt, oogen die zij hardnekkig opwaarts, naar den muur, — in elk geval

VIJFDE HOOFDSTUK.

II.

Nu wij de gevangenis verlaten hebben, moet ik u even wijzen op gindsche open plek, links vóór de loopbrug. Daar heeft, op een heuveltje, jaren lang de woning gestaan van den sous-chef van den staf. In de eerste dagen van 1879 is eindelijk besloten die autoriteit een gepaster verblijf aan te wijzen en werd de houten woning met heuvel en al opgeruimd. Als merkwaardigheid voegen we hier nog bij, dat, toen die enorme aardhoop werd weggehaald, er voor vijftig duizend gulden aan gouden plaatwerken werd opgegraven. Dit is ons ten minste verzekerd.

De bovenvermelde loopbrug over en we staan weer voor het stafbureau; links ligt het „Generaalsplein" met zijn hoofdofficierswoningen. Op den achtergrond (links) verrijst de generaalswoning, een gebouw, dat, naar 't geen het gekost heeft, een vrij wat aanzienlijker voorkomen had mogen hebben. De breedte in aanmerking genomen is het veel te laag gebouwd; binnentredende is 't u, alsof het dak u drukt.

De woning van een gouverneur van Atjeh had althans grootscher en ruimer van afmetingen behooren te zijn, ware het ook slechts om meer indruk te maken op de vele Inlandsche vorsten en hun gevolg, wanneer zij, hun onderwerping aanbiedende, zich in plechtigen optocht naar den Gouverneur begeven.

Let op die hoofdofficierswoning in gindschen hoek. Daar woonde gedurende ongeveer anderhalve maand de Atjehsche hoofdvolksleider Habib Abdoel Rachman Alsjaèr. Toen hij geen kans meer zag het vol te houden tegen de Nederlandsche troepen en de verdeeldheid al meer en meer veld won bij het volk van Atjeh, bood hij vriendschappelijk zijne onderwerping aan, die, zooals van zelf spreekt en iedereen weet, van harte gaarne werd aangenomen. Merkwaardig was het tooneel van zijn intocht, 13 October 1878! Op een goed paard gezeten, fraai gekleed in een langen tabbaard, met gouden sieraden behangen, het commandeurskruis der Medjidié-orde op de borst, groette sinjeur Habib Abdoel Rachman Alsjaèr de saamgestroomde menigte, welwillend wuivende met de hand, even als wijlen Sint-Nicolaas, wanneer deze de lieve jeugd kwam bezoeken. Dertien vrouwen behoorden tot zijn gevolg, (in dezen verschilde hij eenigszins van Sint-Nicolaas); al deze dames werden in draagstoelen van uit de XXII Moekims meegevoerd. Een flinke militaire macht begeleidde dezen optocht.

Ook de Kraton bood op dien dag een belangwekkend schouwspel aan. Twee bataljons, aan weerszijden van den weg in carré opgesteld, vormden een levenden muur, van de Kratonpoort af tot aan het Generaalsplein. De artillerie loste de gebruikelijke schoten. De cavalerie, in twee gelederen geschaard, vulde het Generaalsplein tot aan de trappen van 's Gouverneurs woning.

Van het paard gestegen, bleek Habib enz. klein van gestalte, doch breedgeschouderd te zijn. Wat mag er in zijn hart omgegaan zijn, terwijl hij daar zoo onderdanig boog voor dat aantal Nederlanders? In vormen schoot hij evenwel hoegenaamd niet te kort; tot in de geringste bijzonderheden gedroeg hij zich hoffelijk en beleefd en sprak met zachte en bedaarde stem de gebruikelijke hormats of eerbiedsbetuigingen tot den Gouverneur.

Na ongeveer anderhalf uur toevens, werd hem de zoo even aangeduide woning, daar in den hoek, aangewezen als tijdelijk verblijf. Zijne dertien schoonen togen mede er in. Een eerewacht, die, zooals van zelf spreekt, eigenlijk diende om hem en zijn gevolg te bewaken, werd toen voor deze woning geposteerd. Nadat ieder een kijkje had genomen van den grooten man, verliep de bijeengestroomde menigte allengs. De officieren verlieten de generaalswoning en de verschillende troepen mochten, na een paar uren bradens in de gloeiende zonnehitte, hunne kwartieren weer betrekken.

Heer Habib heeft ons eigenlijk te lang opgehouden op den weg naar den Gouverneur. Men dient zich te haasten; de sous-chef wacht reeds. Voorwaarts dan, heeren; gaat de beschikkingen vernemen, waarnaar ge u te voegen hebt, en die u waarschijnlijk zullen doen uiteenstuiven als kaf voor den wind!

Met bijna plechtigen ernst wordt de marsch over 't Generaalsplein volbracht, en 't is natuurlijk, want het oogenblik van scheiden zal weldra aanbreken. O, wie toch maar één blik kon werpen op het papiertje, dat de sous-chef tusschen de vingers houdt! Daar immers staat op te lezen, aan welke aanvrage van verschillende corps-chefs voldaan zal worden. Natuurlijk hebben al die corps-chefs gebrek aan officieren, vooral die der ageerende colonnes.

Het spreekt van zelf, dat ook de chefs van niet-ageerende colonnes er op bedacht zijn, zooveel mogelijk van de pas aangekomen officieren te krijgen.

Trappen op, heeren, en ge bevindt u in de voorgalerij der generaalswoning. De sous-chef, die bij zoodanige gelegenheid meestal de honneurs waarneemt, verzoekt den officieren zich volgens ancienniteit, op ééne rij te plaatsen. Fluks worden de namen vergeleken met het gisteren door hem uit Oleh-leh ontvangen telegram, „allen present" bevonden, en nu mogen ze bedaard afwachten wat er volgen zal. Oef!.... daar verdwijnt hij door de nabijzijnde glazen deur en een oogenblik later treedt — niet hij, maar de generaal zelf het op een rij geschaarde troepje tegemoet. De sous-chef volgt den generaal; hij noemt de namen der heeren op; de generaal spreekt hier en daar een bekende terloops aan, waardoor de voorstelling, of zoo ge wilt de audientie, eenigszins verlengd wordt, tot de laatste der rij, links, ook de eer genoten heeft, 's generaals opmerkzaamheid voor een oogenblik tot zich te trekken.

Daarna wordt in korte woorden en in algemeene trekken door den generaal zelf de stand van zaken te Atjeh, tot op den jongsten dag toe, medegedeeld; waarna Z. Exc. den sous-chef verzoekt: „den heeren hunne respectieve plaatsingen bekend te maken." Gelukkig hij, die op dit oogenblik een kaart van Atjeh bij zich heeft, om te kunnen nagaan, welke liniën, stellingen en bataljons zoo al opgenoemd worden. 't Is echter niet wel bij te houden! Derde bataljon, Sénélop, — Noord-Oosterlinie! Zuid-Westerlinie! Westerlinie! — Kraton en voorwerken; — Analaboe, — Indrapoeri, — men hoort alles in één adem opnoemen, en vragen: „waar ligt dit? — waar ligt dat? —

welken kant moet ik uit?" Deze vragen worden als een kruisvuur ras gesproken en met gedempte stem gewisseld tusschen de officieren. De linie-slagorde, voor de presentatie noodzakelijk, wordt langzamerhand verbroken door deze onthullingen en nu formeeren zich groepen. De sous-chef beantwoordt de meeste vragen en deelt voorts mee, dat den heeren nog één dag verblijf ter plaatse is vergund; doch den volgenden morgen, bij 't krieken van den dag, moet ieder zich op weg begeven en zal het troepje pas ontscheepten naar alle windstreken verstrooid worden.

Die ééne dag is dan ook wel noodig om eenige onontbeerlijke aankoopen te doen (immers, meestal blijkt het dat men een of ander heeft vergeten mee te nemen) en ook nuttig om nader kennis te maken met Atjeh's middelpunt, terwijl dit korte uitstel den staf gelegenheid geeft om tijdig te zorgen voor de noodige transportmiddelen. Door de vele verzendingen van voorraad is het namelijk niet mogelijk, op elk oogenblik van den dag over dwangarbeiders (pakdragers) te beschikken. Daarom is het gewoonte en regel geworden, dat de verder heen trekkende officieren daags te voren aan het stafbureau de noodige aanvragen doen voor het hun competeerend aantal pakdragers. De verstrekking dezer koelies (of pakdragers) gaat gewoonlijk eenigszins tariefmatig, geëvenredigd aan den rang van den aanvrager.

Hulpvaardigheid en voorkomendheid gaan hier voor, en doorgaans trekt ieder, met alle bagage bij zich, welgemoed en tevreden de wijde Atjehwereld in.

Nadat elk der officieren de plaats zijner bestemming te weten gekomen was, werd hun de zoogenaamde koeliebegrooting gevraagd door den sous-chef, zoodat ook deze zaak weldra afgehandeld was.

Inmiddels heeft de generaal zich, na eene korte afscheidsrede, verwijderd en nu wordt de sous-chef opnieuw bestormd met vragen, die hij toch niet alle zou kunnen beantwoorden, al had hij er den tijd toe, wat het geval niet is. Hij moet al die vragers nu ook verlaten; zijn aanteekeningen heeft hij gemaakt en heengaande, geeft hij hun nog den goeden raad, ten spoedigste hunne zaken te regelen.

Slechts één van hen had het voorrecht, zich in den Kraton te mogen installeeren; de gelukkige behoefde dus niet verder te reizen!

„Wie gaat er nog eens mee naar den kouden hoek?" klinkt het nu, en als een gesloten massa begeeft de gesjerpte rij der officieren zich naar de bedoelde plek, om zich te verkwikken met een glas heerlijk ijswater. 't Is ongeveer tien uren voormiddags, dus op het heetst van den dag en is die verkoelende drank dubbel welkom.

Onder 't gebruik dezer gezonde hartsterking worden er nog eenige voorstellen ter tafel gebracht, om nog wat bij elkaar te blijven. Doch verschillende belangen, door de indeeling veroorzaakt, lossen het troepje reisgenooten al spoedig op. Vooral zij, die ver „naar buiten" moesten, hadden heden nog genoeg te doen.

Waarheen zullen wij, nieuwsgierige toeristen in Atjeh's landen, ons nu wenden? Ha, daar is een poort, indien die opening in den wal dien weidschen naam mag dragen. Deze doorgang was ons nog niet in 't oog gevallen; we meenden, dat de Kraton aan dezen kant alleen door de Soerabaia-wijk te verlaten is. De Koeroeng-Daroe, waar de ijsfabriek naast ligt, stroomt tusschen de twee poorten, die in de Wester-face van den Kraton zijn aangebracht.

De ons tot nu nog onbekend gebleven poort bracht ons

op de idée, langs een omweg naar het Atjeh-hôtel terug te keeren, onder 't wandelen uitziende naar nieuwe merkwaardigheden, hier volop aanwezig en die den toerist, even als overal elders, telkens ter rechter- of ter linkerzijde doen afdwalen, terwijl de Atjehsche merkwaardigheden nog dit vóór hebben, dat zij historische herinneringen opwekken.

Zoodra de bedoelde poort een dertigtal schreden achter ons ligt, ontwaart men op ongeveer honderd schreden links een in vervallen toestand verkeerenden bamboezen pagger of heining, die het uitzicht op het dien kant uit gelegen Nesoeh, belemmert. Dit bamboezen hekwerk omsluit de groote algemeene badplaats van Atjeh's Kratonbewoners (tweede klasse). Deze badplaats, die eene uitgestrektheid van nagenoeg honderd schreden beslaat, wordt druk bezocht door alle minderen, soldaten (Inlandsche en Europeesche), hunne vrouwen, kinderen en andere luî. 's Morgens, 's middags, meestal den ganschen dag is daar een geplas in 't heldere water der Koeroeng-Daroe, een gejoel en geschater, dat men onwillekeurig wel eens verlangt, die eenvoudige badinrichting van binnen te bezien. Het baden en zwemmen is dan ook een der grootste genietingen van den Inlander, hoewel hij overigens alles behalve „kraakzindelijk" is. De afmetingen van dit volks-établissement zijn ruim; de bamboezen omheining aan weerszijden der rivier, vormt de wanden — de blauwe lucht het verwulfsel er van. Volgens Inlandsche gewoonte gaan mannen en vrouwen, jongelingen en jonge dochters, kinderen en ouden van dagen, allen te gelijk te water. De Inlandsche jonge schoonen maken er even onbeschroomd haar eenvoudig toilet, alsof zij zich alleen in haar kamer bevonden; en zoo doen al de bezoekers dezer tampat-mandie (reinigingsplaats). En toch, men

moge het gelooven al of niet, alles gaat er steeds toe: „in alle eer en deugd;" hoe wonderlijk dit schijnen moge bij zooveel vrijheid of ongegeneerdheid, — hoe men 't dan ook noemen wil.

Iets verder gaande vindt men overblijfselen van Atjehsche graven, ter linkerzijde, bijna tegen den aarden wal. Deze graven zijn monumenten van steen en kalk opgetrokken, door ouderdom vergrijsd. Ook hier hebben de gevechten om het bezit van den Kraton teekenen achtergelaten; immers deze monumenten zijn zwaar beschadigd door tallooze schoten van de strijdenden. Sedert de inname van den Kraton, (23 Januari 1874), is er aan den toestand van deze graven niets veranderd. Dicht daarbij is de groeve van een onzer dapperen. Eenvoudig van vorm en net onderhouden als dit plekje grond is, roept het den voorbijganger als 't ware toe, er even stil te blijven staan en in gedachten verplaatst men zich in den tijd, toen hier hevig gevochten werd en hij, — die hier een laatste rustplaats vond — voor de eer des vaderlands den heldendood stierf.

Doch er is voor ons nog zooveel te zien, dat zelfs zulk een gedenkteeken ons niet lang kan ophouden. Rechts van de laatstvermelde plek ligt het exercitie-terrein, dat we reeds beschreven en dat zich tot aan den passer uitstrekt. Schuinsrechts voor ons bemerken wij de paardenkraal en schuinslinks een hoog Atjehsch monument, overblijfsel van het Sultanaat. Van dit monument wordt de volgende kleine legende verhaald.

Een Atjehsch vorst had een schoone prinses uit de bovenlanden (het gebergte) geschaakt. De prinses kreeg heimwee naar hare bergen, van waar uit zij heinde en ver het land kon overzien tot aan de zee. Om harentwil werd dit monu-

ment opgericht, en zij beklom dat nu dagelijks, zoodat zij in hare gevangenis de verafgelegen bergtoppen, waarnaar zij terug verlangde, waar zij geboren was, kon aanschouwen. In Moorschen stijl opgetrokken, verheft het zich tot ongeveer twaalf à vijftien meter hoogte. Aan dezen steenen berg is waarschijnlijk de naam „Kotta Goenoengan" (bergstad) ontleend. Als lustplaats der vorstin moeten hier voorheen meer gebouwen hebben gestaan en zelfs tuinen zijn aangelegd. Evenals in haar eigen land, genoot de prinses hier het uitzicht over land en zee. Het gedenkteeken, in drie massieve étages gebouwd, is een hecht en stevig metselwerk, sierlijker van vorm dan men het van dit onbeschaafde volk verwachten zou.

Hoe 't zij, het aloude gedenkteeken, Kotta Goenangan genaamd, is blijven bestaan, daar het ons nooit gehinderd heeft. Tegenwoordig strekt het een aldaar geplaatste wacht tot uitkijk. Een artillerie-magazijn is er naast gebouwd. Vroeger, in den eersten tijd onzer vestiging, werd daar een benting (versterking) aangelegd en „Kotta Petjoet" genoemd. Hoewel die benting reeds lang opgeheven is, bleef de omtrek dien naam behouden. Wegens het prachtige, dicht ineengegroeide geboomte daar vóór u, waant ge een park te zien. Het is dan ook een soort van park, een van die oorden, waar gewoonlijk alles welig groeit en waar nooit een schennende hand wordt geslagen aan boom of struik. 't Is de gewijde plaats waar rang en stand onbekend zijn, waar Moeder Aarde aanzienlijken en geringen een laatst, eng bed biedt in haar schoot. 't Is — ge hebt het reeds geraden — de begraafplaats, het Eik-en-Duinen van Groot-Atjeh. De plechtige stilte, die hier heerscht, door niets verbroken — of eerder vermeerderd door 't zachte ruischen van 't geboomte, boezemt eerbied in. Zie om u heen, die

smalle heuvelen, zij bedekken het aardsche overschot van vele dappere Atjeh-soldaten; en, helaas, dagelijks wordt het aantal heuveljes grooter. Hier zijn de graven der officieren bijeen; op enkele uitzonderingen na, zult ge allen, die sneuvelden of door ziekte en uitputting bezweken, hier terugvinden. De namen zijn op eenvoudige, doch sierlijke monumenten of kruisen aangebracht. Diepe weemoed vervult het hart bij 't lezen van die vele welbekende namen: men herdenkt den tijd toen men de hand van den vriend ten afscheid drukte, weinig denkende, dat het een afscheid voor eeuwig zou zijn, al werd toen onder scherts en met opgeruimd hart het laatste vaarwel gesproken.

Hier leest men den naam van een schoolmakker, — en plotseling staan die blijde, onbezorgde dagen, die flinke, prettige kameraad u weer voor oogen, als hadt ge eerst gisteren naast elkaâr op de schoolbanken gezeten. Ginds wijst u een andere naam de plek, waar een academievriend ter ruste werd gelegd; geen trouwer vriend, geen geestiger makker dan hij; en nu — zoo jong nog moest hij vallen. Nog ziet ge hem, zoo fier en gelukkig, de trots zijner ouders, in zijn eerste uniform! Ver van zijn vaderland, ver van dierbare betrekkingen en vrienden moest hij 't jonge leven laten! Doch hij viel roemrijk, voor Koning en Vaderland; dit zij een troost voor zijn treurende vrienden.

Een der eerste graven, dat de aandacht trekt, is dat van den generaal Pel. In afwachting van het prachtige monument, dat eerlang deze groeve zal sieren, [1]), wijst een een-

---

[1]) Waarschijnlijk is bedoeld gedenkteeken thans reeds op het graf geplaatst. Ongeveer twee jaar geleden is de vervaardiging er van aan Nederlandsche deskundigen opgedragen en het is onlangs te Batavia — nu stellig reeds te Atjeh — aangekomen.

voudige steen, door een net hekwerk omgeven, de plaats aan waar een onzer verdienstelijkste generaal-officieren rust. Een lommerrijke boom breidt zijn takken beschermend uit over dit eerbiedwaardige graf.

Verlaten wij die plaats, waar zooveel droevige herinneringen ons bestormen. Rust in vrede, vrienden en kameraden; licht zijt gij gelukkiger thans, dan wij, die u beweenen. Laat ons niet morren tegen het noodlot, dat zoo vele braven, — naar ons kortzichtig oordeel — te vroeg ten grave sleepte. . . . .

ZESDE HOOFDSTUK.

III.

Wanneer men de begraafplaats verlaat en weder den weg betreedt, kan men, dien links volgende, de Westerlinie bereiken. Deze landweg voert namelijk over Blang-Oë naar Sinangri, een der posten van genoemde linie. Voorheen stond op tien minuten gaans van 't kerkhof, aan dezen weg, de post Mardoe-watie of Kotta-Long. Thans is daar geen spoor meer van te vinden. We zullen den weg daarheen echter niet betreden; we keeren terug langs den weg ter rechterhand, om na een vijftigtal schreden den zijweg links te nemen en langs het exercitieterrein de paardenkraal te bereiken.

Eene opening in de dichtbegroeide levende heg voert naar binnen. Onmiddelijk aan de linkerzijde (van dien ingang) woont de „onderdirecteur," die, als hij present is, den bezoeker alle inlichtingen geeft en zelfs bereid is tot gids te strekken in de loodsen, enz. Een ruim plein, door een bamboezen hekwerk in twee parken verdeeld, waartus-

schen een breede weg loopt, dient tot speelplaats der veulens. Twee lange loodsen begrenzen dit plein ter weerszijden. De achtergrond is open en onbebouwd, doch wordt door een levende heg van de buitenwereld afgescheiden; 's nachts trekt in dit gedeelte eene wacht op.

Binnen de loodsen vindt men al de pikolpaarden van Kraton en voorwerken bijeen, naar hun aard en toestand vaksgewijze gesteld. Zieke paarden worden hier op 's gouvernements kosten verpleegd; het stalwerk voor al de paarden wordt verricht door dwangarbeiders, daartoe vast aangewezen. De moederpaarden met haar veulens bij zich vormen vaak de aardigste en schilderachtigste groepen dezer paardenwereld. Hier ziet men onder de veulens menig lief diertje, dat men gaarne zou kiezen — als men er een kiezen mocht! Het ras is echter lang niet edel, daar de voorraad nu en dan wordt aangevuld door paarden op de markten van Midden-Java aangekocht.

Een groote loods eindelijk, rechts bij den ingang, is 't logies der hier geplaatste dwangarbeiders en herbergt tevens de groote, zware trekossen der genie.

Keeren we terug, — hôtelwaarts, doch niet zonder te wijzen op gindschen statigen boom; bij de kromming van den weg, waar de markt gehouden wordt, kunt ge hem zien staan. Fier verheft de oude boom zijn kruin, en strekt zijn machtige armen hemelwaarts. Als een heiligdom wordt deze boom bewaard; 't is hier, waar de dappere generaal Köhler den laatsten adem uitblies, toen hij, zwaar gewond, de leiding der troepen moest opgeven. Deze gedenkwaardige boom, wiens lommer de laatste zucht van een van Neerlands braven opving, staat op vijftig passen afstands van de markt, nabij de in aanbouw zijnde moskee. Ieder kent

den Köhler-boom, en wie er pas aankomt verzuimt niet daar een bezoek te brengen, als hulde aan de nagedachtenis van den man, wiens naam de boom draagt. Moge hij daar, als natuurlijk monument, nog vele eeuwen staan, opdat ook het nageslacht de herinnering aan den geachten en betreurden Köhler beware en in eere houde!

Ter plaatse, waar onlangs [1]) de eerste steen voor de nieuwe moskee gelegd is, stond, bij den aanvang van den Atjeh-oorlog, de beruchte mesdjid, waar verwoed gevochten werd, waar menige dappere viel, eer de Nederlanders dit bedehuis vermeesterd hadden. Al zeer spoedig werd dit gebouw geslecht. Toenmalige omstandigheden eischten de slooping van dit uitgestrekte gebouw, dat tijdens den strijd eer een zwaar bezette versterking dan een tempel geleek.

En nu is het tijd om weer naar 't Atjeh-hôtel terug te keeren, waar we voor 't laatst als logé aan de middagtafel zullen deelnemen. Sedert het bestaan der Atjeh-club of sociëteit is het aanmerkelijk stiller geworden in dit hôtel. Voorheen, eer de club werd opgericht, kon men ternauwernood een stoel machtig worden en werd hier, evenals in de andere toko's „sociëteit gehouden;" het kon niet anders: men wilde toch een algemeene vergaderplaats hebben, en, à la guerre comme à la guerre, verzamelden de luî zich in

---

[1]) Den 9den October 1879 werd door Toekoe Kali Malikoel Adil, des voormiddags te halfelf, onder het vallen van een saluut van dertien schoten, de eerste steen gelegd van de Mesdjid Raja. De plechtigheid geschiedde in tegenwoordigheid van de marine- militaire en civiele autoriteiten; belangstellenden van alle natiën, duizende Atjehers, benevens een groot aantal Atjehsche hoofden woonden de feestelijkheid bij, die zonder eenige stoornis afliep en tot des avonds te negen uur duurde. Bij de steenlegging sprak de voornaamste oelama (priester) Tongkoe di Lampaja het gebed uit. Volgens landsgebruik werd na afloop den Inlandschen feestvierenden een maaltijd aangeboden.

't hotel of in de toko's, om een gezellig praatje te houden en een versnapering te gebruiken.

De voorgalerij van 't hotel blijft altijd een aardig zitje, hoewel men binnen buffet noch biljart meer vindt. In de binnengalerij wordt een toko gehouden en men kan er zich van 't noodige voorzien, evenals bij de firma's Atkins, Hamer & Co. en Van der Zijl.

Rakelings langs den grooten weg, waaraan dit hotel ligt, loopt de spoorbaan. Op elk uur van den dag ziet men van uit de voorgalerij de treinen voorbijvliegen en kan men de honderde voetgangers, die van en naar Gedah gaan, de revue laten passeeren. Na het déjeuner, — het laatste dat we hier als logé gebruiken zullen, let wel, daar ons voortaan de Kraton herbergen zal, — denken we natuurlijk — te gaan slapen. Bij zulk eene hitte en na zulk een zwerftocht is een siesta van eenige uren gewenscht . . . . .

Toch niet, lezers; juist de ondraaglijke hitte maakt het verblijf binnen de slaapkamer onmogelijk. 't Is als drong de warmte door alle reten van 't overigens „hechte en weldoortimmerde" houten gebouw. De siesta wordt er dus aan gegeven, hoe aangenaam 't ook zij op dit uur te rusten, en we trekken ons terug naar de achtergalerij van 't gebouw, waar thans de stralen der zon niet meer doordringen. Gemakkelijke stoelen, die op dit betrekkelijk koele plekje staan, bieden onzen vermoeiden leden een gewenschte rustplaats aan en 't kopje geurige, liefst zoo heet mogelijk gebruikte thee, vergoedt eenigszins den zoeten slaap dien we moeten derven, terwijl gesprekken, over hetgeen we reeds gezien hebben en nog zullen zien, den tijd korten.

En wat zullen we op onze voorgenomen ontdekkingsreis dan gaan zien?

Een kleine wandeling over 't koele achtererf van 't hotel, dat geheel open aan de rivier ligt, gunt ons een ruim uitzicht op den omtrek. Ziet dáárheen! — naar 't groote gebouw, dat over de Atjeh- en Koeroeng-Daroe-rivieren gelegen, al dadelijk in 't oog valt; dat is de cantine. Van hier uit vertoont zich dit gebouw, dat alleen over de Koeroeng-Daroe ligt, alsof het aan gene zijde der Atjeh-rivier staat. Dit gezichtsbedrog is een gevolg van de grillige bochten, welke laatstgenoemd water beschrijft, daar die groote stroom zich bij de cantine oostwaarts ombuigt; hierdoor waant men, er uit de verte heenziende, dat men voornoemd gebouw aan den „overkant" zal vinden!

Spoediger dan men dacht is het vijf uren na den middag geworden. 't Is tijd om zich te baden en te kleeden voor de wandeling.

„Kleeden voor de wandeling" beteekent hier echter heel iets anders dan te Batavia. De beste raad dien een vriend u geven kan, is, u ook in dit opzicht ten spoedigste naar 't Atjehsche gebruik te voegen.

De officieren dragen hier o. a. hun Bataviasche kleeding niet, tenzij op de receptie bij den Generaal. Een zoogenaamd Atjeh-buis vervangt de uniformjas. Dit kleedingstuk van dik, blauw baai heeft veel overeenkomst met een gewoon jachtbuis en is derhalve op expeditie veel eenvoudiger en gemakkelijker dan de gewone uniformjas, terwijl de zware, warme stof het lichaam beter beveiligt tegen de vaak plotseling voorkomende veranderingen van temperatuur. Deze dracht is zoo algemeen, dat zelfs de ambtenaren en particulieren haar hebben aangenomen. Ook handschoenen zijn hier volstrekt overtollig, behalve bij plechtige of bijzondere gelegenheden. Op een gewone middagwandeling kan men die

gerust thuis laten. Toilet maken is hier vooral geen vereischte, behalve voor hen, die er hun liefhebberij van maken en gelukkig zijn er niet velen; bij de verbazende hitte is dit dan ook niet meer dan natuurlijk. Alleen de dames blijven getrouw aan de traditioneele middagtoiletten en luisteren de wandelingen op door haar keurige kleeding.

Zie, de weg langs „de Soos" en de officiers- en ambtenaarswoningen buiten den Kraton, wemelt reeds van wandelaars, dus mogen wij ook wel gaan. De groepjes heeren die ons vooruitgaan, marcheeren rechtdoor naar den welbekenden „kouden hoek;" zij, die ons tegemoet komen, hebben hun frisch middagdrankje reeds genoten. Enkele dames, door heeren vergezeld, begeven zich ook op weg om van de middagkoelte te genieten en Gedah of Panteh-Perak met haar bezoek te vereeren. Evenals te Batavia worden in 't voorbijgaan de toko's bezocht door de wandelaars, vooral de dames, die op deze aangename wijze gelegenheid vinden om wat te rusten.

Doch wij zouden de cantine gaan bezichtigen. Vooruit dus, over de brug van de Koeroeng-Daroe. Op ongeveer honderd vijftig schreden vóór u ontwaart ge het gebouw in quaestie, als ge de brug betreedt.

Hoog boven den grond gebouwd, daar het op steenen pilaren staat, maakt het reeds uit de verte een goed effect. Keurig afgewerkt, net geschilderd en zorgvuldig onderhouden, doet het inderdaad den naam cantine (soldaten-sociëteit) eer aan. Het wordt dan ook druk bezocht door de militairen, als zij, na eene wandeling, nog tijd hebben er even aan te wippen.

Jammer echter, dat het uitgestrekte terrein om dit gebouw door geen plantsoen is versierd! Wij willen hopen, dat dit ook wel zal gebeuren, wanneer eens die dijken, hier te Penditie aangelegd, blijken zullen voldoende weer-

stand te bieden aan de overstroomingen. Dit ongelukkige Penditie krijgt het gewoonlijk, bij dergelijke banjirs, uit de eerste hand. Gelegen bij de samenvloeiing der beide rivieren, die (in banjirtijd) als 't ware tot reuzenstroomen aanzwellen en het lage terrein met haar wateren drenken, doet dit voorwerk, vooral bij die gelegenheden, aan den watersnood in 1861 denken. Door de menigvuldige regens en vloeden in 1878 leed Penditie dan ook zoo zwaar, dat voormelde dijken werden aangelegd, in de hoop daardoor het telkens wederkeerend gevaar aftewenden.

De Atjehers, door ervaring wijs geworden, hadden dit terrein (voorheen Pakan-Atjeh) ook door hooge dijken of wallen ommuurd. In hun hardnekkigen kamp wendden zij echter deze hoogten aan tot dekkingsmiddel; hunne dijken vormden toen een flinke borstwering, van waar uit menig welgericht vuur onze gelederen dunde. Na vermeestering van deze wallen, die voor eene sterkte van grooten omvang werden aangezien, ging men ijverig aan 't raseeren, niet wetende, hoe noodzakelijk die dijken later zouden blijken te zijn. Na het gelijkmaken van den grond werd, op de plek waar nu de cantine staat, de voormalige benting Pakan-Atjeh gebouwd.

Doch laat ons nu het gebouw bezichtigen. Het smakelooze plein, waarop het staat, met dun, spichtig gras begroeid en waarover eenige modderige paden u tot voor de cantine leiden, is gelukkig achter den rug. Wat zou deze vlakte, sierlijk als tuin aangelegd, het fraaie gebouw voordeelig doen uitkomen en tevens een prachtige stoffeering voor 't gezicht opleveren!

Een houten trap van een zestal treden brengt ons in de waarlijk smaakvol ingerichte onderofficierszaal. Verscheidene

tafeltjes zijn door de jongelui ingenomen; onder gezelligen kout of een kaartspelletje vermaken zij zich hier uitstekend. De komst van vreemde bezoekers doet allen opstaan en voor een oogenblik de gesprekken verstommen.

Deze zaal, ruim van afmetingen, beslaat de breedte van het geheele voorgebouw. Twee goede biljarttafels toonen aan, dat er gedacht is aan al wat den dagelijkschen bezoekers aangenaam kan zijn. Een lange leestafel, in 't midden der zaal, met illustraties en nieuwsbladen bedekt, biedt op hare beurt elkeen de gelegenheid aan, zich met lectuur bezig te houden.

Op den achtergrond dezer zaal staat het groote buffet, waarin cantinebaas en bedienden een levendig débat voeren over de verschillende „bestellingen." Aan weerszijden door twee vertrekken begrensd, gunt' dit buffet, over de toonbanken heen, het gezicht op de soldatenzaal; het voert naar die kolossale ruimte. Gaan wij er heen!! Ongeveer twaalf op dertig meter groot kan deze zaal stellig twee- tot driehonderd kloeke mannen bevatten, die men dan ook vaak, nu eens kalm en vreedzaam, dan weer eens minder bedaard gestemd, aan de talrijke tafeltjes vindt zitten. Ook hier zijn biljarten en leestafel aanwezig, doch hetgeen vooral de aandacht trekt is het scherm, dat men links, bij 't binnentreden ontwaart. Het verbergt voor onze onderzoekende blikken — een tooneel! en stelt, zeer eigenaardig, een gezicht voor op den Kraton, van uit de cantine gezien. Het gelijkt treffend en maakt, vooral bij avond, een goed effect. De schilder zou er, zoo hij nog te Atjeh en onder de levenden is, thans de dijken bij kunnen schilderen, om zoodoende gelijken tred te houden met de werkelijkheid, met het tegenwoordige.

Dit tooneel verschaft het groote Atjehsche publiek, dat overigens zoo weinig geniet van de gewone wereldsche vermakelijkheden, menigen genoeglijken avond. Eene „Société Française," uit mindere militairen, Franschen en Belgen, samengesteld, geeft er eens in de maand hare alleraangenaamste soirées. De onderofficiersvereeniging doet op hare beurt niet onder voor die gezellige bijeenkomsten. Ook dit gezelschap geeft geregelde voorstellingen, waarop de inderdaad niet geringe en zeer gewaardeerde talenten der tooneelspelers daverend toegejuicht worden door de talrijke toeschouwers.

Zulk een comedie-avond in de cantine, in 't vaderland waarschijnlijk weinig bekend of op prijs gesteld, wordt hier door menigeen met verlangen tegemoet gezien. De entrée is, — voor den minderen militair, — nagenoeg te geef, doch het genot zooveel te grooter. Mogen zij er nog menigen genoeglijken avond slijten, die braven, die waarlijk nu en dan zulk een verpoozing wel verdienen. Lang blijve dit gebouw, doch vooral dit tooneel in stand!

Achter de cantine vindt men nog een paar gebouwtjes, waarin de dranken (en de cantinebaas) bij nacht bewaard worden. Des nachts trekt hier een schildwacht op.

Het begint donker te worden en dus zullen we vooreerst onze wandeling moeten staken. De „Soos" wordt op dezen tijd het punt van bijeenkomst en we willen ons niet onttrekken aan de oproeping, die zij tot ons richt door hare heldere verlichting. Stroomen lichts trekken onze oogen derwaarts heen en, eer we er ons zelven van bewust zijn bijna, somtijds in gedachten verdiept, of in een druk gesprek gewikkeld, hebben we de Atjeh-club bereikt, zijn wij tot de werkelijkheid teruggeroepen. Vroolijke gesprekken klin-

ken ons in de ooren; rechts en links begroeten ons vriendelijke stemmen en hooren wij geestige kwinkslagen. Somwijlen ook ruischen ons de opwekkende tonen der piano tegemoet, die, door een kunstvaardige hand bespeeld, herinneringen opwekken en tooneelen voor de oogen tooveren, die ons ver van daar voeren zouden, ware het niet dat het gewoel en de levendigheid dezer druk bezochte sociëteit ons ten duidelijkste bewijzen dat wij te Atjeh zijn.

ZEVENDE HOOFDSTUK.

Het leven in den Kraton.

Sedert een paar dagen bevinden wij ons in den Kraton. Spoedig waren we geïnstalleerd en hadden ons op de hoogte gesteld van de plaatselijke toestanden en gewoonten. Dit was zooveel gemakkelijker, omdat onze vriend en reismakker, ook in den Kraton gehuisvest, ons in alle opzichten bijstond. Weldra was de woning — zegge kamer — in orde, de bagage en verdere toebehooren geschikt en konden we dus in volle vrijheid uitzien naar hetgeen ons belangrijk voorkwam [1]).

Het dragen van den „Atjeh-jas" en 't bezoeken van alle

---

[1]) In 't voorbijgaan zij aangestipt, dat onder de rubriek „verdere toebehooren" ook de inlandsche bediende of „jongen" begrepen is, die zijn „toewan" (heer) gewoonlijk met have en goed en altijd met „oetang" (schuld) volgt. Want zulk een jongen verzuimt nooit een gelegenheid om „oetang" te maken, en zijn heer op reis te volgen is dan doorgaans de beste aanleiding om in eens een groote som als voorschot te vragen. Werd dit verzoek, met alle mogelijke onderdanigheid en strijkages gedaan, hem niet toegestaan, de „jongen" zou heel bedaard zijn „toewan" in den steek laten.

plaatsen van bijeenkomst wordt al spoedig een gewoonte. Hoe zal een toerist, vreemdeling in den lande en die eigenlijk nergéns thuis behoort, het evenwel hier maken om aan behoorlijk middag- en avondeten te komen?

Ook die vraag werd zeer gemakkelijk opgelost voor ons. De onschatbare reisgenoot en vriend bezorgde ons eene uitnoodiging, om als gast deel te nemen aan de tafel van een der talrijke officiersménages. Men moet zich, zooals van zelf spreekt, onderwerpen aan de bestaande bepalingen en ten allen tijde den chef dier vereeniging ontzien, als hoofd der tafel. Het ontbijt uitgezonderd, dat van 6—10 uren ('s morgens) op tafel blijft, wordt hier op vaste uren de rijsttafel en het avondeten gebruikt. De meeste officieren, die in de regel met hun vieren een huis bewonen, voeren eene „ménage," d. i. eten aan dezelfde tafel. Er is altijd overvloed en groote verscheidenheid van gerechten en ieder betaalt op tractementsdag het zooveelste gedeelte der totaaluitgaven. Een legio bedienden, de zoogenaamde „jongens" der heeren, zorgt dat er van dien overvloed niets verloren gaat. Daarvan getuigt soms het gekijf in de keuken, wanneer een van 't dienend personeel een bijzonder lekkeren schotel voor eigen gebruik geannexeerd heeft. Aanmatigend als de Archipelbewoner van nature is, voert de bediende van den chef der ménage gaarne het hoogste woord, hetgeen hij natuurlijk vindt, daar hij zich in de keuken als een soort vertegenwoordiger zijns meesters beschouwt. Zelden echter gunnen zijne kameraden hem dien voorrang, en ook dit verschil van meening geeft nu en dan aanleiding tot verwikkelingen, waarbij de respectieve oga's der twistenden, in schreeuwerige, gillende geluiden de partij voor hare mannen opnemen; een concert, dat alles behalve verrukkelijk

is om aan te hooren en soms het middagdutje onmogelijk maakt.

't Geluk wilde, dat ons de gelegenheid werd aangeboden, om in 't huis zelf — dat is, in het vak waar onze kamer stond, aan de ménage deel te nemen. Ter verduidelijking van de uitdrukking „vak," dit: de in 't voorbijgaan reeds besproken officierswoningen staan onder één groot dak en hebben een gemeenschappelijke voorgalerij. In verscheiden vakken afgeschoten, biedt elk gedeelte logies aan voor vier officieren. Ieder der bewoners krijgt ééne kamer, die hij naar eigen smaak kan inrichten en die door eene deur toegang verleent tot de binnengalerij, waar bezoek ontvangen wordt en die tot eetzaal dient. Kamers en binnengalerij zijn tamelijk ruim. De vroolijke stemming der meestal jonge bewoners dezer huizen maakt een aangenamen indruk op den bezoeker. Elke ménage telt gewoonlijk een gast, die uit een der liniën of van Java gekomen is, want de van ouds vermaarde Indische gastvrijheid wordt hier overal in eere gehouden. Is er iemand jarig, of heeft een der luidjes bericht ontvangen dat hij gedécoreerd is, dan juicht en verheugt zich de geheele gemeente met den feestvierende. Altijd gaat het daar levendig toe en vaak hoort men hier of daar een koorgezang aanheffen, dat van aller opgeruimde stemming getuigt. Een der eigenaardigste koorzangen die we daar hoorden was het zoogenaamde en zeker nergens anders bekende „Luciferslied." Ieder nam namelijk een doos Zweedsche lucifers ter hand en de woorden „Jonköpings Tandstickfabrik enz. enz." werden op kluchtige wijze door 't heele koor gezongen, als stonden ze op muziek. 't Verwonderlijkste van dien origineelen inval was, dat het geïmproviseerde wijsje waarlijk zeer wel klonk; er zat mélodie in.

Misschien zal deze of gene aanmerken, dat zulk een amusement toch al vrij kinderachtig is voor mannen, krijgslieden! Wij zouden daarover niet willen twisten, doch van onzen kant wijzen we er op, dat het verblijf te Atjeh weinig genoegens aanbiedt en alzoo een kluchtige inval, een scherts die niemand kwaad en allen lachen doet, wel mag gewaardeerd worden. Diezelfde luî, die nu zoo — 't zij dan kinderachtig — vroolijk hun liedje zingen, zullen, een uur later wellicht, doch zeker met dezelfde opgeruimdheid en levensmoed bezield, tegenover een verraderlijken vijand staan; zullen — een uur later wellicht, sneuvelen voor de eer van Neerlands vlag!

Treedt ge een van die woningen binnen tegen etenstijd, men laat u niet weer gaan, eer ge mee gegeten, gedronken en gezongen hebt; dat staat vast.

Elke dag brengt voor den officier zijne geregelde bezigheden mee, hier evenals in elk ander garnizoen. De verdeeling van den dag is als volgt: 's morgens tusschen vijf en zes uren opstaan, zelden later. Het ontbijt staat gereed en noodigt elkeen uit tot den aanval. Na den morgendienst, die van halfzeven tot acht uren duurt, kan men desverkiezende nogmaals aanzitten, daar 't ontbijt tot en met tien uren blijft staan. Om halftien moeten de meesten weer kazernewaarts tot halfelf of elf uren, al naar de dienst het vordert. Daarna kunnen de heeren huiswaarts, of, zooals meestal gebeurt, naar de sociëteit gaan. Om één uur vereenigen de gasten of leden van elke „ménage" zich aan de rijsttafel. De middag, van een tot drie uren, wordt aan een, vooral in dit warme land, hoog noodige rust gewijd, waartoe zich na 't eten ieder in zijne kamer terugtrekt.

Tegen halfvijf echter roept de dienst haar slaven weer

naar de kazerne, waar ieder voor zich tot halfzes zijne bezigheden vindt. Na afloop daarvan gaat gewoonlijk elkeen, tevreden over 't afgedane werk, zijn middagwandeling doen, die zooals reeds vermeld is bij den „kouden hoek" begint. Een uurtje later verzamelt de sociëteit dezen bonten, vroolijken troep tot acht uren, wanneer allen bij groepjes huiswaarts keeren. De avonddisch, die tegen halfnegen begint, breekt op aangename wijze den avond, die verder door de meesten thuis, doch ook door velen met een bezoek aan de Atjeh-club wordt besloten.

Velerlei belangen veroorzaken, zooals van zelf spreekt, nu en dan afwijkingen in het boven beschrevene, doch over het algemeen hebben we daarmede het kratonleven vrij nauwkeurig geschetst.

Lectuur is hier ook in overvloed voorhanden; zelfs staat men verbaasd over de vele leesgezelschappen en zoo kan ook de bedaarde, ernstige zich thuis aangenaam bezighouden, terwijl zij die levendiger van aard zijn, hun genoegens in de Atjehsche buitenwereld gaan zoeken. Overigens geven de visites bij getrouwde paren, het bezoeken van zieke kameraden in 't hospitaal te Panteh-Perak, enkele vaste speelpartijtjes bij kennissen of in de sociëteit, zooveel aanleiding tot uitgaan, dat inderdaad enkelen nog tijd te kort komen, om aan al die sociale verplichtingen naar eisch te voldoen.

De comedie-avonden in de sociëteit zijn hierbij nog niet eens genoemd; ja, zelfs de receptie bij den Gouverneur, elke week eens in den vooravond, werd bij de opsomming der verschillende gelegenheden tot uitgaan vergeten.

Nu en dan wordt echter dit vroolijke leven door ernstige momenten verduisterd.

Een colonne, die uitgerukt is, keert 's avonds, na een heet

gevecht naar haar kwartier terug. Per renbode wordt de droeve tijding Kratonwaarts gebracht, dat wederom het edelste bloed gestort, — dat de beste kameraad aan 't leven ontrukt is! Nadere bijzonderheden, waardoor de kenner de belangrijkheid der ontmoeting met den vijand in alle deelen kan nagaan, stellen den achtergeblevenen het gevecht duidelijk voor den geest en doen alle vroolijkheid tijdelijk verstommen, als ware die een ontheiliging van de nagedachtenis der vele dapperen, die den heldendood stierven.

De treurigheid, die allen zoo plotseling is komen overvallen, wordt nog dieper, wanneer den volgenden dag de gesneuvelde krijgsmakkers en de gewonden naar 't hospitaal te Panteh-Perak worden gebracht. Want, indien tijd en omstandigheden het slechts eenigszins toelaten, worden de dooden en gewonden van het strijdperk weggevoerd, om te beletten dat zij in 's vijands handen vallen. Bijna altijd worden dan de gesneuvelden en verminkten naar het groot militair hospitaal overgebracht. Hierdoor wordt den gevallen kameraden eene eervolle begrafenis en den gewonden eene betere verpleging verzekerd, dan hun in de ambulances zou kunnen te beurt vallen.

Gewoonlijk geschiedt de begrafenis in den namiddag, tegen vijf uren. Daar de overledene in 't hospitaal opgenomen is, verzamelen zich ook dáár zijne vrienden en bekenden, benevens de troepen die aanwezig zijn, om, volgens militair gebruik, de laatste eer te bewijzen aan den doode. De geheele stoet, voorafgegaan door treurmuziek en het dofle tromgeroffel, verlaat het hospitaal en trekt de Atjeh-brug over, den weg naar den Kraton en verder over 't Generaalsplein, voorbij de officierswoningen, door de Westerpoort naar Kotta-Petjoet, de begraafplaats, reeds vroeger omschreven.

In den Kraton zijn de vlaggen halfstok geheschen; de officierswacht bij den ingang presenteert, in rij en gelid geschaard, het geweer, en elk militair die niet aan den stoet deelneemt, geeft het saluut, terwijl ook niet-militairen den treurigen optocht in 't voorbijgaan eerbiedig groeten.

Lijkkoetsen zijn hier onbekend; dus wordt de baar gedragen door officieren.

Langzaam en plechtig trekt die sombere optocht daarheen; bij de groeve wordt de met rouwfloers omhangen baar, waarop het veldteeken en de verdere insigniën des overledenen gehecht zijn, neergezet. De vrienden scharen zich er omheen. Meestal spreekt een van hen eenige hartelijke woorden, als laatste groet aan den doode. Daarna wordt de kist in dė groeve neergelaten, elk der aanwezigen werpt op zijne beurt een handvol aarde in den pasgedolven kuil — en hiermede is de treurige plechtigheid geëindigd, de laatste eer den makker bewezen.

Een ander droevig incident, doch van veel minder aangrijpenden aard, is voorzeker de terechtstelling van een militair. Het hangen op zich zelf heeft al weinig bekoorlijks, zoowel voor den délinquent als voor de toeschouwers. We zullen daarom geen beschrijving geven van alle formaliteiten, hoe belangwekkend overigens ook. Zulk eene executie begint ook met een treurmarsch en eindigt met fanfares, alsof Moeder Justitie tevreden ware, dat haar werk zijn behoorlijken loop heeft gehad en zij de wereld wederom heeft bevrijd van een booswicht. Het open grasveld tusschen Nesoeh en den Kraton is voor dergelijke militaire executiën aangewezen.

Bij zoo'n gelegenheid is het terrein bezaaid met honderden nieuwsgierige inlanders, natuurlijk bijna allen kinderen

en vrouwen van de mindere militairen, die toch van elke gelegenheid, van elk voorval, hoe treurig ook, het hunne willen „genieten," al is het somtijds een allerakeligste terechtstelling. Stonden er geen troepen in carré geschaard, om het terrein open te houden, ze zouden er allen vlak bij gaan staan, om vooral goed te zien, hoe het vonnis ten uitvoer wordt gelegd. De onderling gevoerde gesprekken, die ge in dat gedrang hoort, bewijzen u dat geen medelijden met den beklagenswaardigen booswicht, maar louter zucht om weer iets bijzonders te zien hun voornaamste drijfveer is. 't Is inderdaad verschrikkelijk om er getuige van te zijn, hoe de kleinste kinderen, meisjes niet uitgezonderd, met de grootste kalmte en oplettendheid het drama volgen.

Zoo zien we dat het leven te Atjeh niet altijd even vroolijk is, dat het donkere schaduwen heeft en meer dan één somber tooneel tegenover de zonzijde van 't verblijf aldaar staat. Evenwel wordt hier, meer dan in kalmer omgeving, de droevige stemming ras verdrongen door de gedurige afwisseling van toestanden en voorvallen. Al spoedig keert ieder tot zijn gewone opgeruimde levensbeschouwing en levenswijs terug en geniet het goede dat er te genieten valt, — misschien wel met de gedachte: „laat ons eten en drinken en vroolijk zijn, want morgen zijn wij misschien niet meer!"

Natuurlijk hebben wij hiermede voornamelijk het jongeluî's leven in de vroolijkste wijk van Kottah-Radja op 't oog. Men beschouwe het als een gedeelte van de kleine wereld, die de Kraton binnen zijne wallen sluit. Dezelfde belangen

en dienstzaken verbinden velen; doch ook velen zijn verdeeld door hun uiteenloopenden werkkring. 't Is bijna onmogelijk den gang der dagelijksche zaken in alle bijzonderheden nauwkeurig te beschrijven. Men bedenke, dat binnen die beperkte ruimte hoofd- en subalterne officieren, enkele gouvernementsambtenaren, mindere militairen van verschillende diensten, Inlandsche vrouwen en kinderen, fabriekarbeiders (vrije Inlanders), enkele geniewerklieden enz. metterwoon gevestigd zijn. Elk oogenblik klinken de schetterende tonen der signaalhorens. De locomotief laat nagenoeg den ganschen dag haar schril gefluit hooren. De trein stort hier dagelijks zesmaal haar levenden inhoud uit. Hoofd- en zijwegen worden van den morgen tot den avond begaan. In en om de vele kazernes verneemt men 't geluid van talrijke menschenstemmen, terwijl de klank der hamerslagen in de werkplaatsen, 't gedruisch der ambachten, die hier uitgeoefend worden, een wel is waar luidruchtig en verward, maar toch opwekkend concert opleveren. Overal heerscht drukte en leven; geen wonder dat treurige indrukken slechts zeer kort duren. Men gevoelt zich hier zoo recht te midden van het „volle Menschenleben," dat „überall interessant" is. Overal vindt de toerist bonte, aantrekkelijke tooneelen, die hem door hun nieuwheid en originaliteit belang inboezemen, zoodat ook zelfs hij, die van nature niet opgeruimd is, hier onwillekeurig in een opgewekter stemming komt en belang leert stellen in al de bijzonderheden, die de plaats en 't verblijf aldaar aanbieden.

ACHTSTE HOOFDSTUK.

De Zuid-ooster linie.

De eerste brief te Kotta-Radja ontvangen, en van Lambaroe komende, luidde aldus:

Amice!

Hoe gaat het u, gelukkige, in den Kraton? Veel gaf ik er om, kon ik ook daar geplaatst worden. 't Is hier goed en ik beproef, mij spoedig naar de omstandigheden te schikken; maar ik mis Kotta-Radja zeer. Kom mij spoedig eens opzoeken, indien ge tijd, lust en gelegenheid hebt. Tot weerziens!

t. t.

v. P.

Die weinige, doch hartelijke regelen van een vriend en gewezen reisgenoot waren oorzaak, dat we dienzelfden dag nog 't besluit namen, aan zijne uitnoodiging te voldoen.

Zoodoende was er tevens gelegenheid de Zuid-ooster linie eens te gaan bezoeken.

Toevallig had ik vernomen, dat een der officieren ook sinds lang het plan had gevormd, dien kant uit te gaan. Ik zocht hem dus op en stelde voor, gesamenlijk dien tocht te doen. We waren het al spoedig eens, doch hij durfde mij niet vast beloven, dat hij mij zou vergezellen, aangezien hij daartoe verlof moet vragen en 't niet zeker was, dat hem dit zou worden toegestaan. Evenwel had hij zoo'n zin in dit uitstapje, dat hij besloot de stoute schoenen aan te trekken en verlof te vragen om dien ontdekkingstocht mee te maken. Wel raadden velen het hem af, want de algemeene opinie was, dat het vereischte verlof zou geweigerd worden. Die bedenking kon ons, nieuwsgierigen, evenwel niet weerhouden en ziet — de uitkomst loonde het vertrouwen, want het gevraagde verlof werd hem gereedelijk, zelfs voor twee dagen, toegestaan. 't Werd ons dus vergund kennis te maken met die ons nog onbekende linie, waarvan we al veel vernomen hadden en die ons deswege hoe langer hoe meer aantrok.

Terloops stippen wij aan, dat het zuidelijkste punt dezer linie tot het schoonste gedeelte van Groot-Atjeh behoort. Tot aan den voet van het gebergte vormen de verschillende posten een aaneengeschakeld geheel, dat eerst, oostwaarts van den Kraton, langs de kronkelingen der Atjeh-rivier, twee versterkingen telt; daarna, zuidwaarts, den loop dezer rivier volgende, drie bentings in zijn commandement opneemt en eindelijk, van Lambaroe af recht zuidwaarts, tot aan het hooge gebergte nog eenige positiën bezit. Voorheen was Biloel-Zuid de laatste versterking dezer linie. Thans zijn Ketapan-Doewa en Boekit-Daroe ook aan dit geheel ge-

hecht. De weg tusschen Biloel-Zuid en Boekit-Daroe voert door verlaten kampongs, sawah's, alang-alang en suikerriet-velden, en volgt dikwijls eenige uit vroegeren tijd gebleven voetpaden in 't lage bergland. Met moeite werd voorheen langs dezen binnenweg en tegen het zwaar begroeide gebergte op, gepatrouilleerd. In pl. m. twee uren tijds kon men van uit den tweeden post, den eersten bereiken.

't Was, nu ik een reismakker gevonden had, vooreerst zaak, mij van een paard te voorzien, daar het te vermoeiend zou zijn, dien geheelen weg te voet af te leggen.

Het is opmerkelijk, hoe bereidwillig iedereen hier is om te helpen. Binnen het half uur had ik de toezegging, dat ik op den bepaalden dag een opgetuigd paard kon krijgen. Om zes uren 's morgens zou het te mijner beschikking zijn. Men raadde ons voorts aan, ons voorzichtigheidshalve bij het broodtransport, dat door soldaten begeleid wordt, aan te sluiten. Gevaar bestaat er wel niet direct, — men wordt thans op den binnenweg niet beschoten, zooals in 1874 en 1875 — doch er waren nog voorbeelden genoeg, die tot waarschuwing strekten, niet al te veel te vertrouwen op de hooggeroemde veiligheid.

Atjehsche marodeurs, die zich overdag schuil konden houden, zouden al zeer spoedig de kans waarnemen, wanneer zij op den eenzamen weg ongewapende personen zagen naderen.

Men verhaalt o. a. dat eens, op ongeveer een half uur afstands van den Kraton, een Inlandsch soldaat, die de wacht moest houden bij de grassnijders [1]), door twee oogen-

---

[1]) Het voor alle dienst- en pikolpaarden benoodigde gras wordt o. a. ook in deze streek gesneden.

schijnlijk vriendschappelijk gezinde Atjehers werd aangesproken, toen hij wat te ver van den grooten weg afdwaalde. Langzamerhand kwamen de sinjeurs nader, onder een gemoedelijk praatje, vielen plotseling den verschrikten man aan, brachten hem met hun klewangs eenige geduchte houwen toe aan de beenen en ontroofden hem ten slotte het geweer en alle patronen.

Na afloop van het werk zocht de commandant met de manschappen der dekkingspatrouille overal naar den vermiste, die eindelijk in deerniswaardigen toestand, verminkt, bebloed en bewusteloos gevonden werd in het donkere, schaduwrijke gedeelte van een verlaten kampong. 't Was een zware, doch welverdiende straf voor zijn overtreding, daar hij, onverschillig en onvoorzichtig, zijn post verlaten en zich daardoor in gevaar gebracht had.

Het broodtransport vertrekt elken morgen van den Kraton uit naar alle liniën. In den vroegen ochtendstond komt de zoogenaamde broodtrein aan van Oleh-leh, waar al het brood voor geheel Groot-Atjeh gebakken wordt. Die voorraad wordt verdeeld en in zakken geborgen, om naar de verschillende posten te verzenden. De kleine pikolpaarden, hoog beladen met hun vracht, brengen den bewoners der posten hun ontbijt. Deze karavanen trekken naar alle richtingen uit; onder bescherming van patrouilles verlaten allen gelijktijdig den Kraton.

Zondags 's morgens om zes uren vervoegden we ons dus bij het broodtransport, dat den kant van Lambaroe uittoog. Reeds vóór zessen stond het paard gereed, dat mij voor dezen tocht was afgestaan, onder voorwaarde natuurlijk, dat het dier de noodige verzorging zou genieten en flink gevoed worden.

De soldaten en de gegradueerde militair, die het brood-transport geleidden, stonden, tot aan de tanden gewapend, voor de Kratonpoort. Het bleek, dat ze nog op iemand moesten wachten, namelijk op den brievenbesteller, die den vorigen nacht was overgebleven.

Vooruit ging het nu, over de Koeroeng-Daroe-brug, den weg op naar Penditie.

Den voor dezen reeds beschreven dijk houdt men eenigen tijd aan de rechterhand. Links op den achtergrond staat de cantine, op het bekende onooglijke plein; haar front (de zijde van de onderofficierszaal) is naar dezen weg gericht. Zoodra men de cantine voorbij is, wordt het oog getrokken door verscheidene gebouwen, aan denzelfden kant staande. Vlak aan den weg, in de eerste rij, zijn officierswoningen. De bouworde dezer minder net afgewerkte huizen is geheel overeenkomstig die der Kratonwoningen. Ook hier wordt elken officier ééne kamer aangewezen, behalve aan degenen, die een bureau te houden hebben; deze kunnen over meer ruimte beschikken. Achter deze woningen bevinden zich de cavalerie-kazernen en paardenstallen. Eenige ruime infanterie-kazernen, eveneens ter linkerzijde gelegen, voltooien deze massa militaire gebouwen. Daarentegen ontwaart men rechts van den weg geen enkel huis. Het lage terrein beoosten den Kraton wordt, om zijne drassigheid, weinig bebouwd. Op dit gedeelte wordt door 't garnizoen van den Kraton en de voorwerken schijfgeschoten. Deze dienst geschiedt, door een aantal bijkomende omstandigheden, zeer ongeregeld. Vooral was dit het geval in 1878 en 1879, toen de affaire te Segli (April 1878) het begin was van eene reeks ontmoetingen met den vijand.

Het infanterie-kampement voorbij zijnde, zien we het groote

kettinggangerskwartier. Dit bestaat uit verscheidene ruime, goed geventileerde bamboezen woningen. Tusschen deze gebouwen zijn breede wegen aangelegd. Deze inrichting bezit een infirmerie, keuken en verdere onontbeerlijke bijgebouwen. De kapitein, die het opzicht houdt over de dwangarbeiderskolonie, had hier voorheen ook zijne woning. Het geheele kwartier, dat ongeveer drichonderd schreden lang op honderd vijf en twintig breed is, wordt omsloten door een hoog en sterk ijzeren hekwerk, dat hier dubbel dienst doet: ten eerste belet het den heeren kettinggangers of bannelingen 's nachts of op „ongezette tijden" hun logies te verlaten, ten tweede dient het om den vijand bij een eventueelen onverhoedschen aanval in zijn eerste dolle vaart te stuiten. Midden in dit ijzeren hekwerk is, aan den straatweg, eene poort aangebracht, die dag en nacht door een kleine wacht bewaakt wordt. Terwijl deze wacht nu bij een mogelijken overval de poort sluit en den vijand buitenhoudt, hebben de dwangarbeiders den tijd naar hunne wapens te grijpen en zich achter het hek in slagorde te scharen. Door oefening zijn zij nagenoeg evengoed bedreven in het innemen der alarmstelling als de werkelijke troepen van Groot-Atjeh. Dit is dan ook licht te begrijpen; hun leven is er mee gemoeid en hun even lief als iederen anderen mensch, al zijn zij maar kettinggangers, — gevangenen eigenlijk.

Na deze inrichting vindt men, nog altijd ter linkerzijde, de gebouwen van den waschbaas. Heeft dit laatste bewoonde gedeelte van Penditie bij dag een landelijk aanzien, geheel anders is het bij avond en 's nachts gesteld. De eerste dagen van Januari 1878 kunnen er van getuigen, welke voorzichtigheidsmaatregelen noodig zijn, om deze inrichting voor verraderlijke aanvallen te beveiligen. De listige en onver-

zoenlijke Atjeher, steeds op kwaad bedacht, die overdag als vreedzaam marktganger zijne inkoopen kwam doen, om, met rijst en zout beladen, langs dezen weg naar den kant der XXII Moekims terug te keeren, wist bij nacht tot aan deze gebouwen door te dringen. Schijnbaar argeloos zijn weg vervolgende, wist hij toch de gelegenheid goed op te nemen en ter dege rond te zien, zooals alleen de Archipelbewoner, maar bovenal de Maleier, dit kan doen. Aldus toegerust met de noodige plaatselijke bekendheid en voldoende gegevens, om flink zijn slag te kunnen slaan als die het minst verwacht werd, had hij de vermetelheid tot hier, als het ware in 't hartje van ons gebied, door te dringen en den grooten voorraad ligstroo in brand te steken. Deze daad, die de vijandige gezindheid zoowel als de doodsverachting van het Atjehsche volk doet kennen, bracht in die dagen, toen reeds op spoedige onderwerping gehoopt werd, vrij wat opschudding teweeg. In den beginne dacht niemand, dat de vijand genoeg moed, berekening en vermetelheid bezat, om zich in zoo groot gevaar te wagen, ten einde die snoode daad te volbrengen. Later bleek, uit de verhooren der Atjehsche krijgsgevangenen, dat het volk van Tjapoetoe en Tjot-Tjibreh zich aan dit feit, even als aan de aanvallen op de veekraal en op 't nieuwe hospitaal, had schuldig gemaakt. De waschbaas en zijn knecht werden in 't eerst van brandstichting verdacht.

Deze waschbaas, die zich bij contract verbonden heeft het Nederlandsch-Indische gouvernement te dienen in al wat het bewasschen van kleeding enz. betreft, heeft tevens, als onderdeel zijner „affaire," de levering van stroo voor de vulling van hoofdkussens en matrassen aangenomen. Dat hier altijd bergen stroo voorhanden zijn, behoeft dus geen

verdere vermelding. De Atjeher had goed gezien bij 't onwerpen van zijn plan. De vlammen, die plotseling uitbraken hadden volop voedsel. Van wáár uit gezien ook, was de brand een prachtig schouwspel; vooral hadden de versterkingen in de Noord-Oosterlinie een schoon gezicht op deze hooge vuurkolom. Tot Koewala-Loë, ja zelfs tot op de zee kon men de vlammen waarnemen. Op de verschillende forten verdiepte men zich in gissingen, waar wel de plaats des onheils mocht wezen; niemand vermoedde in de verte, dat het te Penditie kon zijn, tien minuten gaans van de Kratonpoort!

Tegenover de waschinrichting, dus r e c h t s van den weg, is het terrein boschrijk; hier en daar wordt alle uitzicht belet door het zware geboomte. Het jonge groen, daar tusschenin, door niets gehinderd, door geen menschenhand aangeraakt, toont duidelijk aan, dat het zich sinds hoogstens twee jaren ongestoord heeft kunnen ontwikkelen.

Geheel anders was 't gesteld in de jaren 1874 en 1875, toen hier de O o s t e r b e n t i n g stond. De Kraton, die toen nog bijna aan 't vijandelijke gebied grensde, werd in zijn omtrek door eenige vooruitgeschoven werkjes beschermd. Kotta-Petjoet, Lampassey, Pakan-Atjeh en de Oosterbenting vormden toen ter tijd den vierhoek, die ons bolwerk, Kotta-Radja, tegen den vijand beveiligde. De Oosterbenting stond hier, te midden van dat welige groen; thans is er niets meer van te zien. Volgens hare ligging ten opzichte van den Kraton de O o s t e r b e n t i n g genoemd, had vooral dit voorwerk het zwaar te verantwoorden tegen den talrijken vijand. Het terrein, dat om de benting in halvemaansvorm was opengekapt, om het vrije uitzicht te bevorderen, was getuige van menig vuurgevecht, zooals er in dien tijd bijna dagelijks geleverd werd.

Tot de kunststukken, die de commandeerende officier dezer versterking te verrichten had, behoorde het veilig overbrengen zijner manschappen van en naar den Kraton. In den regel waren er op het traject eenige gewond of gesneuveld. Telkens bij het aflossen der troepen wemelde het bosch om de benting van geweerdragende vijanden, die hun concentrisch vuur met de meeste bedaardheid op het veldwerk richtten. De Oosterbenting heeft dan ook veel van zich doen spreken, heeft velen het leven gekost, doch ook eenigen het welverdiende ridderkruis bezorgd.

Achter de Oosterbenting zou men, indien het terrein meer open was, de plaats kunnen zien, waar de benting Lampoe-oek gestaan heeft. Deze lag ten zuidoosten van den Kraton, op ongeveer een half uur afstands. Langzame uitbreiding naar den kant van Longbatta deed de noodzakelijkheid dezer versterking gevoelen.

Gaandeweg is Penditie reeds achter ons en kunnen we te midden der ontwaakte natuur, ver van 't Kraton-rumoer, dat nog slechts als een verwijderd gedruisch wordt vernomen, ons geheel overgeven aan de verschillende aandoeningen, die telkens door 't een of ander worden opgewekt.

De welonderhouden weg, waarlangs zich dagelijks honderden voetgangers en paarden, dikwerf geheele colonnes bewegen, geeft aan beide zijden de mooiste Indische landschappen te aanschouwen.

Tusschen het groen aan den rivieroever hoort men somtijds stemmen van hen, die in schuitjes en booten de Atjeh-rivier bevaren. Men verneemt uit de verte geluiden van uit den post Kotta-Alam, die over gemelden stroom, vlak aan den oever, werd aangelegd. De weg volgt gestadig de rivier nu eens wat verder af, dan weer nader bij. Daar het brood-

transport, gewoon stappende, zijn weg ging en wij onze bewegingen daarnaar regelden, vorderde de tocht slechts langzaam, zoodat wij al den tijd hadden om alle bijzonderheden nauwkeurig op te merken.

Een kwartieruurs buiten Penditie ontwaren we ter rechterzijde eenige lange bamboezen loodsen, met atap gedekt. De eigenaardige lucht in den omtrek laat geen twijfel over omtrent de bestemming van deze gebouwen. Hier zijn de prachtige Bengaalsche melkkoeien van de firma De Lange & C°. gehuisvest. Dagelijksch wordt van daar eene groote hoeveelheid onvervalschte koemelk naar het hospitaal gebracht. De Klingaleezen (Bengaalsch volksras), daartoe door de firma in dienst genomen ter verzorging hunner landgenooten (de Bengaalsche runderen) verrichten zorgvuldig de bezigheden, die in eene wèlingerichte koekraal te verrichten zijn. Hun omgang met die dieren is zeer eigenaardig. Is eene koe weerspannig, dan bijt de Klingalees haar eenvoudig in den staart. Toch zijn de dieren en hunne verzorgers zeer aan elkander gehecht. Eene wacht beschermt dit établissement.

Nagenoeg gelijktijdig met den hierboven beschreven brand te Penditie werd deze inrichting 's nachts door eenige kwaadwillige(!) Atjehers overvallen. Den 5den Januari 1878, terwijl wacht noch koeherders aan eenig gevaar dachten en laatstgenoemden zich na hun dagelijkschen arbeid aan de welverdiende nachtrust hadden overgegeven, werd om elf uren 's avonds deze koekraal plotseling het tooneel van eene onbeschrijfelijke verwarring. Eer de verschrikte wacht tot bezinning kon komen, waren een tiental Atjehers de kraal binnengedrongen, hadden een aantal dieren naar buiten gedreven en zich daarna uit de voeten gemaakt, terwijl inmiddels andere belagers hun slachtingswerk begonnen. De

bewakers, hun vrouwen en kinderen, de korporaal der wacht werden meedoogenloos door klewanghouwen verminkt of afgemaakt. Geweerschoten der intusschen verzamelde wacht alarmeerden de omliggende posten, den Kraton en voorwerken. In den stillen nacht vooral maakten deze schoten, met noodkreten en gillende stemmen vermengd, een diepen indruk op allen, die zoó plotseling uit zoete rust of stille overpeinzing werden teruggeroepen tot de wreede werkelijkheid, tot den onophoudelijken strijd om gewonnen en verloren gebied.

Deze „melkerij," uit welker geschiedenis wij zulk een treurige bladzijde aanhalen, staat nagenoeg op dezelfde plaats waar eertijds het eigenlijke, oude Penditie lag. Het allengs uitbreiden van onze vestiging en de daarop gevolgde linie-indeeling, waardoor vele andere posten opgeheven konden worden, was oorzaak dat ook deze benting Penditie sinds het einde van 1875 heeft opgehouden te bestaan.

Het transport heeft intusschen weer een goed gedeelte van den weg afgelegd. Op sommige plaatsen is die weg belommerd en loopt hij langs boschjes en verlaten kampongs. Ook voert hij voorbij open plekken, deels met gras begroeid, die herinneren aan de hardnekkige gevechten hier in 1874 en 1875 geleverd. Ginds, vóór ons, is het oude Atjehsche Longbatta, dat de Indische krijgsgeschiedenis met eenige merkwaardige bladzijden heeft verrijkt. Het verwoede gevecht, dat den 31sten December 1874 in den vroegen morgen begon en tot laat in den avond duurde, dit gevecht, dat op dezen dag ons geheele Atjeh-leger, tot op de meest verwijderde posten, in spanning hield en ons voor het in-

treden van 1875 vasten voet gaf in het beruchte Longbatta, kostte velen het leven, doch beloonde ook door den uitslag het gewichtige werk, dat den kolonel Pel sedert geruimen tijd bezighield en hem rust noch verademing gunde.

Daar vertoont zich, eer we er aan denken, de benting Longbatta-Zuid voor onze oogen. Vroolijk wappert de Hollandsche driekleur boven de palissadeering en daken uit. Aangenaam breken die heldere kleuren het groen, dat wel prachtig, doch wat eentonig is. Onwillekeurig gevoelt men zich aangetrokken door 't „rood, wit en blauw," elken Nederlander dierbaar. 't Is ons nu een teeken, dat we hier als welkome gasten zullen ontvangen worden. Het broodtransport moet hier een gedeelte van zijn vracht afleveren, dus hebben we den tijd met de inwendige inrichting eener Nederlandsche versterking te Atjeh kennis te maken. Nagenoeg al die versterkingen zijn op gelijke wijze gebouwd, wel is waar niet naar één en hetzelfde model, doch in hoofdzaak weinig van elkaar verschillend.

Ziet, de officieren, die van den Zondag-morgen gebruik maken om in den omtrek der benting of voor de poort te wandelen, hebben ons reeds opgemerkt en komen ons met hartelijke groeten tegemoet. Er snellen soldaten toe, om de paarden der bezoekers vast te houden; met een handdruk worden wij verwelkomd en de eenvoudige benting binnengeleid.

't Heeft ook al weer iets van een hofje, zoo'n benting! Met de ruimte binnen de omwalling is er verbazend gewoekerd; geen hoekje of er staan woningen of stulpjes. Hoe klein zulk een versterking echter ook zij, altijd blijft er in 't midden eene ruimte, die tot alarmplaats dient. Van buiten gezien hebben de bentings, op enkele uitzonderingen

na, een grauwe kleur, die duidelijk afsteekt bij 't groen, dat men overal er om heen ziet. Die grauwe kleur doet ons, wanneer we den post uit de verte zien, meenen, dat zijne wallen uit eene soort kleiaarde bestaan; nabij komende ontwaart men evenwel, dat de omwalling bestaat uit de daartoe te Atjeh bijna algemeen gebezigde klapperstammen of stammen van kokosboomen.

Deze klapperstammen zijn ongeveer drie decimeter in doorsnede; de rechte stammen worden verdeeld in gelijke stukken, die omtrent 0.9 meter in den grond zijn geplaatst; een 2 of 3 meter hooge stam blijft boven den grond uitsteken. Dicht naast elkander geplaatst, vormen die boomstammen een hechten muur; hun hoogte belet het inkijken in de benting. Deze soort omwalling heeft het voordeel, dat zij spoedig gereed is, goede dekking geeft en licht vernieuwd kan worden. De duizenden klapper- of kokospalmen die Atjeh rijk is, leveren voortdurend bouwstoffen voor de bentings op.

De geheele binnenbouw der versterking is van hout, bamboe en atap; alleen de officierswoningen maken hierop eene uitzondering. Zij zijn namelijk uit planken in elkaar getimmerd en vormen een vrij zonderling geheel van allerlei hokjes: apotheek, bureau van den commandant, voorgalerij, provisiekamer, enz.

In elk van die hokjes woont een officier, behalve in die, welker bovenvermelde benaming aanduidt, dat zij tot andere doeleinden bestemd zijn. Wij werden ontvangen in de voorgalerij, die tot gezelschaps- en eetzaal diende. Eigenlijk was dit vertrek, evenals op vele plaatsen in Indië, de huiskamer van het gebouw.

De officieren wilden ons niet verder laten trekken, eer

we „hunne benting" bezichtigd en eene verkwikking gebruikt hadden; het beste was niet te goed voor de welkome bezoekers. Daarna begonnen we onze inspectie.

De manschappen bewonen de houten barakken aan beide zijden van 't pleintje, op welks achtergrond de officierswoning verrijst en op welks vierde zijde eenige gebouwen staan, die ook al tot de noodzakelijkheden behooren: provoost, politiekamer, vivres-magazijnen en wachtlokaal.

In den regel staan de keukens, privaten, paardenstallen en veekraal buiten de benting; er zou onmogelijk plaats voor zijn in de binnenruimte, die zooals van zelf spreekt zeer beperkt moet zijn. De omtrek van elke benting is geheel open en heeft dus voldoende ruimte voor alle vereischte gebouwen; men vindt bij sommige zelfs een kippenren, een moestuin en een vrouwenloods — enfin, al waar de omstandigheden het toelaten wordt voor alle geriefelijkheden gezorgd.

Na binnen alles te hebben gezien, worden we langs de omwalling rondgeleid, om ook dit gedeelte te kunnen opnemen. Op één, soms ook op twee tegenovergestelde hoeken staat een stuk geschut, dat den vijand met zijn vernielenden inhoud dreigt. Langs den geheelen binnenkant der palissadeering is een ophooging van planken aangebracht, waarop de soldaat, als op een steiger, post kan vatten bij gelegenheid van een aanval, zoodat hij over de palissadeering heen kan schieten. Wij zagen ook verscheidene trappen van drie of vier treden, waarmee die steigers of stellages spoedig beklommen kunnen worden.

Nog even naar binnen, den met hartelijke gulheid aangeboden morgendrank gebruikt, den commandant en de officieren voor hun vriendelijke ontvangst bedankt, — en voort gaat het weer.

Het broodtransport wachtte ons reeds met ongeduld; het werd dan ook meer dan tijd, want de zon brandde geweldig en we waren blijde, op den langzaam voortgezetten tocht naar Lambaroe, hier en daar den weg beschaduwd te vinden.

Longbatta-Messigit lieten we daarom ook voorshands liggen en, nadat we daar de bezending brood hadden afgegeven, vervolgden we onzen weg. Gelukkig hield de toenemende zonnehitte al de officieren binnenshuis, zoodat ze ons niet te zien kregen, anders hadden we stellig moeten binnenkomen. 't Is merkwaardig, met hoeveel hartelijkheid men hier overal wordt bejegend; de bewoners eener benting zouden het een doortrekkende euvel duiden, ging deze hun woonplaats voorbij zonder even binnen te treden, ware 't ook slechts voor een paar minuten. Zooals we reeds zeiden, wordt den gast het beste wat de voorraad oplevert voorgezet en al spoedig vervliegt een half uurtje onder 't genot van een sigaar en een frisch glas bier of wijn.

Gaan wij verder. Hier loopt de weg over een open veld en hebben we ter linkerzijde nu en dan een uitzicht tot aan de Atjeh-rivier. Tusschen 't geboomte door ontwaren we wederom twee bentings; op de eene, Pager-Ajer, houden we aan; daar recht tegenover, aan genen kant der Atjeh-rivier, staat Panggo, een der vele bentings, die tot de Noord-Oosterlinie behooren. Het verkeer tusschen de beide posten geschiedt door een pont; die twee bentings liggen zóó dicht aan den oever der rivier, dat de respectieve bewoners desnoods een gesprek met elkaar kunnen voeren, 't geen dan ook dikwijls 's morgens gebeurt, als de luî naar elkanders welzijn (schreeuwend) informeeren.

En ziedaar nu Pager-Ajer! Laat ons evenwel doorgaan;

er ligt nog een half uur rijdens vóór ons, eer we Lambaroe bereikt hebben en de warmte begint allengs ondraaglijk te worden.

Onrustig om ons heen ziende, rijden we voorbij Pager-Ajer-Missigit; we vreezen voor de mogelijkheid, dat men ons daarbinnen misschien bemerken en aanhouden zou. Doch ook hier heeft de hitte van den dag allen naar hun kamer gejaagd; we kunnen dus ongestoord onzen weg vervolgen, hopende over een kwart uur het ruime Lambaroe te bereiken.

Als standplaats van den linie-commandant en den staf, als depot voor alle posten, wat betreft verstrekking en aanvulling van troepen, vivres, kleeding, enz., is deze benting grooter van afmetingen, netter gebouwd en levendiger dan alle kleine posten, die zij onder haar commando telt.

Vele Chineesche handelaren hebben zich hier gevestigd; zelfs vindt men er branches van de Europeesche toko's van Kampong-Gedah. Tegenwoordig is de plaats al zoo toegenomen, dat hier van Gouvernementswege een luitenant der Chineezen is aangesteld.

Er heerscht een aangename drukte rondom de groote benting. De nette, open ruimte, die, met wit zand bestrooid, als een breede strook om de versterking heen ligt, geeft het geheel een zindelijk, vroolijk aanzien. Des avonds en in den nacht doet dit zand elk voorwerp duidelijk uitkomen en maakt het ongemerkt naderen van wien of wat ook onmogelijk, daar alles zich, zelfs bij de diepste duisternis, tegen dezen helderen achtergrond scherp afteekent.

Gaan wij de poort binnen. Ziet daar ginds de officierswoningen; dáár is waarlijk ook de vriend die de uitnoodiging zond; hij heeft zich behaaglijk uitgestrekt in zijn

luierstoel; het opgehaalde zeil der galerij laat wat frissche lucht binnen, terwijl het hem tevens een vrijer uitzicht gunt; zeker verwacht hij bezoek, al denkt hij niet, dat hij ons al zoo spoedig zal zien. Pas echter heeft zijn zwervend oog ons bemerkt, of hij springt op en snelt ons tegemoet. Waarlijk, ook deze ontvangst laat, wat hartelijkheid betreft, niets te wenschen over; integendeel, de tallooze attenties, die ons bewezen worden, maken ons bijna verlegen.

Te Lambaroe behoort het tot de gewone beleefdheidsvormen, om, als vreemdeling of bezoeker van een der officieren, den linie-commandant een bezoek te brengen. Hierop wilden wij geen uitzondering maken en volgden daarom gaarne de vrienden, die ons zoo hartelijk ontvingen, naar den commandant, die deze beleefdheid dan ook zeer op prijs scheen te stellen. Weldra was er bij dezen hoofdofficier onder aangename gesprekken een uurtje verloopen en werden wij, na afloop der visite, door de vrienden rondgeleid om en in de benting, zoodat we ons een denkbeeld konden vormen van de uitgebreidheid en ruimte dezer hoofdpositie.

Behalve de gewone gebouwtjes, die men in elke benting vindt, is hier evenals te Tjadé en Pakan-Badak (mede standplaatsen der linie-commandanten), eene ambulance, waar de zieken uit den omtrek verpleegd worden. De officier van gezondheid ter plaatse behandelt er zijne patiënten en bezoekt op bepaalde dagen de verschillende tot de linie behoorende posten.

Een steenbakkerij in de nabijheid van Lambaroe verdient vermelding in dit land van houten, bamboezen en atappen gebouwen. Is de fabriek of „bakkerij" dezer uit vrij goede aardsoorten saamgestelde steenen eenmaal goed geregeld, zoodat de vervaardiging beter en vlugger gaat, dan zal dit

fabrikaat zeer zeker goede diensten doen bij de blijvende vestiging onzer troepen alhier. Reeds nu prijkt Lambaroe met een nette steenen badkamer, die nergens in Atjeh haars gelijken vindt.

Van den Zuidkant uit hadden wij een schoon gezicht op het omtrent één uur verwijderde groene bergland. In de tropen vertoont zich, door de ijle, heldere lucht, het geboomte veel duidelijker dan in Europa. 't Kwam ons voor, alsof dat met groen rijk versierde hoogland, nauwelijks een kwart uur van ons af lag.

Den geheelen Zondag bleven wij te Lambaroe en maakten zoodoende kennis met al de daar aanwezige officieren. 's Namiddags verzamelden zij zich op het plein, terwijl het muziekcorps, dat deze plaats bezit, zich liet hooren. 's Avonds vereenigden zich allen weer om de speeltafels; zoo sleten wij een recht gezelligen dag en begaven ons ter ruste, wel voldaan over ons uitstapje.

Intusschen had mijn vriend en tochtgenoot het voorstel gedaan, den volgenden morgen vroeg verderop te trekken en de linie tot aan 't gebergte te bezoeken. Ik was licht over te halen tot de uitvoering van dit plan. Niet zoo dra misschien zou ik zulk een goeden reismakker vinden, en hoe kort wij ook te Atjeh waren, reeds had de ondervinding ons geleerd, van tijd en gelegenheid gebruik te maken, wilden we zien, wat er te zien was in dit vreemde land. Waarschijnlijk zou hij ook niet zoo licht weer verlof kunnen krijgen, en men komt er zoo zelden toe, zulk een verren tocht te ondernemen, daar men het te Kotta-Radja zeer wel uithouden kan. Al deze redenen hield ik mij zelven voor en besloot dus met de oude spreuk: „profitons du moment!"

Reeds vroeg in den volgenden morgen aanvaardden wij onzen ontdekkingstocht. Wij trokken voorbij Kajoe-leh, de beide Atoëh's en Biloel, na overal terloops met de officieren kennis te hebben gemaakt. Te Biloel-Zuid, het eind der reis, stegen we een poosje van de paarden af en gingen we, hartelijk verwelkomd door de officieren, de benting in.

Het grootsche gezicht op den statigen bergwand beloonde ons inderdaad voor de vermoeienis van den rit. 't Genot van dit prachtige tooneel moest echter ook dienen om ons den terugtocht door de barre hitte te vergoeden.

Biloel-Zuid ligt eigenlijk reeds op den voet van 't gebergte, dat een uitlooper is van de Barisan-gebergten, die zich over geheel Sumatra van 't zuidoosten tot het noordwesten uitstrekken. Hier is het bergland van ongelijke hoogte en verheft zich afwisselend van 900 tot 1500 voet boven de zee. Geheel begroeid met zwaar geboomte of struikgewas, ontwaart het oog alle schakeeringen van groen, van de donkerste tot de teederste tinten; op de hellingen wordt het geboomte afgewisseld door grasvlakten, die het verlangen opwekken, daarheen een wandeling te mogen doen, waartoe dan ook gelegenheid bestaat. Biloel-Zuid heeft namelijk twee wachtposten op ongeveer acht minuten afstands; de eene post is op eene hoogte van p. m. 280 voet gebouwd; van daar uit kan men het terrein van Groot-Atjeh overzien.

Ongeduldig verbeidden wij het uur waarop wij den heuvel zouden kunnen beklimmen. Hoe vermoeiend de tocht zeker ook zou wezen, we stelden er ons zooveel van voor, dat we gaarne die moeite er voor over hadden. 't Bleek dan ook een „klim" van belang te zijn. Door een der officieren van Biloel vergezeld, bereikten we het wachthuisje boven;

we waren buiten adem, doch wat we te zien kregen was de moeite waard.

Als een uitgerolde kaart lag Groot-Atjeh aan onze voeten. Van bijna alle posten konden wij de Hollandsche vlag zien waaien; enkele posten waren door het geboomte der tusschenliggende kampongs aan onze oogen onttrokken. De XXII Moekims, het vijandelijk gebied, met de hooger op gelegen bergen, die zich duidelijk en prachtig tegen den helderen horizon afteekenden, vertoonden zich in 't Noordoosten. Deze „heuvelbenting", zooals de post genoemd wordt, werd hier, met één andere, op een minder hooggelegen punt geplaatst, om alle vijandelijke bewegingen in de XXII Moekims, die waar te nemen zijn, tijdig aan de Zuid-Oosterlinie te kunnen berichten. Den 11^{den} Februari 1877 werd deze post, die door een officier werd gecommandeerd, gedurende meer dan vier en twintig uren door den vijand omsingeld gehouden. De Atjehers hadden zich op alle punten in den omtrek vereenigd en onderhielden bovendien van eenige hooger gelegen heuvels in 't gebergte, (dat zich amphithéatersgewijze verheft) een geregeld vuur op deze geïsoleerde wacht, die na eenige uren bijna al haar munitie verbruikt had. Het kleine blokhuis, dat op den heuveltop geheel open en van alle kanten zichtbaar lag, was als 't ware een schijf voor den vijand, die daarentegen, in 't donkere groen verscholen, den onzen geen trefkans aanbood. En nu spreken we nog slechts van de Atjehers, die op 't gebergte rondom post hadden gevat; uit het lager gelegen terrein werd de kleine bezetting ook onophoudelijk bestookt. Toen men te Biloel-Zuid het vuurgevecht vernam, werd van daar uit oogenblikkelijk om hulp uit den Kraton gevraagd (ongeveer drie uur van daar), wijl de bezetting te Biloel-Zuid het niet

raadzaam oordeelde, haar stelling te verlaten, om deze niet eveneens bloot te stellen aan een aanval van den vijand. De uit den Kraton ontboden troepen kwamen den volgenden dag aan en een sterke kolonne rukte uit ter verdrijving der vijandelijke drommen. 't Bleek meer dan tijd te zijn. Het dappere troepje was uitgehongerd, want sedert den vorigen dag had men het voedsel, dat door dwangarbeiders wordt aangebracht, niet ontvangen. Er waren eenige gewonden, er was gebrek aan munitie; kortom, dit punt bood een schouwspel aan van ellende, zoowel als van moed en trouwe plichtsbetrachting, van zelfverloochening en volharding. De bezetting was vast besloten liever den hongerdood te sterven, of tot den laatsten man te sneuvelen in den ongelijken strijd, dan zich over te geven en den vijand dit sterke punt over te leveren.

Terwijl deze merkwaardige épisode uit de geschiedenis der „heuvelbenting" ons medegedeeld werd, hadden we den tijd gehad uit te rusten van de vermoeienis, die deze 280 voet hooge „klim" met zich bracht. Met de meeste belangstelling hadden we geluisterd en onder 't luisteren naar den verteller, die dit feit met levendigheid verhaalde, konden we ons duidelijk voorstellen, hoe benard de toestand was van 't handjevol dapperen, dat op dit geïsoleerde punt bestookt werd door een oneindig grooter aantal verbitterde vijanden!

Daarna werd ook 't inwendige der heuvelbenting bezichtigd en toen was het tijd om afscheid te nemen van de bewoners en naar Lambaroe terug te keeren, indien we althans het plan hadden, daar nog even uit te rusten van den terugtocht en tevens den inwendigen mensch te versterken voor de terugreis naar den Kraton.

Onze vriend had uitmuntend gezorgd voor het daartoe benoodigde. Een rijsttafel in 't beste Indische hôtel was niet te vergelijken bij hetgeen de Lambaroesche tafel opleverde.

„Alles, alles komt ten einde" zegt een oud lied, en zoo kwam ook 't einde van ons bezoek te Lambaroe. Onzen paarden was een even goed onthaal te beurt gevallen als hun heeren, en we konden dus met onverminderde krachten den terugtocht aannemen.

Een kort, hartelijk afscheid van onzen vriend en de overige gastheeren, — eerstgenoemden nogmaals wel op 't hart gedrukt ons spoedig een tegenbezoek te brengen, — en we wendden onze schreden weer huiswaarts, dat wil zeggen naar den Kraton. De middagzon schoot haar verzengende stralen op ons neer, doch wij maakten zooveel mogelijk spoed, om toch nog vóór den avond binnen Kotta-Radja's wallen te zijn.

Bijna zouden wij een verkeerden weg ingeslagen zijn. Op onzen terugrit ontmoetten we namelijk een pad, dat naar de Atjeh-rivier voert. Dit pad volgende, vindt men op de rivier een pont, die ons, hadden wij 't gewild, naar Lomkalie zou kunnen brengen, van waar uit men de XXII Moekims kan bereiken.

Zeer vermoeid, doch wel voldaan over ons uitstapje, kwamen wij ongestoord te Kotta-Radja terug. Het drukke gejoel, de hoornsignalen, het schelle gefluit der locomotief van den juist binnenkomenden trein, klonken ons reeds uit de verte in de ooren, en hoe aangenaam 't ook zij om nieuwe tooneelen te zien, we gevoelden ons, op zijn Indisch gezegd, „lekker" dat we weer d a h e i m waren. Oost, West, thuis best, dacht ik, mijn tijdelijk t h u i s bereikende en mij reeds

verheugende op de rust, waaraan ik na den interessanten, doch afmattenden tocht, wezenlijk behoefte gevoelde.

Men denke echter niet, dat wij die rust zochten achter de gordijnen van ons ledikant. Dat niet! In de verte straalden ons de lichten der „soos" tegen; we wisten dat we daar belangstellende vrienden zouden vinden, die benieuwd zouden zijn, iets van ons uitstapje te vernemen. Daarheen dus, na ons toilet een weinig veranderd te hebben. Het glas schuimend Pilsener bier, waarnaar wij letterlijk smachtten, zou ons dáár goed smaken.

NEGENDE HOOFDSTUK.

De Noord-Oosterlinie.

De ééne mensch heeft op reis meer geluk dan de andere: velen hebben niets dan tegenspoed; enkelen valt alles mee; — deze laatsten zijn met recht gelukskinderen te noemen. Hoe gelukkig de toerist, die zich tot dit kleine aantal bevoorrechten mag rekenen, — zooals wij.

't Was eenige dagen na 't bezoek aan Lambaroe toen we uitgenoodigd werden een tochtje mee te maken, dat ons de Noord-Oosterlinie noodzakelijk te zien zou geven.

Bij deze gelegenheid werden wederom dezelfde voorzorgsmaatregelen genomen, als bij onzen vorigen tocht naar de Zuid-Oosterlinie. Wederom vertrok, 's morgens om zes uur, het broodtransport naar verschillende richtingen, dus ook Noord-Oostwaarts. De troep geleiders verzamelde zich voor de Atjehbrug, in de nabijheid van de toko der Gebroeders Van der Zyl.

Daar er deze keer meerdere bezoekers aan den tocht deelnamen, vormde het geheel een vroolijk en aangenaam

gezelschap. Het begin der reis voerde de geheele karavaan door Panteh-Perak.

Zoodra de officierswacht aan het einde van den hoogen weg bereikt is, bevindt men zich op het gebied der Noord-Oosterlinie.

Anderhalf jaar geleden stond, op tien minuten afstands van Panteh-Perak, aan den goed onderhouden landweg, de plaats Berauw. Dit was een open kampement, dat in den laatsten tijd vóór zijn slechting, in staat van groot verval en morsigheid verkeerde. Daar werd toenmaals het bataljon Afrikanen gehuisvest.

Gebrek aan troepen en gelijktijdig de tocht naar de XXII Moekims waren oorzaak, dat dit bataljon eerst nader aan den Kraton werd getrokken, om daarna deel te nemen aan den grooten inval in 't hart van Atjeh.

Sedert werd Berauw geslecht en 't behoort thans tot de oudere geschiedenis onzer vestiging te Atjeh.

Zoodra men ter hoogte van die plaats is gekomen, geniet men een bijna geheel onbelemmerd uitzicht. De weg werd namelijk door uitgestrekte onbebouwde sawah's aangelegd, die op sommige plaatsen wel twee duizend meters open ruimte aanbieden. In nagenoeg lijnrechte richting, bijna zonder bochten of kromming, leidt die weg, voorbij Berauw, in twintig minuten naar Lamprit.

Vier tot vijf jaar geleden kon men op verschillende punten ter rechter en ter linkerzijde, de hollandsche driekleur zien wapperen. Al die plaatsen of posten, zooals Lemboe-noord, Lemboe-zuid, de beide Langkroeks en nog anderen, werden, door het uitbreiden onzer positiën, opgeheven.

Onder de merkwaardigheden, die men hier aantreft, behooren een Atjehsche put, — rechts, en daar tegenover een

zoogenaamde heilige boom met begraafplaats; (of k r a m a t) links van den weg; beide curiositeiten liggen ongeveer even ver van Berauw als van Panteh-Perak.

In den morgenstond, — 't was omtrent half zeven, — was de rit door deze landstreek werkelijk alleraangenaamst. De ruime vlakte lag vóór ons; de zon, die nog niet te hoog aan den hemel stond, vergulde de toppen der boomen, die de verafliggende kampongs omzoomen; de heldere dauwdroppels op de grashalmen schitterende, de frissche ochtendwind, die ons de heerlijke, geurige indische morgenlucht toewaaide, eindelijk het grootsche hoogland, dat achter de XXVI Moekims verrees met den Goudberg in 't verschiet, alles droeg er toe bij om ons in een opgeruimde en vroolijke stemming te brengen. Deze stemming scheen zelfs invloed te hebben op de kleine ruigharige pikolpaarden; — misschien deelden zij ook wel in 't genot, dat de schoone morgen ons schonk, — althans zij trippelden vlug en flink door, als hadden zij hoegenaamd geen vracht te dragen.

Bij de benting Lamprit kon men het gezang der soldaten hooren en ook dit droeg er toe bij om de opgeruimdheid te verhoogen. De zangers waren aan het „corveeën" om de benting en hadden zich in groepen of ploegen verdeeld om den arbeid op verscheidene plaatsen tegelijk aan te vangen, en aldus, naar elkaar toe werkende, de hen opgelegde taak te volbrengen; gezang en scherts, niet altijd van de keurigste soort, verlichtte en vervroolijkte hun zwaar werk.

Aangezien de weg, van Berauw af, niet slechts recht is, maar er bovendien geen enkele boom noch boompje te vinden is, konden we al in de verte het gezang hooren en de groepen „corveeërs" duidelijk onderscheiden. Het liefgelegen fortje, met Neerlands vlag in top, teekende zich

duidelijk af tegen den daarachtergelegen donkergroenen kampongrand.

Allengs naderbij komende werden menschen en andere voorwerpen beter zichtbaar; het bentingje vertoonde zich nu in zijn geheel en op den afstand van ongeveer honderd passen kon men enkele manschappen over de palissaden zien kijken. Van uit het bastion nam een officier, met de binocle voor de oogen, het naderende reisgezelschap op; waarschijnlijk verwachtte hij er kennissen bij te vinden.

Behalve den moestuin lagen buiten de benting een paar bamboezen gebouwtjes, rechts van den weg. Deze gebouwtjes dienden tot keuken en vrouwenloods; ze zagen er vervallen uit, doch dit kon niet wel anders. Nergens was er één schaduwplekje zichtbaar; men kon zich voorstellen, dat het hier overdag smoorwarm moest zijn. 't Is dan ook zoo; de verzengende zonnestralen verschroeien en verdrogen bij voortduring alle groen, in den omtrek van 't overigens liefgelegen fort Lamprit. Die schromelijke hitte keert dagelijks terug; van 8 uren 's morgens tot ± 4 uren 's middags is het er onbeschrijflijk heet. Deze meer dan zomersche temperatuur, gepaard aan het stof, — door de droogte veroorzaakt, verklaren den vervallen staat van de bijgebouwtjes.

Voor de bentingpoort gekomen, stapt men even af, om, naar 's lands gebruik, zijn opwachting te maken bij de heeren officieren, die de tochtgenooten reeds bij den ingang verwelkomen. Zelfs de officier belast met het toezicht over „de week," waagde het, ons even te komen begroeten en naar Kratonnieuws te vernemen.

Lamprit ligt wel niet aan het uiterste eind der wereld, maar de reis Kratonwaarts is alles behalve een dagelijksche onderneming. Somtijds, werd ons verteld, verliepen er wel twee maan-

den tusschen 't ééne en 't volgende bezoek aan Kotta-Radja.

Het spreekt van zelf, dat de vriendelijke uitnoodiging om even binnen te komen, volgaarne werd aangenomen.

Een beschrijving te geven van 't kleine fort Lamprit als post, loont de moeite niet. 't Lijkt op alle andere tijdelijke vestigingen; klapperstammen (tegenwoordig kassouwstijlen) [1]) vormen de omwalling en daarbinnen is een chaos van planken, bamboe, kadjang en atap; alles zeer beknopt ingericht, het officierslogies niet uitgezonderd. Overigens verwijzen we onze lezers, naar de beschrijving van Longbatta-Messigit, — voorkomende in den tocht naar de Zuid-Oosterlinie.

Van meer belang was het, iets te vernemen van het postenleven, — of 't leven op zulk een post; en daarvan werd ons hier een idee gegeven.

De luitenants besturen de werkzaamheden, die elken dag afwisselen. Ook hier wordt, even als overal, de weekdienst op de gewone wijze waargenomen. Twee, soms drie patrouilletochten in de week (om het boschrijke terrein aan gene kant der vlakte, of de lagunestreken van vijanden gezuiverd te bewaren) brengen een gepaste afwisseling in het eentonige postenleven.

De post- tevens militaire commandant is de administrateur van zijn garnizoen; bijgestaan door sergeant-majoor en fourier, waakt hij er voor, dat alle vivres op behoorlijken tijd worden aangevraagd en binnenkomen; dat er altijd voor één maand voldoende munitie en vivres in voorraad zijn; dat de dienstreglementen naar behooren worden nagekomen; — in één woord; of liever in zes: hij zorgt voor alles en allen. Ook is hij rechtstreeks in contact met den linie- tevens bataljonscommandant.

---

1) Kassouw is een sterke houtsoort, ondoordringbaar voor kogels.

Deelt hij dezen, in diens eerste functie, de meldenswaardige bijzonderheden van het militair commando schriftelijk mede, hetgeen op een vijfdaagsch rapport geschiedt, evengoed worden denzelfden chef, maar dan als bataljonscommandant, de rapporten ingezonden omtrent de sterkte van — de opgelegde straffen aan officieren en manschappen van het détachement of de compagnie, zoo ook de mutatiën.

De postcommandant houdt tevens de correspondentie aan, waarvoor verschillende brievenboeken zijn aangelegd, die van elk verzonden stuk het nummer, den datum en den inhoud bevatten. De postcommandant houdt rapport, deelt belooningen en straffen uit, en, altijd binnen de grenzen der reglementaire voorschriften, oefent hij het gezag uit over alle personen, die tot den post behooren, vrouwen, inlandsche bedienden en dwangarbeiders incluis.

Tot zoover het officieele leven van den officier o v e r d a g.

's Nachts, dat wil zeggen van zes uur of half zeven 's avonds, wordt de post, behalve door de manschappen, beurtelings bewaakt door de officieren, die elkander gewoonlijk om de drie uren aflossen. Elke post heeft echter op deze regeling eenige wijzigingen aangebracht; op enkele posten rouleren zelfs de commandanten mee, als deze inzien dat dergelijke verdeeling noodzakelijk is.

Het particuliere leven op een post, waarvan men in het over L o n g b a t t a-M e s s i g i t meegedeelde reeds een en ander vindt, en dat te Lamprit al hetzelfde oplevert, is zeer kameraadschappelijk. Men kort zich den tijd op de aangenaamste wijze, met lezen, kaartspelen, particuliere correspondentie of wandelingen in den omtrek der benting.

Dat echter op dezen regel uitzonderingen voorkomen, veroorzaakt door 't gedwongen samenzijn van tegenstrijdige

karakters, laat zich hooren. Te Lamprit evenwel was het zichtbaar, dat de onderlinge harmonie niets te wenschen overliet. De opgeruimde stemming der officieren, met den commandant aan 't hoofd, bewees dit reeds. Van alle kanten werden ons vriendelijke uitnoodigingen gedaan, om toch spoedig weer „te gast" te komen; eenparig betuigden allen hun genoegen over ons bezoek en deden, de een zoowel als de andere, al het mogelijke om de reizigers goed te onthalen. Ook hieruit bleek voldoende, dat de luidjes allen begrepen, hoe zij het eentonige leven op een post moesten opvatten, namelijk: door broederlijk met elkaar om te gaan.

Wij vernamen dan ook veel van de gezelligheid die zij er wisten te onderhouden. Eene bijzonderheid hieromtrent verdient nog vermelding. Een der commandanten had zich indertijd een pianino aangeschaft, ten einde wat variatie te brengen in de weinige genoegens die het postenleven aanbiedt; waarschijnlijk ook wel om de muziekale talenten der heeren niet te laten roesten. Toen het instrument aankwam, bleek het, dat het niet door de enge poort kon en niet dan met de grootste moeite, na uren arbeids, werd het kostbare stuk binnen de muren der benting geschaft.

Doch we moeten Lamprit vaarwel zeggen en verder trekken.

Nu gaat het hooger op, naar Tonga-Noord. Dit miniatuurpostje heeft een garnizoen van één luitenant en dertig man en doet, naar men ons meedeelde, ongeveer de dienst van bruggehoofd.

Twee onooglijke, smalle bruggen, waar slechts een licht voertuig over heen kan, bruggen zonder eenige leuning of zijmuur, zijn hier over de lagunen en over het kreekje Koeroeng-Tjoet geslagen.

De Koeroeng-Tjoet, een klein water, ontspringt in de XXVI Moekims en loopt in talrijke bochten zeewaarts. De benting Lamjong, Tonga-Noord en Pakan-Kroeng-Tjoet, liggen aan zijne oevers. Eb en vloed zijn, tot diep in 't bosch, boven Lamjong, merkbaar. Beurtelings vertoont dit water zich als een heldere stroom, of als een bijna droge modderpoel. Gemiddeld is de Koeroeng-Tjoet vijftien Meters breed.

Er valt niet veel te vermelden van het stille Tonga-Noord. Ook hier werden wij gastvrij onthaald en de commandant noodigde ons uit, zijn sterke burcht te bezichtigen. 't Leek wel een doosje Neurenberger speelgoed. Wij deden nog eene wandeling om dit fortje heen. Op ongeveer honderd schreden afstands vonden we in het bosch een eenvoudige grafzerk; de laatste rustplaats van een officier, die voorheen het commando over den post had gevoerd. Zorgvuldig wordt door zijne opvolgers toezicht gehouden over dit graf. 't Was zichtbaar, dat het wel onderhouden, van onkruid, dorre bladeren en afvallende takken gezuiverd werd; 't zag er ordelijk en zindelijk uit, die „laatste wachtpost" van den braven, afgestorven kameraad, die hier zoo vreedzaam onder 't eeuwig groene geboomte sluimerd.

Na een vluchtig doch hartelijk afscheid vervolgden we onzen tocht.

Twee wegen leiden van Tonga-Noord naar het verdere terrein dezer linie. De weg rechts voert ons, langs de Kroeng-Tjoet, naar Lamjong; de weg links naar Pakan-Kroeng-Tjoet, — dat, van hier uit, op tien minuten afstands gezien wordt — en naar de overige posten van dit commandement.

Aan weerszijden is het geheele terrein door laag kreupel-

hout en lagunengewas begroeid. Dat de verjaagde Atjehers, welbekend met dit hun voormalig gebied, zich hier dikwijls schuil houden, vooral 's nachts, ligt voor de hand. In deze streken hoort men dan ook het meest van aanrandingen en moorden.

Het geheele terrein, tusschen de posten Lamjong, Silang, Pakan-Kroeng-Tjoet en Tjadé, is één en al bosch, hier en daar door klappertuinen afgewisseld, maar toch grootendeels woest en verlaten. Deze streek wordt dikwijls door cavalerie of infanterie afgepatrouilleerd, doch deze piketten vinden nooit iets; alles is doodsch en eenzaam. 't Is echter niet geraden, een uur later dan de patrouille langs diezelfde verlaten gronden te gaan; tien tegen één dat één of meer moordlustige Atjehers den eenzamen wandelaar overvallen en — afmaken zouden. Maar die lui weten zich zoo best schuil te houden!

Ziehier het open plein voor Pakan-Kroeng-Tjoet.

Deze versterking gelijkt, als men de fantaisie een weinig laat begaan, veel op een buitentje. Een koepelgebouw, dat zich boven de borstwering verheft, belooft den toerist, dat hij van daar uit, althans op enkele uren van den dag, heerlijk kan genieten van 't prachtige, ruime vergezicht, dat het opengekapte bosch en de grillige loop van de Kroeng-Tjoet aanbieden.

Evenals te Lamprit hebben de bewoners van Pakan-Kroeng Tjoet het druk genoeg, daar beide posten als 't ware de natuurlijke aanlegplaatsen zijn voor allen, die de linie bezoeken.

De warmte noodzaakte ons, ook om den wille onzer paardjes, de benting binnen te rijden en een poos rust en verademing te zoeken bij de officieren aldaar.

„Zullen we afstappen of niet? Ik ken hier niemand!" — „Ik ook niet! — En gij?" — „Ik nog minder;" waren de vragen en antwoorden, die we elkaar over en weer deden. Doch we hadden niet bezorgd behoeven te zijn over de ontvangst, want reeds dadelijk bij ons verschijnen komen de heeren ons met vriendelijke verwelkoming te gemoet. De wacht op den uitkijk had namelijk onze aankomst bericht, door een paar korte slagen op den tong-tong (het gewone signaal als er vreemden aankomen) zoodat de officieren zich haastten om ons binnen te noodigen.

Dit fortje ziet er inwendig curieus uit. Het was niet uit te maken welken vorm het eigenlijk had; een driehoek of een zeer onregelmatigen vijfhoek. De bouworde der atappen daken duidde eenigszins den driehoek aan, naar 't ons voorkwam.

De ontvangkamer stond, op eigenaardige wijze, op het plein, dat gewoonlijk als binnenruimte geheel open dient te blijven. De drie of vier officierswoningen onder één dak, door beschotten van elkaar gescheiden, zien allen op voormeld vertrek uit, waardoor het verblijf daarin wel wat onvrij moest zijn. De kazernes staan op twee passen afstands; zelfs als de bewoners de zeilen voor hun vertrek neerlaten, kunnen de militairen elk woord, dat zij wisselen, hooren. Het spreekt van zelf, dat ook de officieren menige grappige scène uit het soldatenleven te zien en te hooren krijgen en dat menig geestig gezegde, op die wijze opgevangen, door hen aan den man gebracht wordt als er bezoek is. De ruimte tusschen kazerne en zoogenaamde ontvangzaal is meer een smalle gang dan een weg.

Weldra waren we bijeen in deze zaal of kamer en ondervonden, dat ook hier de ruimste begrippen heerschten om-

trent de gastvrijheid. Hoewel we elkaar niet kenden, werd het gesprek spoedig algemeen en vernamen wij menige bijzonderheid omtrent aanrandingen en overvallen, waaraan inlandsche vrouwen en handelaars blootgesteld en waarvan zij vaak de slachtoffers geweest waren.

Onder anderen verhaalde men van een officier van gezondheid die, een paar jaar geleden, op zijn tocht van 't naburige Tjadé naar Silang, met de hem geleidende patrouille werd aangevallen. Op ongeveer twaalf minuten afstands van dezen post, werd de officier van het paard gerukt en vermoord. De patrouille werd zoo heftig bestookt, dat meer dan de helft sneuvelde; de vrouwen, die aan dezen tocht naar Silang deelnamen, werden zwaar gewond. Eindelijk gelukte het een inlandsch korporaal het kleine aantal nog ongedeerde manschappen om zich heen te verzamelen en door wèlgerichte schoten den vijand te verdrijven, terwijl de salvo's de aandacht der verschillende omliggende posten trokken. Schielijke hulp redde het overblijfsel dezer zwaar gehavende patrouille. De dooden en gewonden werden naar Tjadé gevoerd; het overschot der patrouille vervolgde voorzichtig den weg naar Silang en weldra was er van dit korte maar vreeselijke drama niets meer te ontwaren, dan de bloedsporen, die nog lang daarna zichtbaar waren.

De inlandsche korporaal, die zich zoo dapper en flink verweerd had, werd wegens betoonden „moed, beleid en trouw" tot sergeant bevorderd, terwijl een half jaar later de Militaire Willemsorde zijne borst sierde. Waarlijk, een welverdiende belooning voor dien brave. Later werd hij mij eens aangewezen, op een middagwandeling in den Kraton.

Nog een merkwaardig voorbeeld van de brutale aanran-

dingen, die hier plaats vonden, zij hier vermeld. De bijzonderheden er van kwamen den officieren eerst later ter oore en werden ons door hen verteld; het kwam ons der moeite waardig voor, het hier aan te teekenen.

Eene inlandsche soldatenvrouw van een der posten, ongeduldig en onvoorzichtig zooals die vrouwen dan zijn, wilde op zekeren dag de dekkingspatrouille naar Silang vooruitloopen. Bepakt en beladen sloeg zij den eenzamen weg daarheen in; de aankoopen op de passar gedaan waren wellicht de oorzaak, dat zij zoodra mogelijk thuis wilde zijn; denkelijk om hare warong (gaarkeuken en plein vent) van de noodige ververschingen en spijzen te voorzien.

Te nauwernood had zij eenige honderden schreden afgelegd, of de maraudeurs, die al spoedig gemerkt hadden, dat er geen patrouille in de nabijheid was, hielden haar staande. Zeer beleefd ontdeden zij de vrouw van hare bagage, die natuurlijk geännexeerd werd door de heeren straatroovers; bovendien werd haar bevolen de bandieten te volgen. Aan ontkomen of tegenstreven viel niet te denken; de weerlooze vrouw moest hare onvoorzichtigheid wel zwaar boeten en hare aanvallers gehoorzamen.

Terstond verlieten deze den open weg en verdwenen met de gevangene in het kreupelhout, dat, hier en daar afwisselend met zwaar geboomte en dicht bosch, het geheele terrein tusschen de posten Silang en Lampong beslaat.

Voetpaden, den Atjehers welbekend, doch die wij Europeërs niet zouden bemerken, al stonden we er vlak voor, brachten de bende weldra uit de linie en op 't gebied der XXVI Moekims. De gevangene werd toen voor een der hoofden gebracht, die haar al de kleedingstukken die zij op 't lijf had liet afnemen, en vervolgens in een hok onder het huis

opsluiten, tot er eventueel nader beslist zou worden over het lot der arme vrouw.

Nu dient men te weten, dat de huizen of hutten der Atjehers hoog boven den grond zijn gebouwd, zooals bij de meeste Sumatrasche volken gebruik is. Onder het niveau worden de bergplaatsen en andere noodige hokken gemaakt, die tot de vereischten eener woning behooren; daar worden de huisdieren gehuisvest, — en deze ruimte onder de woning wordt ook nog tot minder reine doeleinden gebezigd. Men kan zich het lijden voorstellen der beklagenswaardige, die hier vele dagen moest doorbrengen, aan alle heleedigingen blootgesteld, aan alles gebrek lijdende; te nauwernood kreeg zij het hoognoodige voedsel.

Eindelijk gelukte het haar door het bamboezen traliewerk, dat de ruimte onder 't huis insloot, heen te dringen en haren bewakers te ontsnappen. Zoo behoedzaam mogelijk sloop ze door de Atjehsche kampong, in den donkeren nacht, en zonder eenig denkbeeld van de richting, die ze moest inslaan. Uren liep zij, doodsangsten uitstaande, door het bosch en sleepte haar afgemat en geteisterd lichaam voort, tot ze in de verte lichten zag schemeren tusschen het geboomte. Daarheen wendde zij nu hare schreden, doch hield zich nog steeds op eerbiedigen afstand van de lichten, niet wetende, of zij aan vriend of vijand toebehoorden; zij kon zich in 't geheel niet voorstellen, waar ze zich bevond. Het noodlot kon haar immers wel weer naar een andere Atjehsche kampong gedreven hebben? De duisternis belette haar den omtrek te verkennen, en de landstreek kwam haar geheel onbekend voor.

't Was koud en vochtig 's nachts in 't bosch; de verkleumde, halfnaakte vrouw verschool zich onder de struiken

en wachtte in angst en vreeze den dageraad af, die haar zou aanwijzen, waar ze zich bevond. Hoe zij God dankte, toen zij plotseling, tegen de schemering, de vroolijke tonen der signaalhorens vernam, — dat laat zich begrijpen. Weldra werd het geheel dag, zij kon de uitgebreide vlakte overzien; de lichten, die 's nachts zoo helder schenen, verflauwden, en, had zij tot op dit oogenblik nog getwijfeld of de versterking, die voor haar lag, eene Atjehsche of eene Nederlandsche was, alle onzekerheid verdween toen de klok zes uur sloeg en de Hollandsche driekleur geheschen werd. Met moeite strompelde de arme ziel voort, ook nu nog vreezende, dat men haar van de benting uit voor een Atjeher mocht aanzien. De soldaten en kettinggangers, die zich juist naar het bosch begaven, vonden haar eindelijk en brachten haar, in deerniswaardigen toestand, naar Oleh-Karang, een der posten van de Noord-Oosterlinie, waar haar de vereischte verpleging gegeven werd, zoodat zij weldra herstelde.

Soortgelijke en andere merkwaardige voorvallen werden ons nog meegedeeld; uit alles konden we maar al te wel opmaken, hoe oprecht het Atjehsche volk ons „Hollanders" genegen is! Het tegenwoordige geslacht volwassen Atjehers zal moeten uitsterven, eer ons gezag daar voor goed gevestigd is. Een jonger geslacht, hun kinderen en kindskinderen, zal zich lichter gewennen aan een toestand, die bij hun geboorte of in hun eerste jeugd reeds bestond; op rijpen leeftijd zal het hun niet meer vreemd voorkomen, het Nederlandsche gezag te erkennen. Mocht op die wijze allengs de vijandschap afnemen, dan kan het nog 30—50 jaar duren, voor en aleer Atjeh, dat groote rijk, zich heeft leeren voegen naar de door onze regeering ingevoerde hervormingen

en wetten. Immers, de geheele Indische geschiedenis, met al hare oorlogen, onderwerpings- en tuchtigings-expeditiën, enz., openbaart ons denzelfden toestand in bijna alle landstreken, die nu onder Nederlandsch bestuur zijn. Zie het Palembangsche, b.v. In 1819 werd het zwaar gekastijd, de kraton genomen en de sultan verbannen, voor altijd. En dit was nog pas het begin van het leed. Lange jaren daarna was er telkens iets anders aan de hand, nu hier, dan daar; en wee den vermetelen Nederlander, die zich in 't binnenland van Palembang durfde wagen! Langzamerhand werden er stukjes en strookjes land bij geannexeerd. In 1858 werd een begin gemaakt met de inlijving van de Redjang [1]), onder den overste Cobet. In 1865 werd er een contrôleur op eenigen afstand van Lahat, in de Lematang-Oeloe vermoord, tengevolge waarvan in 1866 de Pasoemah-expéditie plaats had. Eerst eenige jaren later werd dit gebied voor goed tot rust gebracht. In 1859, veertig jaren dus na de inbezitname van Palembang met zijn bovenlanden, werd er een militaire patrouille uitgezonden, tusschen Tebing-Tinggie en Lahat; geen van de achttien man, die deze patrouille telde, kwam terecht; ze werden verraderlijk vermoord! De geschiedenis van Atjeh zal ons in latere jaren nog menig leerrijk voorbeeld opleveren, van dergelijke moorddadige overvallen.

Doch we mogen den tijd niet vooruitloopen en wenschen ons vooral niet van pessimisme beschuldigd te zien. Daarom willen we het beste hopen van onzen Atjehschen oorlog; maar „evenwel nochtans en desalniettemin," achten we 't niet geheel ongemotiveerd belanghebbenden aan te raden, heel voorzichtig te werk te gaan, ingeval zij, à la Ida Pfeiffer,

---

[1]) Een uitgestrekt landschap in de residentie Palembang.

binnenlandsche ontdekkingstochten zouden willen ondernemen, in dit overigens prachtige land. 't Is, alsof de heerlijk schoone bergen aan den horizon u toeroepen: „bestijg mij, zoo ge de natuur in al haar grootschheid zien wilt!" Vreedzaam en kalm ligt daar de geheele streek voor 't verrukte oog van den toerist; de aanschouwer zou denken, dat in deze heerlijke streken slechts rust, eensgezindheid en verdraagzaamheid heerschen; het komt hem ongelooflijk, lasterlijk voor, als men hem meedeelt, hoe vaak er in deze heerlijke dreven verwoed gevochten werd, — hoe menige plaats met het bloed van Neerlands dapperen gedrenkt is, — en toch — het „bloedig pleit" is nog niet beslecht; en wie weet, hoe vele spaanders hier nog vallen zullen!

Het volk van Atjeh is moedig, onversaagd, en, door het fanatisme bezield, dat hun priesters levendig weten te houden, zullen de Atjehers van onzen tijd tot het uiterste volharden in hun verzet. Om ons te verschalken leggen ze, nu en dan, schijnbaar het hoofd in den schoot; maar, over die zoogenaamde onderwerpingen ware veel te zeggen, en al wie onzen strijd met Atjeh nauwkeurig gevolgd heeft, weet hoeveel hij moet hechten aan die schijnbare onderwerpingen. Let eens op, wanneer ge te Oleh-Leh zijt of op den grooten weg u beweegt; de Atjehers, die ge dan ontmoet, zijn lang niet die deemoedige inlanders die, hun trots gefnuikt ziende, hun moed verloren hebbende, ootmoedig ruim baan maken voor hun overwinnaars. Wel is waar hebben zij de voorheen onmisbare klewang afgelegd, uit nooddwang en ze zullen u thans ook niet dadelijk als razende Roeland te lijf, maar verwacht van hen vooral geen vriendelijk woord of blik, vooral geen blijk van onderwerping. Brutaal en ongegeneerd zien ze u in de oogen en toonen zich van geenerlei minder-

heid bewust. Over 't algemeen is de Sumatraan dan ook trotsch en moedig van karakter.

Doch we willen ons niet langer verdiepen in beschouwingen over 't Atjehsche volk. De gesprekken over de toestanden, het volk, den oorlog, enz. die wij op onzen tocht hoorden, gaven ons aanleiding daartoe.

't Was middelerwijl meer dan tijd geworden het gastvrije Pakan-Kroeng-Tjoet te verlaten. De zon liet zich duchtig gelden en we hadden nog ongeveer twintig minuten stapvoets te rijden, eer we aan de hoofdplaats der linie, Tjadé, kwamen.

We bestegen onze paardjes dus wederom. Eene nieuwe patrouille, die de post Pakan-Kroeng-Tjoet ons verschafte, in plaats der vorige, die naar den Kraton moest terugkeeren, bracht ons verder.

De weg was prachtig, breed en belommerd. Aan weerszijden verrezen de heerlijkste boomen, nu en dan afgewisseld door laag kreupelhout of grasvlakten. Na ongeveer vijf minuten den rechten weg te hebben gehouden, vonden we het pad, dat naar Silang leidt, doch we gingen het voorbij, want de roep van het plaatsje was niet erg aanlokkelijk voor den toerist.

Iets verderop, ter linkerzijde van den weg, stond een Atjehsche kampong of gehucht.

Daar woonden de onderworpen, vredelievende (?) Atjehers, (ongeveer 20 man) die het gevolg uitmaken van den Imam van Tjadé, hun hoofd, welke Imam zich, met toestemming van de regeering, hier heeft gevestigd en door het gouvernement voor zich en zijn onderhoorigen van rijst en andere levensmiddelen voorzien wordt, — even als de soldaten. De Imam woont er ook en bezoekt nu en dan de hoofd-

vestiging Tjadé. Ook hier is het aan te raden 's avonds zeer voorzichtig te zijn en, bijvoorbeeld, niet alleen den weg te betreden, daar het leven er mee gemoeid zou zijn. — Och ja, zoo is dit „vredelievende en onderworpen" volkje!

Ongemerkt heeft de breede weg ons over de open vlakte gevoerd en zien we voor ons de grijsachtige omheining en de daaromheen aangebrachte vertakkingen van het ruime Tjadé.

Zeer eigenaardig loopt de weg dwars door de versterking heen en voert aan gene zijde der benting naar Kadjoe, de onmiddelijk opvolgende post.

Zoo als overal, werden we ook hier recht hartelijk ontvangen door de daar aanwezige officieren, die, even als te Lambaroe (Zuid-Oosterlinie) een vrij talrijk personeel uitmaken. Hier liggen dan ook de staf, twee compagnieën van het Garnizoensbataljon; hier woont een doctor, een officier van de artillerie en twee officieren van administratie, benevens één officier, belast met het beheer over de dwangarbeiders. De heeren, met dezen post belast, waren voorheen gepensionneerde kapiteins, tijdelijk in dienst gesteld tegen een ruime bezoldiging. Zij voerden, zooals het bovenvermelde aanduidt, het commando over de tweebeenige transportmiddelen en stonden onder bevel van 1° den Generaal; 2° den Generalen staf; 3° den Chef over de centrale dwangarbeiderskolonie, en ten 4° onder den Linie-commandant. Zij oefenden een tennaastenbij onbeperkt gezag uit over dwangarbeiders en pikolpaarden, doch deden dit op zeer humane en verstandige wijze. Even als alles tariefmatig is geregeld, is ook het maximum-gewicht bepaald, dat door een koelie of een paard mag vervoerd worden; — een maatstaf waarvan nooit wordt afgeweken en waarover de plaatselijke koelie-chef

altijd waakt. In 1878 werd van lieverlede de indeeling veranderd en gingen die gepensionneerde officieren heen, terwijl een luitenant der infanterie (troepenofficier) met die zware taak belast werd. Nu zal dit alles waarschijnlijk weer naar een zuiniger systeem worden ingericht. Bezuiniging is toch de leus van onzen tijd! Of 't in het belang van personeel en materieel is, dat zal 't vervolg leeren.

De inwendige inrichting der benting Tjadé is inderdaad fraai. Op ruime schaal gebouwd, (ongeveer 60 op 110 Meters) heeft men tusschen de flinke gebouwen nog terrein genoeg overgehouden, om een soort wandelpark voor de verschillende officierswoningen aan te leggen. Dit park, met een nette muziektent voor de commandantswoning, geeft het geheel een zeer aantrekkelijk voorkomen. Het hospitaal vormt een der zijden van het plantsoen en wordt door den zooeven vermelden grooten weg van dit terrein gescheiden.

De benting binnentredende, heeft men eerst een groote bamboedoerie-pagger te passeeren; daarna vindt men een uitgestrekten open weg, die geheel om de eigenlijke versterking heen loopt; aan den Westkant er van staan de toko's der Chineesche handelaars, de vrouwenloodsen, paardenstallen, het kettinggangerslogies, de wacht; alle welke bijgebouwen aan het noordelijke gedeelte buiten de vesting doch binnen den bamboedoerie-pagger gevonden worden. Den weg volgende, — na 't binnentreden, — dan ziet men de poort voor zich, die onmiddelijk ter weerszijden aan 't soldatenlogies grenst. Onder de poort doorgaande bereikt men het eigenlijke verdedigingswerk en ziet men aan de linkerhand de officierswoningen, die in twee blokken loodrecht over elkander gebouwd zijn. Achter de ambulance of 't hospitaal en in 't verlengde van het eene blok officiers-

woningen staan de kazernen der manschappen en onderofficieren. Buiten de kazernen vindt men, op twee hoeken, twee geimproviseerde bastions, flink bezet met kanonnen, die gewoonlijk kant en klaar en gericht zijn naar 's vijands gebied, dat op ± een kwartier afstands (in de XXVI Moekims) van Tjadé ligt.

De geheele borstwering is ook hier van stellingen voorzien, opdat de verdediging der vuurlijn op elke plaats, naar gelang van 't punt des aanvals, kan worden geregeld. De zijden worden, naar men ons meedeelde, „facen" genoemd. Dat Tjadé een aanmerkelijk garnizoen vereischt en dit ten allen tijde zal moeten behouden, behoeft geen betoog [1]). Het grenst bijna onmiddelijk aan het vijandelijk gebied en naar de gesprekken, te Tjadé gehoord, te oordeelen, moet de aldaar gevestigde Imam niet al te zeer te vertrouwen zijn. 't Ligt in den aard der zaak, dat niemand twee heeren kan dienen, vooral niet wanneer die met elkaar in oorlog zijn. 't Is de vraag of die zoogenaamde priester (Imam) ons inderdaad uit overtuiging welgezind is, of dat hij slechts zijn eigen voordeel in 't oog heeft met zijn vriendschappelijke onderwerping. Brachten niet misschien zijn bijzondere belangen hem er toe zijn landgenooten te verzaken om ons Gouvernement te huldigen? Moeilijk te beantwoorden vragen! Zooveel is zeker, — en wij deelen hier de opinie van velen mee — indien hij onze oprecht verknochte bondgenoot ware en inderdaad onze belangen, die daardoor ook de

---

[1]) Sedert het einde van 1879 zijn de XXVI Moekims geheel onder Nederlandsch gezag gebracht. Wellicht dat die aanhechting dier landstreek tot aan Indrapoerie en de heuvelenrij eenige wijziging zal brengen in de troepensterkte, zoo niet een geheel andere orde van zaken in de ligging der hoofdvestigingen.

zijne worden, voorstaat, belangen die zijn landslieden negeeren, — dan zou hij reeds lang niet meer tot de levenden behooren. De Atjeher is wraakzuchtig en maakt er hoegenaamd geen gewetenszaak van, iemand, die hem in de zaak tegenwerkt, die in zijn oogen de goede is, door staal of vergif uit den weg te ruimen. Even als onze erkende trouwe bondgenoot, Toekoe Niq, zou ook Imam reeds lang ad patres moeten geholpen zijn, meende hij 't oprecht. Toekoe Niq, ook een Atjehsch hoofd, werd namelijk in 1875 vergiftigd, wijl hij ons tot gids, tot eerste Atjehsche hoofd in de Marassa, en als trouw bondgenoot, sommigen beweerden zelfs als spion diende. 't Ligt dus voor de hand, — vooral wie 't karakter der Atjehers kent beaamt dit, — dat de Imam van Tjadé onzen overleden bondgenoot Toekoe Niq, reeds lang had dienen te volgen.

Ons verblijf te Tjadé mocht niet te lang duren; na de bezichtiging van 't fort en een vluchtige kennismaking met de heeren, vervolgden we dus onzen weg, al recht door om zoo mogelijk nog heden den verst verwijderden post te bereiken; het was intusschen reeds elf uur voormiddags geworden en smoorheet. Dit was evenwel geen beletsel voor een der Tjadésche heeren, die er een paard op nahield, om ons nog tot Kadjoe te begeleiden.

Deze tijdelijke reisgenoot diende ons tot gids en maakte ons opmerkzaam op velerlei détails, waardoor ons tochtje op aangename wijze verkort werd.

Onder 't rijden hadden we in 't bosch een vreemd verschijnsel opgemerkt; er stonden namelijk, op verschillende plaatsen, lantaarns. Deze teekenen van Europeesche beschaving en vooruitgang, op die plaats, kwamen ons merkwaardig voor en intrigeerden ons zeer. Zij maakten dan

ook een vrij zonderling effect, als men dacht aan den oorlogstoestand. Wat beteekenden die lantaarns hier? Midden in 't bosch en in de lagunestreek zulke voorwerpen van „Europeesche verlichting," dat was op zijn minst genomen, vreemd.

Onze nieuwsgierige vragen werden aldra bevredigend beantwoord door onzen gids. In den vooravond worden deze lantaarns aangestoken, en hun licht, dat door reflectors weerkaatst wordt, verspreidt naar de buitenzijde der benting voldoende helderheid, om elk naderend voorwerp duidelijk te vertoonen, zoodat geen behoedzaam sluipende vijand de sterkte naderen kan. Zoover men dan ook zien kon was de benting omringd door een aaneengeschakelde reeks van lantaarns, zoodanig verdeeld, dat de schildwacht, die op de borstwering op wacht staat, geen hinder heeft van 't licht, doch juist daardoor de voorwerpen buiten de benting duidelijker waarnemen kan. Inderdaad, een eenvoudige doch praktische maatregel, vooral met het oog op de vaak zoo pikdonkere nachten, als het soms zoo hard stortregent, dat geen enkel geluid van buiten verneembaar is, zoodat een heele bende vijanden zou kunnen naderen, zonder dat men hen zou gehoord hebben. Zooals 't ingericht was, toen wij de benting bezochten, kon zelfs geen hond aankomen, of de lantaarns verraadden het.

Voorbij Tjadé, aan de linkerhand, ligt het schijfschietterrein voor de troepen. Het lage plantsoen, overal flink opengekapt, gunt een uitzicht van 6 à 700 schreden. Daarna verrijst het bosch weer, met zijn weelderig groen getooid, en dat, met al de verder afliggende boomgroepen tot de kampong Kliëng wordt gerekend. Hier staat een wachthuis, dat dagelijks betrokken wordt door een piket van Tjadé,

omdat anders het traject van en naar Kadjoe voor ons zeer gevaarlijk zou worden gemaakt door den steeds loerenden vijand. Meestal toch worden onze troepen door hem bespied en hun lagen gelegd.

Het nut van het schietterrein bleek vooral op een vroegen morgen, toen het piket van de wacht aftrok, en, geen gevaar duchtende, plotseling in den rug werd beschoten door eenige „kwaadwilligen." De flinke sergeant wachtcommandant, deed terstond zijn troep halt houden, rechtsomkeert maken en knielen en liet daarop heel bedaard-aan eenige salvo's lossen, in de richting vanwaar het vijandelijke vuur kwam. Dit schieten, in den vroegen morgen te Tjadé en op het schietterrein duidelijk hoorbaar, wekte alle soldaten en officieren; de troep, die juist voor de schietoefening was uitgerukt, marcheerde regelrecht den weg op naar 't wachthuis om de afkomende wacht te helpen en den vijand te verdrijven. Na een uur vechtens was het terrein opgeruimd en trok de nieuwe wacht op, terwijl de uitgerukte compagnie het bosch in alle richtingen bleef doorkruisen, tot in de onmiddellijke nabijheid van Kampong Kliëng, en pas na verscheidene uren huiswaarts keerde.

Een half uur later, nadat alles in den omtrek tot rust gekomen en doodstil was en niemand zou vermoed hebben, dat ter plaatse zoo pas nog talrijke patronen gewisseld waren, kwam het ziekentransport van Kadjoe aan. Dit transport neemt gewoonlijk zoo vroeg mogelijk in den morgen den tocht aan naar Tjadé, terwijl het einddoel der reis het Groot-Militair Hospitaal te Panteh-Perak is. Bij dit transport zieken bevond zich op den bewusten morgen o. a. een kapitein. Dat zou een mooie vangst gegeven hebben voor de Atjehers, die het vooral op onze officieren gemunt hebben.

Gelukkig dat de moedige sergeant flink stand had gehouden en de komst van versterking uit Tjadé afwachtte. Het geluid der schoten was waarschijnlijk opgehouden door 't dichte geboomte, althans bij 't transport had men er weinig of niets van vernomen en was men voortgemarcheerd, zoodat de geheele stoet den vijand in handen zou gevallen zijn, — hetgeen, dank zij de vastberadenheid van den sergeant, nu niet gebeurde. Hoe 't met de zieken, die slechts door vier tot zes man begeleid werden, zou afgeloopen zijn, kan men zich wel voorstellen.

Het bosch te Kliëng is tamelijk dicht en gunt weinig uitzicht naar de dieper gelegen gedeelten, die met het somberste groen bekleed zijn. Voor ons uit ligt Kadjoe dat men na ± vijftien minuten gaans bereikt.

Ook hier is alles ingericht zooals in de andere bentings, en ook hier vindt men de lantaarns, die 's avonds zelfs van uit Tjadé zichtbaar zijn. De noodige bijgebouwen staan ook hier buiten de eigenlijke versterking en vormen er een bijna aaneengeschakeld geheel mee. Onze tocht wordt voortgezet om zoodra mogelijk Gighen te bereiken, hetgeen na ongeveer een kwartier uurs geschiedt; de weg daarheen leidt door en langs een paar lagunen; in de verte ziet men 't verlaten fortje Lambada liggen. Dit fort stond op de plaats waar voorheen een voorname Atjehsche priesterschool gevestigd was, om welker behoud de vijand heftig streed. Natuurlijk moest hij 't in het eind toch opgeven en in ons bezit laten. Tot in het einde van 1878 lag hier eene compagnie in garnizoen. Vermindering en andere indeeling van troepen veroorzaakte de slooping van het fort Lambada, en zoo vindt men thans, na Gighen, nog slechts twee posten, met name Lamnga in de lagunen en 't kreupel-

bosch gelegen, en Koewala-Loë, de meest noordoostelijk gelegen post van ons geheele gebied op Groot-Atjeh.

Gighen ligt al zeer nabij of aan de lagunen; eene omstandigheid waardoor de meeste bewoners van dien post onophoudelijk aan moeraskoortsen lijden en waardoor overplaatsing of évacuatie dikwijls noodzakelijk wordt. De streek, die we nu moesten passeeren om den laatsten post, Koewala-Loë te bereiken, gaf echter meer water dan land te zien.

De dienstmannen, particulieren en overigens al wie van en naar Koewala-Loë gaan, moeten, met of tegen hun zin, gebruik maken van de schuitjes, die hier en daar gestationneerd zijn en door kettinggangers bestuurd worden. Die wijze van vervoer is zeer lastig, vooral voor paarden; men kan dus nagaan hoeveel moeite het gekost heeft deze noordelijke posten van geschut en het daarbij behoorend materieel te voorzien. Somtijds moest er opzettelijk daarvoor eene brug gebouwd worden, daar de draagkracht der prauwtjes bij lange niet toereikend was om het zware metaal te vervoeren.

De tocht naar Lamnga duurt, door dit langzame middel van vervoer, nog vrij lang; naar gissing ging er een goed half uur mee heen, eer we het onaangenaam gelegen fortje bereikt hadden.

Voor de laatste drie posten is een „afzonderlijke" doctor aangewezen. De vele zieken en de moeilijkheid der reis van Tjadé naar de drie vermelde bentings maakte dezen maatregel noodzakelijk. De aldaar verblijfhoudende doctor heeft dan ook altijd de handen vol en komt soms nog tijd te kort. Overigens moet het juist geen benijdenswaardige positie zijn; wij beklaagden en bewonderden tevens den geneesheer die, naar men ons zeide, sinds meer dan negen maanden

hier geweest was en in al dien tijd niets had gezien dan Gighen, Lamnga en Koewala-Loë.

Nog een half uur door dik en dun voortgaande, nu en dan over 't water in kleine vaartuigjes, en eindelijk hebben we de laatste pleisterplaats bereikt. Koewala-Loë ligt zeer fraai en vrij hoog; men zou zeggen op de helling der duinen. Van daar uit geniet men dan ook een schoon uitzicht over de straat Malakka en de lage heuvelenreeks, die Oostwaarts er van liggen.

Waarom deze post blijft bestaan, of waarvoor hij werd opgericht, bleef ons een raadsel. De visschers van beroep gaan hier toch hun gewonen gang, en ook, wie kan een gewonen Atjeher beletten, zich als visscher te vermommen om in den nacht op maraude uit te gaan?

Later is wel is waar deze post van eenig nut geweest, — althans dienstbaar gemaakt aan onze troepen om van daar uit met eene kolonne te ageeren. Terzelfder tijd werden uit Tjadé, Silang, Missigit-Toengkoep en Oleh-Karang doorzoekingspatrouilles gezonden naar de XXVI Moekims. Deze post heeft dan ook waarschijnlijk den langsten tijd bestaan, vooral nu de gevaarlijke Moekims en de heuvellanden in ons bezit zijn — of heeten te zijn. De hoogere heuvelruggen, met hun frissche berglucht, zijn immers waarborgen voor de gezondheid. Hoe frisch echter de zeewind u daar moge tegenwaaien, het blijft eene ontegenzeggelijke waarheid, dat er vrij wat valt af te dingen op die hooggeroemde frischheid in de nabijheid der lagunen.

't Was drie uur na den middag toen we het fort bereikten, afstapten en in de gastvrije woning der heeren officieren een hartelijk welkom vonden. Hoewel de heeren hun middagmaal reeds voor eenige uren gebruikt hadden,

werd er toch in allerijl voor ons gedekt. De provisiekamer was wel voorzien van „blikjes;" er was brood voorhanden; vleesch en aardappelen waren in een kwartier uurs gebraden en gebakken. De uit hun slaap gewekte luidjes keken heel niet knorrig, zooals 't hoort wanneer men plotseling gestoord wordt in de liefelijke middag-siesta; integendeel: met hartelijkheid ontvingen zij de late gasten en ieder gaf zich op zijne wijze moeite om ons het zoo overvloedig voorgezette aan te prijzen, en ons zoo goed mogelijk te onthalen.

Hoewel die gulle ontvangst ons trof en verwonderde, toch waren we pessimistisch genoeg om die niet alleen te wijten aan hartelijke belangstelling in ons zelve. Wij schreven ze voornamelijk toe aan de schaarschte van bezoekers in deze streken, waardoor al wie er toevallig komt, altijd zeer welkom is. Niemand gaat er dan ook licht toe over het uitstapje over de Lagunen te maken, en gewoonlijk komt hier niemand, dan die de dienst er heen zendt; b. v. de linie-commandant, de artillerie-commandant van Tjadé, nu en dan een genie-officier uit den Kraton; maar daar houdt het in den regel ook bij op.

Na een uur toevens werd de terugtocht weer aanvaard en voortgezet tot Kadjoe; de ondraaglijkste hitte maakte het onmogelijk verder te gaan; bovendien begon de avond te vallen en de commandant ter plaatse wilde ons niet verder laten trekken, zelfs niet met eene sterke patrouille. Het zou trouwens al zeer bezwaarlijk geworden zijn, om zoo laat nog met de schuitjes door de lagunen te varen; bij 't komen, zoowel als bij 't gaan, leverde dit dan ook de meeste moeilijkheid op.

De avond werd dus verder te Kadjoe doorgebracht, en wel zeer genoeglijk, onder 't leggen van een kaartje.

De avondstilte werd nu en dan afgebroken door 't heen en weer loopen van gegradueerden van de wacht, die hier, even als op alle posten, de strenge consigne hebben, wel toe te zien dat de manschappen niet op hun post slapen. Men zeide, dat dit somtijds wel voorkwam. Het kwam ons onbegrijpelijk voor, dat een soldaat zijn plicht dermate uit het oog kan verliezen, en ook, hoe hij er gelegenheid toe vindt, een uiltje te knappen, terwijl elk kwartier verschillende slagen of signalen gegeven worden; zooveel verschillende geluiden, als er schildwachten staan, namelijk. Op sommige plaatsen heeft de vindingrijkheid der soldaten de bamboezen tontongs vervangen door het ijzer der patjols (schoppen). Deze stukken ijzer worden aan het ronde gat, waarin de steel steekt, opgehangen; met een eind hout geven zij er dan een forschen tik op, als de tijd daar is. Dit geluid werd zeer toepasselijk „de Damiaatjes" genoemd. Op een der wachtposten een avond vertoevende, konden we het eigenaardige dier verschillende toonen ten duidelijkste waarnemen. Het bleek, dat de dienst voortdurend werd uitgevoerd, door manschappen zoowel als door de officieren; op dien bewusten avond te Kadjoe werd het een zoogenaamd „latertje" waardoor wij in de gelegenheid waren op te merken, hoe achtereenvolgens de een den ander (van onze gastheeren) afloste. Minstens om 't halve uur ging een officier de heele benting rond, welke wandeling zeker zeer conscientieus werd afgelegd, daar de gang van nog geen drie minuten, telkens een goed kwartier tijds kostte.

Zoodanig gecontrôleerd en telkens door andere wachthebbers bezocht, zou het eigenlijk tot de onmogelijkheden moeten behooren, te kunnen slapen; en toch moeten sommige inlandsche soldaten het zoo ver gebracht hebben in

de kunst van staande te slapen, en slapende op hun blok of tegen hun ijzers te tikken, dat ze, op wacht zijnde, menig dutje doen. Zij gaan dan ook onvoorwaardelijk in arrest, wanneer het slaan op ijzer of blok niet op behoorlijken tijd vernomen wordt.

De nacht schonk ons de noodige en welverdiende rust. De kermisbedden, die voor ons gespreid waren, hadden zeker zelden, dankbaarder noch vermoeider reizigers tot slaapstede gediend. Geen der vele geluiden, die de stilte des nachts verbreken, vermocht onzen diepen slaap te storen, en 't was reeds ver in den morgen toen een onzer gastheeren ons kwam wekken.

Haastig opgestaan en terstond naar 't bad; vlug gekleed en nog vlugger ontbeten, want de terugtocht diende onverwijld aanvaard te worden. Een hartelijk woord van dank aan onze gulle gastheeren en daar zaten we reeds weer in den zadel, naar Tjadé heen! Eene patrouille vergezelde ons tot in 't gezicht van Kadjoe. Te Kliëng vonden we weer ander geleide, waardoor wij onze terugreis konden voortzetten zonder vrees door den vijand te worden aangevallen of verontrust. Dat wij evenwel toch van uit het donkere, dichte bosch bespied werden, lijdt geen twijfel. Eenige manschappen der patrouille schenen dit ook te begrijpen en waren deswege dubbel oplettend. Rechts en links werd er terdege uitgekeken en ook werden de kruinen der boomen goed in 't oog gehouden.

We kwamen evenwel zonder merkwaardige ontmoetingen te hebben, te Tjadé aan. De patrouille had ons even te voren verlaten om naar Kadjoe terug te keeren.

Tjadé werd deze keer slechts vluchtig bezocht, daar wij zoo mogelijk nog een der posten Silang of Lamjong wenschten

te bezichtigen. Omstandigheden bepaalden de keuze al spoedig; de doctor zou, onder geleide eener patrouille, naar Lamjong gaan, en dus besloten wij mee te trekken.

Denzelfden weg, dien we eerst opgegaan waren, gingen we nu weer terug. Links, halverwege Pakan-Kroeng-Tjoet, zagen we het breede voetpad, dat naar Silang voert; rechts de huizen van Imam Tjadé en zijn gevolg.

Om tijd te winnen, werd Pakan-Kroeng-Tjoet voorbijgegaan, want onze doctor maakte haast om zoodra mogelijk te Lamjong te zijn. We lieten het plaatsje dus rechts liggen en stapten over de bruggen die de Tjoet overspannen. Te Tonga-Noord wilde de luitenant-commandant ons volstrekt te gast houden. Geen vertoogen baatten echter om den doctor te bewegen zijn marschroute te veranderen en wij zetten onzen tocht dus voort, langs den vrij slechten weg, die van hier langs het riviertje loopt en ons weldra ter bestemder plaatse zal brengen. Binnen acht tot tien minuten bereiken we de benting, die ongeveer halverwege reeds duidelijk zichtbaar is. Het bosch, dat overal opengekapt is, biedt een ruim uitzicht aan en alle bewegingen van buiten af moeten in 't fort ten duidelijkste gezien worden, zoowel als wij uit de verte de gaande en komende soldaten, de vrouwen, kinderen en mannen zien konden, die op de brug met één of ander bezig waren; 't geheel gaf ons de idée van eene kolonie.

Lamjong is aan den rechter-oever van de Kroeng-Tjoet gebouwd; de weg, dien wij bereden, is langs den linkeroever aangelegd. Voorheen stond tegenover Lamjong en daarmede bijna een werk uitmakende, de benting Tonga-Zuid, die echter niet lang heeft bestaan. Toen Lamjong eenmaal eene sterke positie geworden was, èn door de aangebrachte ver-

sterkingen, èn door een aanzienlijke bezetting, werd het postje Tonga-Zuid, aan den overkant, opgeheven. Toch moeten wij van deze plaats bijzonder notitie nemen; immers hier was het waar in Maart 1876 de brave Generaal Pel op het onverwachtst overleed. Te midden zijner krijgsplannen, eerst halverwege den grooten tocht, dien hij door de XXVI Moekims wilde maken, rukte hem hier eensklaps de dood weg, tot schrik en ontsteltenis van hen, die hem omgaven. De dappere generaal bivakkeerde in alle eenvoudigheid, in een klein Atjehsch huisje, den staf in zijne onmiddellijke nabijheid houdende. De plek, waar de Generaal Pel overleed, wordt nog als een heilig aandenken in eere gehouden. Het huisje is, met al wat overigens aan de gewezen kampong Tonga behoorde, sedert lang verdwenen en van de benting Tonga-Zuid is zelfs geen spoor meer te vinden; doch op de plaats waar het „huisje van Generaal Pel" gestaan heeft, werd door de zorg der Lampongsche en Tongasche officieren een aardheuvel opgeworpen, ten gedenkteeken, terwijl een eenvoudige afsluiting, — in den vorm van ijzeren kettingen er om heen aangebracht, — den heuvel beveiligt tegen verwoestingen. Trouwens weet ieder soldaat uit den omtrek, dat dit een gewijd lapje gronds is, en steeds wordt het den reiziger als een locale merkwaardigheid aangewezen; — en Lamjong bezit dergelijken niet veel. Nog slechts eene eigenaardige inrichting vindt men hier, te weten, de zoogenaamde „eierenleggerij," doch hierover later.

De brug over de Koeroeng-Tjoet passeerende, ligt de P e l ' s h e u v e l rechts van de brug.

Deze is flink gebouwd van stevig hout; vijftien meter lang en ontwijfelbaar een der beste zaken te Lamjong.

Aan twee zijden der rivier lagen twee wrakken van

Atjehsche zeilschepen. Hoe zulke schepen zoo ver in het kleine binnenwater konden komen, scheen ons een raadsel. Te oordeelen naar den vervallen toestand waarin ze verkeerden, moesten ze er sedert jaren liggen; dit is waarschijnlijk, ook omdat de brug lager in de rivier gebouwd was dan het eene kottertje lag. Beide schepen zijn, zooals men begrijpt, zoo lek als een zeef, en 't is zelfs gevaarlijk ze te bezoeken.

Het gezicht op Lamjong is inderdaad fraai. Aan twee zijden loopt het bosch op ongeveer honderd meters afstands om de benting. Ook de verschillende bijbehoorende gebouwtjes, meest allen aan den rivierkant staande, geven het plekje een gezellig aanzien. Het fort heeft ook door die plaatsing der bijgebouwen een aardig pleintje verkregen, ongeveer 40 Meter lang op 30 breed. Onder de buiten de benting staande bijgebouwen verdient een groote kippenren vooral vermelding. Dit, in koepelvorm opgetrokken, kunstgewrocht werd eenigen tijd geleden opgericht door een der officieren, die zich de noodige legkippen verschafte door ze van de mindere militairen te koopen, tot den door hen zelve bepaalden prijs. Aangezien niemand ter plaatse kippen mag houden, behalve de officieren van 't garnizoen, (hetgeen in deze zandige streek dan ook onmogelijk is en bovendien aanleiding geven zou tot onderlinge oneenigheden) behoort hen dus alle pluimgedierte. Iedere officier betaalt bij aankomst aldaar zijn aandeel in de kosten van aankoop van kippen, onderhoud van het gebouw, enz. en heeft dan ook aanspraak op een deel der opbrengst — in natura. Wie vertrekt behoeft nooit te vreezen, dat hij met zijn aandeel in deze onderneming zal blijven zitten, daar zijn opvolger zeer gaarne zulk een aandeel overneemt, ten einde ook

recht te hebben op de producten van dien algemeenen hoenderhof. Die producten waren wel der moeite waard; elken middag toch werden 18—20 versche eieren afgeleverd aan het hoofd der officiersménage. De Lamjongsche kippen worden op militaire wijze grootgebracht en verzorgd. Het voeren, de wandelingen, 't opsluiten in 't hok, het inzamelen der eieren, alles geschiedt op vastgestelde uren. Deze kippenfokkerij heeft Lamjong een eigenaardige vermaardheid bezorgd in de Noord-Oosterlinie. Lamjongsche aandeelhouders dezer onderneming zijn overigens gul genoeg om aan hun collega's op verder afgelegen posten nu en dan in hun voorrecht (i. e. versche eieren) te laten deelen.

Voor de poort der versterking gekomen, viel het ons op, hoe stevig dit fort gebouwd is. Men stelle zich voor, een ondoordringbaren wand van drie à vier Meter breedte, die om de heele benting loopt en saamgesteld is uit allerlei soorten doerie- of doornplanten, die hier overal welig groeien en waardoor alleen reeds de post ongenaakbaar is. Wel is waar hebben de „welgezinde" Atjehers uit het bosch daar ginds, eens beproefd, ons van dit verdedigingsmiddel te berooven. Gebruik makende van den wind, die daartoe gunstig was, staken zij het kreupelhout en de drooge alang-alang in 't bosch in brand. De Lamjongers beleefden toen wel eenige benauwde oogenblikken, want de vlammen, overal voedsel vindende, stegen huizenhoog en verbreidden zich spoedig van het bosch uit naar 't terrein, dat aan de benting grenst, en dat ook met jong hout begroeid is. De commandant liet al zeer spoedig een tegenbrand aanleggen; alle manschappen togen aan het werk om de licht ontvlambare doerieomwalling in brand te steken. De list gelukte volkomen; eer het vijandelijke vuur de benting kon bereiken, was het geheele

terrein om de doerie- of doornverschansing reeds verschroeid; de door de vijanden gestichte brand vond geen voedsel meer en liet de benting ongedeerd, terwijl hij zich al verder uitbreidde naar den rivierkant toe, waar hij een natuurlijken dood stierf. Het spreekt van zelf dat „alle hens" aan 't werk waren getogen; alle daken en vooral het kruidmagazijn, werden nauwlettend bewaakt; terwijl twee derden der bezetting al hun aandacht aan den naderenden en omtrekkenden brand moest wijden, stond het overige gedeelte kant en klaar, om in elk geval den vijand met een wèlgericht vuur te kunnen ontvangen. Het Lamjongsche journaal beschreef dezen brand in alle bijzonderheden.

Even als bij de meeste bentings bestaan de wallen van Lamjong uit klapperstammen; zoo ook de vlaggestok, die bij den ingang links staat en die de hollandsche driekleur, ook in dit achterhoekje, hoog in de lucht doet waaien.

Wij werden allerhartelijkst ontvangen door de officieren en terstond, hoewel het uur reeds laat was, aan een tweede ontbijt genoodigd, waarbij wij in de gelegenheid waren, hulde te bewijzen aan de producten van den Lamjongschen hoenderhof. Nu werd ons ook de haast van den doctor verklaard; hij reikhalsde naar de genietingen, die de hem bekende keurige ontbijttafel aanbood. Zoodra de goede heer dan ook zijn patiënten alhier bezocht, en 't kantoortje van den commandant, dat hem als „consultzaal" was afgestaan, verlaten had, schikte hij mee aan den gastvrijen disch en deed dien alle eer aan. Uit een en ander dat toen besproken werd, bleek mij, hoe ongezond deze plaats moet zijn. In den regel staat Lamjong zeer slecht aangeschreven op 't rapport, omtrent den gezondheidstoestand; 't is meestal: „redelijk" of „slecht." De officier van gezondheid aldaar ziet er dan

ook geen bezwaar in, aan vele der mindere militairen het dagelijksch gebruik van wijn voor te schrijven. Tweemaal daags, 's morgens om acht en 's middags om vijf uren, ziet men dientengevolge een aantal europeesche en inlandsche militairen voor het bureautje van den commandant vereenigd, om het kostelijke vocht, dat hun krachten moet onderhouden, in ontvangst te nemen. Ieder krijgt een vast ration wijn, waartoe beurtelings een der officieren order geeft en verder ook waakt, dat niemand meer of minder krijgt dan hem voorgeschreven is, of zich aan de wijnkuur onttrekt. (Dit laatste geval zal zeker wel zelden voorkomen.)

Onze reisgenoot, de doctor, maakte weldra de eerste aanstalten om verder te trekken, doch daar wilden de heeren van Lamjong niet van hooren. Eerst moesten we op ons gemak aan de middag- of rijsttafel deelnemen en dan pas tegen vier uur met een transport-geleide naar den Kraton terugkeeren. Dat dit aanhouden om ons bezoek te rekken ons verwonderde, kan ik niet zeggen, nu 't mij bekend was hoe eentonig het leven binnen een fort is. Zelden slechts komen andere bezoekers, dan die de dienst er heenstuurt; nu en dan een officier, die, op patrouille zijnde, eventjes aanwipt en na een kwartiertje weer in 't bosch verdwijnt, om naar Silang of Oleh-Karang te gaan.

De aankomst van den facteur of brievenbesteller wordt op zoo'n post dan ook begroet als eene hemelsche weldaad, vooral wanneer hij de zoo lang en vurig gewenschte mailbrieven aanbrengt. Brieven zoowel als couranten worden daar verslonden; vooral de laatsten, hetgeen mij duidelijk bleek uit eenige oude nieuwsbladen, die ik daar zag. Zeker waren ze wel honderdmaal gelezen.

De particuliere correspondentie speelt mede een niet on-

belangrijke rol in de rij der dagelijksche bezigheden en uitspanningen, bijzonder wanneer door Linieörder, langs de verschillende posten de kennisgeving wordt rondgezonden, dat de mailboot gaat vertrekken. Jammer maar, dat op de meeste posten dit bericht eerst een paar dagen n a 't vertrek der boot aankomt. In den regel laten de heeren dan ook aan 't postkantoor te Kotta-Radja tijdig vernemen naar den juisten datum van 't sluiten der mail, anders zouden ze zeker elken keer te laat komen met hun brieven. Dit verzuim is evenwel aan niemand te wijten, daar de Liniecommandant altijd onverwijld het bericht in de verschillende richtingen rondzendt; noch ook aan de post-commandanten, die steeds, na kennisneming en inschrijving der order, deze naar hun nevenpost zenden. De schuld moet gezocht worden bij de mailboot zelve, die niet anders doet dan lossen en op nieuw laden, om zoo mogelijk binnen 2 × 24 uren Oleh-leh te kunnen verlaten om naar Batavia te stoomen.

Nog één soort bezoekers der posten zij hier vermeld: nl. de commissionnairs (of reizigers) van de Kotta-Radjasche handelshuizen; deze doen den tocht echter inderdaad niet voor hun pleizier, daar ze van den vroegen morgen tot laat in den avond in den zadel zitten, om de belangen van hun firma te behartigen. Merkwaardig is dan ook de ontmoeting van twee zulke reizigers, die elkaar op weg naar of in een benting aantreffen. Soms komt het wel voor dat die luidjes een soort steeplechase houden op den grooten weg, indachtig aan 't spreekwoord, „wie 't eerste komt, die 't eerste maalt." Geen wonder, want het gebeurt ook wel eens, dat de voorraad „blikjes," of „verduurzaamde levensmiddelen" en dranken uitgeput is, en dan wordt hem, die 't eerste aankomt, natuurlijk ook de nieuwe bestelling opgedragen. Wel

eene vergoeding voor den vermoeienden rit, voor de moeite, die hij zich gaf om zijn concurrent voor te zijn, die dan, eenige minuten later aankomende, „den hond in den pot" vindt. Het beste wat de te laat gekomene in zulk een geval doen kan is, zeer beleefd en zoodra mogelijk afscheid nemen om te trachten zijn collega op een volgenden post voor te zijn. Doorgaans begint de wedren alsdan op nieuw, want de eerste wil zijn mededinger wederom inhalen, en zoo gebeurt het vaak dat twee van die hijgende, vermoeide ruiters te gelijk aankomen op een post.

Deze bezoeken zijn voor de bentingbewoners echter ook van groot belang, niet alleen om het vermakelijke van een dergelijke wedren, die den tijd helpt korten, maar ook omdat die heeren commissionnairs, hier zoowel als overal elders, altijd van een massa nieuwtjes voorzien zijn, zoodat men bij hunne aankomst vaak berichten krijgt uit de verst verwijderde posten, want deze reizigers komen overal. Zelfs bij uitrukkende colonnes vindt men hen niet zelden, de noodzakelijkste levensbehoeften met zich voerende en zich tot op het terrein van 't gevecht wagende om hun waren aan den man te brengen. Beschuit, boter in kleine blikken bussen, eau de cologne, zeep, zijn dan de meest gewilde zaken. Op het oogenblik van ons vertrek uit Lamjong kwam er juist een dezer postenbezoekers aan; de officier, die ons uitgeleide deed, vertelde ons eenige der eigenaardige détails, die we hierboven vermeldden.

De tocht naar huis, of naar Kotta-Radja, werd nu, beurtelings in draf of stapvoets rijdende, in een goed uur afgelegd. De ondragelijke hitte en de vermoeienis na zulk een veelbewogen dag, deed ons sterk verlangen naar 't oogenblik, dat we zouden kunnen afstijgen en ons aan behagelijke rust overgeven.

Te Tonga-Noord verdeelde zich ons gezelschap; de doctor ging namelijk met zijn geleide naar Pakan-Kroeng-Tjoet, waar hij nog een officieel bezoek had af te leggen; wij sloegen den linkerhoofdweg in, om over Lamprit en Berauw, naar Pantek-Perah te gaan.

Aankomende te Kotta-Radja, vonden we alles in rep en roer, door de komst uit Java van een z. g. vechtbataljon. Het geheel, in slagorde geschaard op 't terrein bij de infanterie-kazerne, zag er flink uit en scheen wel geschikt om vele ontberingen te kunnen verdragen. Altemaal opgeruimde gezichten, ferme soldaten; officieren zoowel als manschappen zagen er vroolijk en gezond uit. Het commando van den chef bracht als 't ware een electrieken schok te weeg door de lange rij gewapende mannen, die daarna roerloos bleven, verdere bevelen afwachtende. Nog in de verte vernamen wij de opwekkende tonen van 't muziekkorps, dat deze dapperen naar een der voorwerken, hun tijdelijk logies, begeleidde.

Een ander niet minder belangrijk gedeelte der Noord-Oosterlinie is dat, waar Kotta-Mam, Panggo en Oleh-Karang ligt, (het Zuid-Ooster gedeelte der Noord-Oosterlinie). Het ligt een anderen kant uit en is van uit Tjadé te bereiken langs omwegen en binnenpaden, een weg dien de Liniecommandant neemt, wanneer hij dezen kant met een inspectie vereert. Kotta-Alam, Oleh-Karang en Panggo vormen een driehoek; Oleh-Karang en Panggo kunnen elkaar zien, hoewel de afstand vrij groot is; een sawah en verder het aan weerszijden van den weg opengekapte bosch, geven daartoe gelegenheid. De beide eerste posten, Kotta-Alam en Panggo

kunnen echter niets van elkaar vernemen; een signaal zelfs zou door het hooge en dichte geboomte niet verneembaar zijn. Begunstigd door de schaduw van dit zware bosch, dat zich tot aan de Atjeh-rivier uitstrekt, gelukte het eens op een avond den Atjehers, ongemerkt door onze linie heen te sluipen. Dit was op den reeds vermelden nacht van 7 Juni 1878, toen de vijand zulk een vreeselijk bloedbad aanrichtte in 't Nieuwe Hospitaal.

Schr. dezes is voor zich zelf overtuigd, en twijfelt niet of velen deelen die overtuiging, — dat de vijand, zoolang onze linieën bestaan, — zich elken nacht onbekommerd ophoudt in de tusschenliggende bosschen. Sluippatrouilles en hinderlagen schijnen hem nog vermeteler te maken. 't Is opmerkelijk, dat, ondanks de vele hinderlagen die er geplaatst worden, ('s avonds en 's nachts) dikwijls vier terzelfder tijd, ons nog nooit daardoor één Atjeher in handen is gevallen. Dit pleit genoegzaam voor hunne slimheid. Hun aangeboren bedachtzaamheid en list, door omstandigheden nog vergroot, hun nauwkeurige bekendheid met alle schuilhoeken van 't bosch, zijn hulpmiddelen waartegen onze slimheid en list niet zijn opgewassen. Het is een feit, dat geen Atjeher ooit een pad betrad, dat door een hinderlaag voor hem onveilig werd gemaakt. Hij heeft dat alles al lang te voren verkend, sluipt langs een omweg naar de plaats, die hij wil bezoeken en — lacht den officier en de manschappen, die hem denken te snappen, kalmpjes uit. Hoe geheim de inrichting der hinderlaag ook gehouden wordt, zelfs als de order tot zulk een nachtelijke expeditie eerst vijf minuten te voren bekend gemaakt is, het geeft niets hoegenaamd. 't Is alsof de Atjeher het gevaar ruikt; misschien ook ligt hij zelf in hinderlaag en heeft, — daar

hij als alle inlanders opperbest in 't duister ziet, — de heele partij zien uitrukken, terwijl hij in zijn vuistje lacht om 't handjevol dapperen [1]).

Men verhaalde ons o. a. dat de vijand steeds juist ingelicht scheen te zijn omtrent de getalsterkte der hinderlagen en dat hij eens, in de Zuid-Oosterlinie, een hinderlaag, uit een zestal minderen bestaande, voor zich uit had gejaagd en genoodzaakt naar de benting te retireeren. Voor de waarheid dezer anecdote kan men echter niet instaan. Het is evenwel zeker, dat een zestal mannen, hoe goed gewapend ook, het niet zouden kunnen volhouden tegen een dertigtal even flink gewapende vijanden, die hen in de duisternis omringen en van alle kanten bestoken, de gewone wijze van aanvallen der Atjehers.

Dan, laat ons niet ver afdwalen van de drie bentings, waartoe het donkere Panggosche bosch aanleiding zou geven.

De gemakkelijkste weg om Kotta-Alam te bereiken is langs het Nieuwe Militaire Hospitaal; van Panteh-Perak uit, duurt het tien minuten ongeveer. Eigenlijk vonden we twee forten

---

[1]) De patrouilles worden verdeeld in dag- en nachtpatrouilles. Het patrouilleeren geschiedt op verschillende wijze; de moeilijkste manier wordt geacht te zijn het „liggen op hinderlaag." De beste manschappen worden er voor gekozen en 't punt, waar de troep verscheidene uren van den nacht stand moet houden, wordt door den post-commandant in overleg met den officier, die den troep zal aanvoeren, — aangewezen. Hoe donkerder de nacht is, hoe meer kans van slagen, natuurlijk; — jammer maar, dat, zooals gezegd is, geen Atjeher zich ooit nog liet vangen; men schrijft dit ook wel toe aan 't wapengekletter of 't geregelde dreunen van de voetstappen der manschappen, waardoor de vijand op grooten afstand gewaarschuwd wordt.

Ook de dagpatrouilles worden in soorten onderscheiden, volgens de gevechtsleer; de voornaamste te velde zijn: de verkenning-, sluip- en visiteerpatrouilles; de benamingen duiden voldoende aan, welk hun doel is.

in plaats van één, daar het nieuwe fort binnen de omwalling van het ruime oude fort werd gebouwd.

Kotta-Alam ligt zeer mooi aan de Atjeh-rivier, en heeft, door het omliggende opengekapte terrein, een prachtig uitzicht rondom, maar vooral naar de overzijde der rivier.

De officieren lieten ons terstond de inrichting hunner benting bekijken, wezen ons de richting aan, waar voorheen de beide posten Lemboe lagen en brachten ons daarna, na vele omzwervingen, onder hun gastvrij dak terug. Jammer, dat we niet langer mochten vertoeven op dit gezellig plekje; doch we moesten verder trekken en verzochten deswege om eene escorte naar Oleh-Karang. Het kostte veel moeite dit te verkrijgen, want hier zoowel als elders op de posten, waren bezoekers te schaarsch om ze zoo gauw los te laten als ze er eens kwamen. De goede commandant gaf evenwel eindelijk gehoor aan onze dringende beden en weldra ging het weer Noordwaarts op, langs den zandigen weg naar Oleh-Karang.

Deze post gelijkt zeer op eene schoone boerderij, met het prachtigste geboomte, dat men zich kan denken. Voorheen stond hier een kampong met eene missigit, een der voornaamste van Atjeh. Deze tempel diende naderhand, toen de geheele omtrek geraseerd was, als punt van vestiging voor de benting. Dit fort binnentredende, gaat men tusschen twee langs de borstwering gebouwde kazernen, van hout, bamboe en atap opgetrokken. Een pleintje, versierd door een Nortonpomp, vormt het middengedeelte van 't fort; links staat de voormalige missigit, die thans den officieren tot logies dient. Het gebouw is niet groot, doch geriefelijk ingericht. De plaats waar voorheen de godsdienstoefeningen werden gehouden, is nu in een galerij veranderd, terwijl

aan drie kanten planken beschotten verrijzen, die de ruimte verdeelen in de noodige kamers voor de officieren, het bureau van den commandant en de apotheek. Het bezit ook nog een soort bovenverdieping, namelijk het stuk vloer of vliering boven in, waar eertijds, toen het een Atjehsche missigit was, degeen zich ophield, die de goêgemeente tot het gebed opriep, door de in Indië welbekende forsche slagen op de „bedoek." (Een blok hout).

Niet oneigenaardig werd Oleh-Karang Olie-Korang [1]) genoemd, ten tijde der bezuinigingskoorts, toen de verstrekking van olie tot op de helft verminderd werd. Deze of gene guit had er al spoedig iets op gevonden om het feit in aandenken te doen blijven. Zulke bezuinigingen, die nooit veel goeds voorspellen aan de landsdienaren te Atjeh, grooten zoowel als kleinen, geven dikwijls stof tot grappige anecdotes. Vooral in het begin van 1870, toen er uit Batavia eene speciale bezuinigingscommissie werd gezonden, kon men tal van grappen hooren, waarop de nieuwelingen geregeld onthaald werden. Zoo werd onder anderen verteld, dat, toen genoemde Commissie zich op een morgen naar 't Groot Militair Hospitaal begaf, om te kijken of daar niet iets te bezuinigen viel, de eerste commissaris tot den tweeden zeide: „Kijk, daar zie ik waaratje de maan nog staan en de zon is al op; dat moet veranderen, hoor: noteer het!"

't Bleef onbekend, door wien dit belangrijke gesprek werd afgeluisterd, doch het maakt deel uit van den schat van

---

[1]) Oleh werd veranderd in Olie; Karang in Korang hetgeen „te weinig" beteekent; Olie-Korang geeft dus: te weinig olie; dat was dus wel den spijker op den kop geslagen.

„Atjehsche anecdotes", die door de komst der „bezuinigings-commissie" verrijkt werd met menig nummer, — en van de pikantste.

Oleh-Karang is ook een dier posten, die den koenen bezoeker gelegenheid geeft de gymnastische oefeningen zijner jeugd nog eens op te poetsen. Reeds vermeldden we het prachtige geboomte, dat dezen post siert. Den hoogen boom, bij den ingang rechts, kan iedereen beklimmen; aan den hoofdstam is, tot vijftig à zestig voet hoogte, een ladder vastgesjord. Hoog boven in 't midden van het rijke gebladerte is een soort steiger, een paar planken als vloer en eenige ribben en dwarslatten als leuning, aangebracht. Wien het lust, den omtrek in oogenschouw te nemen, kan van daar uit zeker een schoon gezicht genieten. Daar staat een man op post, als schildwacht en tevens als uitkijk.

Na een poosje in de missigit vertoefd te hebben togen we, onder geleide van eene sterke patrouille, naar Panggo. Een paar man gingen vooruit als éclaireurs; wij, bij den hoofdtroep aangesloten, namen de middenplaats in, en de rest volgde als achterhoede, om den afgelegden weg in 't oog te blijven houden. Zulke maatregelen waren (toen ter tijd) hoog noodig op de grens van ons gebied en in de onmiddelijke nabijheid van vijandelijke kampongs. Omstreeks een jaar geleden werd in den hollen weg tusschen Kotta-Klam en Oleh-Karang, eene sterke patrouille, die den officier van gezondheid begeleidde, plotseling aangevallen door den in hinderlaag liggenden vijand. Er werden al dadelijk eenige manschappen gewond; de dokter verloor zijn tegenwoordigheid van geest echter niet: hij nam het commando op zich, hield zijn troepje flink bijeen en mocht de voldoening sma-

ken, den overmoedigen vijand te verjagen. Dit feit bezorgde hem later het eerekruis.

Panggo is bezet door een gedeelte van het garnizoen, dat te Kotta-Alam thuis hoort, en wordt door een 1^{en} Luitenant gecommandeerd, die een jongeren collega tot medgezel heeft.

Deze heeren verwelkomen ons op de gewone vriendelijke wijze en weldra doen wij in hun gezelschap eene vluchtige wandeling door en om het fort. Over de borstwering heen werd ons het beruchte Lampakang, een sterk bevolkte Atjehsche kampong, aangewezen, en daarmede hadden we dan ook al 't bezienswaardige dat de plaats oplevert in oogenschouw genomen. De geleide-patrouille werd naar Oleh-Karang terug gezonden, (ons bracht de pont naar de overzijde;) de paarden voorzichtig naar beneden geleid, want ook zij moesten 't water over, en verder reden we stapvoets huiswaarts.

Voldaan over ons bezoek aan den vermaarden driehoek, waarvan Kotta-Alam in de eerste tijden onzer vestiging vooral als 't merkwaardigste punt mag genoemd worden, — namen wij afscheid van de Noord-Ooster Linie.

TIENDE HOOFDSTUK.

Bezoek aan de Westerlinie.

Deze linie, de oudste der drie, daar ons gebied te Atjeh zich het eerst naar dien kant uitbreidde, bestaat tegenwoordig uit vijf tot zes posten, met de standplaats Pakan-Badak aan 't hoofd.

Den tocht daarheen kon men langs twee verschillende wegen afleggen, namelijk van uit Oleh-leh of wel door de Westerpoort, langs het kerkhof te Kotta-Petjoet. Wij zullen langs eerstgenoemden weg daarheen den tocht aanvangen, om over laatstgenoemden terug te keeren; zoodoende zullen we met al 't bezienswaardige aan beide zijden bekend worden.

De eerste morgentrein bracht ons naar Oleh-leh, waar we bij den contrôleur afstapten, die ons tochtje mee zou maken. Hij verschafte ons paarden, en volgens afspraak zouden wij met nog eenige nieuwsgierigen den dag besteden, met het bezoeken der verschillende posten.

Weldra was 't heele gezelschap bijeen. De onmisbare „oppas" (politiedienaar) volgde den heer contrôleur en wij

maakten ons op weg naar kampong Pi, een welbevolkt inlandsch dorp, dat aan Oleh-leh-binnen grenst. Deze plaats bestaat uit vrij ruime houten gebouwen, die allen op zichzelf staan en de respectieve erven zijn door levende doerieheggen van elkaar gescheiden. De bewoners schenen niet bijzonder nieuwsgierig om ons te bekijken. In 't voorbijgaan merkten wij op, dat er niets dan oude verschrompelde vrouwen te zien waren; de reden hiervan is, dat de slimme Atjehers, bij 't uitbreken van den oorlog, al de jonge en schoone vrouwen naar de bovenlanden brachten, uit vrees, natuurlijk, dat ze in handen der overwinnaars zouden vallen. De contrôleur beweerde evenwel, dat de zoo zorgvuldig verborgen schoonen ook niet bijster mooi waren. De vrouwen, die wij te zien kregen, gingen zeer eigenaardig gekleed. Het schijnt namelijk dat de Atjehsche broek, de meer omschreven seroewal, ook door de Atjehsche dames gedragen wordt. 's Lands wijs 's lands eer; maar 't is dan een alles behalve gracieuse dracht.

Even als overal te Sumatra en in vele Oostersche landen, wil de adat [1]) hier, dat de vrouw den man tot slavin, ja nog erger, tot lastdier diene. Terwijl de echtgenoot te Olehleh rondslentert en den Europeaan met trotschen, minachtenden blik opneemt, of in de ergerlijkste luiheid zijn tijd doorbrengt, voor de missigit te Oleh-leh, op den grond uitgestrekt — ziet men de vrouwen veldarbeid verrichten of bepakt en beladen van en naar de markt te Pakan-Badak trekken. Zij torschen de zwaarste vrachten, verdienen den kost voor het huisgezin en dit wordt als hun natuur-

---

[1]) Adat is een overoud landsgebruik, dat na verloop van tijd als eene wet beschouwd en geëerbiedigd wordt.

lijken plicht beschouwd, — dus volstrekt niet gewaardeerd.

De weg leidt midden door de kampong, wij hadden dus gelegenheid alles eens goed op te nemen. Al wat we zagen bewees duidelijk, dat het hoog tijd is, dat de mannelijke bevolking althans onder strenge heerschappij kome. Het mocht voorwaar zonde en schande genoemd worden te zien hoe 't heerlijkste bouwland verwaarloosd daar lag, uit gebrek aan krachtige armen en willige handen om het te bebouwen en er nut en voordeel uit te trekken. De machtige arm der regeering heeft hierin wel reeds eenige verandering gebracht, doch de vrouwen zijn hier feitelijk de arbeiders, en slechts enkele mannen zagen wij aan 't werk.

Kampong Pi verlatende zien wij voor ons ruime vlakten, die nu weer ontgonnen worden. De weg voert er door heen, en brengt ons, door gindsch geboomte kronkelend, al spoedig naar den eersten post, Sinangri. Nu en dan strijken zwermen reigers over de sawahs heen en dalen, onder aanhoudend klapwieken, in de slootjes neer waar zij hun voedsel zoeken. In 't bosch, aan weerszijden van den weg, staan enkele bewoonde huizen, die er evenwel doodsch en verlaten uitzien. Na ongeveer tien minuten rijdens ontwaart men een zijpad, dat naar 't eenzame Lampagger leidt. Deze benting ligt midden in de lagunen en is de Noord-Oostelijke post dezer linie. Omringd door Atjehsche kampongs, die aan den voet van het voorgebergte Atjehhoofd liggen, werd Lampagger eens (in 't begin van 1876) verraderlijk overvallen door de schijnbaar onderworpen bevolking. In de kleine benting was men op niets kwaads voorbereid en duchtte men vooral geen verraad. Des avonds tegen elf uur, terwijl de kapitein de wacht had, viel eensklaps eene bende bestormers het fortje aan, drong door de poort en eer de ver-

schrikte fortbewoners de woedende aanvallers konden afweren, waren reeds eenige soldaten, de kapitein en een der luitenants met klewanghouwen afgemaakt. Gelukkig behield de eenig overgebleven officier zijn moed en tegenwoordigheid van geest, zoodat het hem na een bloedigen strijd gelukte, den verraderlijken vijand te verjagen. Met verlies moest hij aftrekken, doch ook onzerzijds waren zware offers geëischt. De dappere officier werd voor de heldhaftige verdediging van zijn post met de Militaire Willemsorde beloond.

De weg is dezen kant uit zeer slecht, doch verbetert eenigszins in de onmiddelijke nabijheid van het fort Lampagger. Hij dient voor de broodtransporten en onderhoudt de gemeenschap over land met Oleh-leh; gewoonlijk echter maakt men de reis van en naar die plaats per stoombarkas over zee.

Zie hier Sinangri, een lief postje met een kleine bezetting. Om het fort zijn kleine tuintjes aangelegd, terwijl een rij klapperboomen het geheel omvat en, voor zoover klapperboomen dat doen kunnen, eenige schaduw werpen over deze zonnige plek. De benting draagt den naam der kampong, die voorheen hier stond en waarvan nu niets meer te zien is. De versterking dient als bruggewacht en als verbindingsmiddel tusschen Pakan-Badak en 't verafgelegene Lampagger.

Als naar gewoonte liet de ontvangst hier niets te wenschen over en maakten we met genoegen eene wandeling door en om het kleine fort heen. Het is in 1875 opgericht, toen de uitbreiding van ons gebied, naar deze streken uit, aanving; tal van officieren en manschappen hebben achtereenvolgens dit fortje bewoond. In 1875 was een der commandanten zoo gelukkig, naar aanwijzing der Atjehsche gidsen

de plek te vinden, waar in 't begin der tweede expéditie, de generaal Bixio werd begraven. Op een zijner tochten door de toen nog vijandige streken, had Bixio de destijds heerschende ziekte, cholera, gekregen en werd, terwijl de troepen voortmarcheerden, in de nabijheid van kampong Sinangri begraven. Aanwijzingen van de wélingelichte Atjehsche gidsen, die allerlei bijzonderheden van dien veldtocht wisten te verhalen, deden den commandant van Sinangri besluiten nasporingen te doen naar de begraafplaats van Generaal Bixio [1]).

Na een paar dagen zoekens werd de genomen moeite beloond en kon de kapitein van fort Sinangri den Generaal te Atjeh met zekerheid rapporteeren, dat de overblijfselen van den Italiaanschen generaal gevonden en opgedolven waren. Met veel staatsie werd dit stoffelijk overschot nu naar Oleh-leh's reede en van daar naar Batavia gebracht. Daar liet de Italiaansche regeering Bixio's gebeente afhalen om het in zijn geboorteland een plaats in gewijde aarde te geven. Onze Generaal en ook de kapitein, die Bixio's graf ontdekt had, werden door de Italiaansche regeering beloond met eene décoratie.

Sinangri zelf levert weinig merkwaardigs op voor den bezoeker. Zooals reeds gezegd is, dient deze post voornamelijk ter bewaking der brug, die over eene ondiepe doch breede kreek ligt, welke ver landwaarts in, tot voorbij Bital loopt. Dit Bital, waarover eertijds veel gesproken werd, als grens van ons toenmalig gebied, en dat van den Atjehschen

---

[1]) Wijlen de generaal Bixio was commandant van het door ons Gouvernement ingehuurde transportschip Madaloni; als zoodanig en waarschijnlijk ook wegens den hoogen militairen rang, dien hij bekleedde, vertoefde de Generaal dikwijls aan den wal en maakte eens eene verkenning mede door de VI Moekims.

aanvoerder Toekoe Nanta, is een groote kampong, vrij sterk bevolkt en was in de jaren 1874—1875 bekend als een der sterkste vijandelijke stellingen. Het lag tegenover de forten Soerian en Poe-oe, nu reeds lang opgeheven. De brug ligt op plus-minus drie minuten afstands van Sinangri en men moet er over als men den weg naar Pakan-Badak volgt.

Over dezen weg, dien we na een kort oponthoud te Sinangri insloegen, valt niet veel mee te deelen. Over het algemeen viel het ons in 't oog, dat hier en daar de vele afgetopte klapperboomstammen en het zwaar verwoest geboomte te kennen gaven, dat hier voorheen veel gestreden werd. Overal waren nog sporen van den krijg te zien en de weg zelf was moeilijk begaanbaar en onbelommerd. In de jaren 1874 en 1875 werden van uit den Kraton, bijna dagelijks door het achterlaad-geschut, projectielen van 't zwaarste kaliber naar deze richting heen gezonden. Verscheidene onzer tochtgenooten herinnerden zich dien tijd nog levendig en konden ons vele bijzonderheden er van meedeelen, terwijl zij, meermalen tot hier patrouilles meegemaakt hebbende, ons de plaatsen aanwezen, waar het geboomte zwaar geleden had door de ontploffiing der granaten.

Na een rit van twintig minuten bereikten we een open plek en vertoonde zich de liniehoofdplaats Pakan-Badak aan onze oogen. Eer men de versterking en het daarnaast gelegen kampement nadert, vindt men links aan den weg een groote overdekte passarloods, die echter weinig bezocht is door koopers en verkoopers. De geringste hollandsche markt is nog drukker. 't Kan evenwel verkeeren, wie weet binnen hoe korten tijd?

't Was ons een genoegen het liefgelegen kampement van Pakan-Badak binnen te rijden. Alles zag er net uit, hoewel,

den korten duur van hun bestaan in aanmerking genomen, de houten gebouwtjes reeds veel schenen geleden te hebben; toch gaf het geheel een aangenamen indruk van gezelligheid. De hoofdweg loopt door het kampement; aan weêrszijden staan officierswoningen, die der subalternen ter rechterzijde, terwijl de linie-commandant links van den weg zijn woning en bureau heeft. Tusschen deze huizen en den weg is het terrein ontoegankelijk gemaakt door ijzerdraad versperringen en fijngestampt glas, ten einde een onverhoedschen aanval te voorkomen. Bovendien worden er 's avonds op verscheidene punten posten geplaatst, die elk een geregeld cordon van schildwachten uitzwermen.

Achter de woningen der officieren — die op denzelfden voet zijn ingericht als die op de andere linie-hoofdplaatsen en in den Kraton — vindt men de barakken der soldaten. Een pleintje, in welks midden een muziektent verrijst, wordt aan twee kanten door genoemde barakken, en aan de derde zijde door de officierswoningen begrensd. De face van de versterking vormt de vierde zijde van dit plein. Het fort is niet groot en bevat alleen de magazijnen en het hospitaal, dat hier de ambulance genoemd wordt. De oudste kapitein ter plaatse is militaire commandant, eene sinecure, zooals we vernamen, daar toch alles door den linie-commandant wordt geregeld. De kapitein in quaestie en de officier van gezondheid wonen in de benting. Verder vindt men aan den weg de magazijnen en andere gebouwen, tot de militaire huishouding behoorende; daarnaast hebben de Chineesche handelaren, die overal doordringen, zich in kleine krotten van huisjes gevestigd. Op den hoek staat een kleine toko, die den naam heeft de beste te zijn en dan ook dikwijls bezocht wordt door de officieren op hun middagwandeling. Deze toko

wordt „de Buitensociëteit" genoemd; een klein erf naast het huis biedt een gezellig zitje aan; van daar uit heeft men het gezicht op de benting aan den overkant van den weg en op het gebergte, welks voet ongeveer tien minuten zuidwaarts van Pakan-Badak af ligt.

Pakan-Badak heeft zijn zonderlingen naam overgenomen van de kampong, die hier voorheen lag, doch er is geen redelijk verband te vinden tusschen den naam en de landstreek. Pakan beteekent zooveel als passar of markt; Badak beteekent rhinoceros. Het is toch niet aan te nemen, dat hier sprake kan zijn van een rhinocerossenmarkt, al ligt de plaats ook slechts ongeveer tien minuten van 't gebergte af. Niemand kon ons daaromtrent eenige voldoende opheldering geven.

Wij brachten geruimen tijd door met de bezichtiging van dit alles en vernamen veel omtrent den onrustigen toestand die hier bestond, in den tijd toen de Atjehsche krijgsbenden zich over de Westerlinie verspreidden. De omliggende kampongs Goera, Lamroekan en Adjoen waren toen in zeer korten tijd van levensmiddelen beroofd door de invallende benden, die, al wat onder hun bereik viel, buit maakten. Om een goed begrip te krijgen van deze invasie op groote schaal, dient men tot de maand Juni 1878 terug te gaan. 't Was den vijand en diens aanvoerder Habib (die zich eerst 13 Oct. 1878 onderwierp), bekend geworden dat er eene groote expéditie naar Pedir en Gedoeng ging en dat er een nog grootere werd voorbereid tegen Passangan. Ze begrepen wel, dat er te Groot-Atjeh weinig troepen overbleven en wilden dus van deze gunstige gelegenheid gebruik maken. Habib besloot nog een laatste kans te wagen om ons eens flink in 't nauw te brengen, en bereidde zich voor tot een inval met vier à vijf

duizend man. Deze welgewapende benden verdeelden zich over drie of vier binnenwegen en kozen, zeer slim overlegd, het bergachtige terrein der Westerlinie om hun plan ten uitvoer te brengen. In de helft van Juni trokken uit de XXII Moekims alle weerbare mannen ten strijde. Een gedeelte nam den weg door 't gebergte langs Biloel-Zuid, door de kloof van Glé-taroem, dus achter Boekit-Daroe om. Een andere afdeeling ondernam den inval aan den westelijken kant van bovengenoemd gebergte en viel dus in 't zuidelijke deel der Westerlinie, terwijl nog een ander deel der vijanden met hetzelfde doel langs twee verschillende wegen van uit Lepong aanrukte. In betrekkelijk korten tijd hadden zij zich flink versterkt in allerlei vluchtig opgeworpen verschansingen, waarvan sommigen zelfs zeer kunstig op de kruinen van hooge heuvels waren aangelegd en gerust als onneembaar konden worden aangemerkt. Uit Pakan-Badak werden ons nog de plaatsen aangewezen op enkele heuveltoppen, waar de vermetele vijand zich in zijne verschansingen genesteld had. Dat zij hun plannen niet geheim hielden, bewezen de vlaggen, die zij overal op hooge palen bevestigden. Binnen veertien dagen waren er zeker wel een dozijn vijandelijke veldwerken daargesteld. Over dag hield de vijand zich schuil, vermoedelijk in de bosschen, want zoover het oog reikt, zijn deze heuvels met het prachtigste groen begroeid. 's Nachts arbeidden zij aan hunne versterkingen. Eer dat men er op bedacht was, verrezen de voltooide verschansingen, die, naar 't scheen, goed bezet en zelfs voor eenigen tijd van levensmiddelen en munitie voorzien waren. De plaatsen dezer versterkingen waren naar 't oordeel van ooggetuigen, met oordeel en beleid gekozen. Alle werken bestreken de wegen en lagen vrij hoog, zoodat de voorbij-

trekkende troepen altijd door den op de hoogten geposteerden vijand konden beschoten worden.

Nog een bijzonderheid, die men meedeelde, mag hier niet onvermeld blijven. De waarnemingen van officieren en manschappen bevestigden de juistheid van de mededeeling.

Om geen kogels en kruid te verspillen, hadden de Atjehers een zeer eenvoudig doch vernuftig middel bedacht. Zooals gezegd is, bestreken hun verschansingen al onze communicatiewegen; voor hen was het de vraag, wanneer konden ze met goed gevolg hun vuur openen? Als de gegevens hun aantoonden, dat onze troepen binnen bereik van hun vuur kwamen, nietwaar? Welnu, zij plantten van afstand tot afstand bamboestaken, waaraan een doode klappertak bevestigd werd als gaffel. Zoodra onze patrouilles maar even binnen de lijn of den omtrek dier staken kwamen, werden ze terstond door een hevig vuur begroet. Hieruit bleek, dat de Atjehers zich dus op hunne eenvoudige wijze goed vergewist hadden van afstand en plaatsing. Dit bewijst ook dat, zoo de gewone Atjeher weinig ontwikkeld is, zijn aanvoerders (of hoeloebalangs) zich uitstekend verstaan op de kunst van oorlog- en gevechtvoering. Ondanks den afschuw die dit wreede, fanatieke en wraakzuchtige volk den Europeër moet inboezemen, kan men toch niet nalaten, hun moed en de volharding waarmeê ze zich verdedigen, te erkennen.

Bij dit alles was 't een geluk, dat de vijanden even als wij, gewone menschen bleken te zijn. Men zei dat ze voor ongeveer drie weken leeftocht en munitie hadden meêgevoerd. Wat de munitie betreft, die bleef gespaard zoolang er geen troepen kwamen opdagen om de heeren te verjagen; doch anders was het gesteld met de levensbehoeften;

die verminderden dagelijks en zoo moesten eindelijk, door den honger gedreven, de vier tot vijfduizend strijders bij kleine troepjes de Westerlinie verlaten en de bewaking hunner versterking overlaten aan de taaisten, gehardsten hunner, die zich waarschijnlijk ten dood hadden gewijd.

Met dit al zag het er hier ook voor ons erbarmelijk uit. De communicatie tusschen de posten was verbroken; patrouilles, die heen en weêr gingen, werden op moorddadige wijze beschoten, ja, zelfs bijna ingesloten, zooals met eene colonne van Pakan-Badak gebeurde, bij welke gelegenheid de contrôleur van de VI Moekims, die de colonne vergezelde, gewond werd door een schot in het dijbeen. Op een gegeven oogenblik was de toestand dier colonne zelfs zeer hachelijk. De aanval was echter van dien aard en de berichten naar den Kraton gezonden, zóó, dat van de groote expéditie naar de Noordkust werd afgezien, en dat de troepen van Segli met den meesten spoed werden teruggeroepen. Er werd eene sterke colonne naar deze streken gezonden om de communicatie te herstellen, den overmoedigen vijand te verdrijven en de verwijderde posten van munitie en vivres te voorzien, waaraan zij, naar men in den Kraton oordeelde, groote behoefte zouden hebben.

De tocht dier groote colonne duurde drie dagen; dat er gestreden, althans geschoten werd, bewijst het feit, dat er ongeveer veertigduizend patronen werden verbruikt. Het gebrek aan levensmiddelen, gepaard aan de vertooning onzer troepen, verdreef eindelijk den vijand. Eer nog de colonne den terugmarsch naar den Kraton aannam, bracht het volk uit de kampongs te Pakan-Badak het bericht, dat de invallers reeds naar de XXII Moekims teruggekeerd waren.

Dit en nog meer wetenswaardigs vernamen wij hier, doch

hoe gaarne wij ook nog langer naar die belangrijke mededeelingen wilden luisteren, de tijd drong ons verder te trekken. Wij verlieten dus de hoofdplaats om den langen, zonnigen weg weêr te betreden. Gelukkig ging er juist een transport naar den volgenden post, Boekit-Seboen, zoodat we ons gerust bij de gewapenden konden voegen. Al kronkelend leidt de tamelijk goede weg langs den voet van 't gebergte [1]), dat hier afwisselend 300 tot 500 voet hoog is. De landstreek tusschen Pakan-Badak, Boekit-Seboen geheeten, is door twee heuvelrijen ingesloten. De eene rij, over welker voet wij gingen, vormt met Atjehhoofd ééne massa. De andere heuvelenreeks ligt op ongeveer een kwartier afstands oostelijk en scheidt bovengenoemde posten aan dezen kant van de posten Ketapan-Doewa, en Boekit-Daroe aan den anderen kant. Tusschen de heuvels is het terrein laag, vrij drassig en weinig bebouwd. Alles toont echter aan, dat er sawah's bestaan, zoover het oog reikt; enkele kampongs teekenen zich als donkergroene massa's af op die groote uitgestrektheid. Dit alles bijeen heet de vallei van Beradin, aldus genaamd naar de voornaamste kampong Beradin, die halverwege beide posten ligt.

Het gezicht op die landstreek is prachtig; de hooge bergwand, die zich onmiddelijk naast den rijweg verheft, het schoone landschap voor ons uit en links, de schakeeringen van het groen en de lichteffecten op het heuvelland, dat aan alle zijden zichtbaar is en zich verliest in 't geheimzinnige bergland, — geen schilderspenseel kan dat schoon

---

[1]) Sedert de 2e helft van 1878 is er een rechte weg aangelegd over de sawah tusschen de beide posten. De bovenvermelde voorvallen gaven aanleiding daartoe; men had gezien, dat de aanleg van den weg over den voet van 't gebergte, ons bij de tochten der colonnes te veel verlies hadden berokkend.

teruggeven. In de verte konden we Boekit-Seboen (den militairen post) zien liggen. Deze post ontleent zijn naam aan den heuvel, die er vijf minuten vandaan ligt. Van Pakan-Badak af ligt de weg eerst nog buiten het eigenlijke dal; pas tien minuten later, als men den voet der heuvelenreeks rechts betreedt, begint dit schoone panorama zich te ontrollen.

Men meene echter niet, dat het op dezen langen, eenzamen weg altijd even veilig is. De officieren uit de linie verhaalden mij, reeds toen ze ons in den Kraton bezochten, dat ze zich zelden of nooit geheel alleen van den eenen post naar den anderen begaven. Het ligt voor de hand, dat zich in het zwaar begroeid terrein rondom, tal van „kwaadwilligen" kunnen verschuilen, en 't is lang niet zeker, dat de reeds onderworpen bevolking zich niet wel eens aan een enkel roofpartijtje of aanranding schuldig maakt. 't Is daarom zaak alijd op zijn hoede te zijn, want vaak is 't voorgekomen, dat eenzame reizigers zich vervolgd zagen door struikroovers, die uit het dichtbegroeide heuvelland te voorschijn kwamen. Slechts door een galop, ventre à terre, ontkwam men dan aan 't gevaar. Overigens gaat nooit iemand ongewapend op weg; minstens wordt een goede revolver meêgenomen.

De transport-commandant wees ons langs den weg vele plaatsen aan, waar door onze colonnes lang gevochten werd. Hij wees ons ook de punten, waar de Atjehers zich tijdens hun aanval verschanst hadden en van waar uit zij overal den weg, dien wij thans volgden, konden bestoken. Hun merkwaardig beleid en doorzicht bleek daaruit ten duidelijkste. Sommige gedeelten van den weg, in hun oog waarschijnlijk van groot belang, waren door drie of vier kleine veldwerken beheerscht. Daar waar de bergweg zich omhoog

verheft, naar den op zich zelf staanden heuvel, Boekit-Seboen, om naar den post van dien naam te leiden, werden ons nog meerdere plaatsen aangewezen, die getuigden hoe wel doordacht 's vijands plan was. Behalve door de opgeworpen verschansingen, hadden zij den weg ook nog ongenaakbaar gemaakt door twee diepe uitgravingen, op verschillende punten, zoodat het er veel van had, alsof daar bestaande bruggen vernield waren geworden. Deze uitgravingen bezorgden de colonne onbegrijpelijk veel moeilijkheden; tot aan den buik door 't water wadende, moesten onze troepen er door, om den hoogen weg weêr te bereiken. De vijand had tevens gebruik gemaakt van de massa water, die de sawah's opleveren, om het door leidingen dien kant uit te brengen, zoodat de Atjehers de voldoening smaakten, te zien, dat die uitgravingen uitmuntend voldeden als hindernissen. Deze twee breede slooten, met de omliggende werken, die den weg bestreken, vormden dan ook de pièce de résistance; zij werden hevig bestookt en kostten de colonne in twee uur tijds a c h t dooden en e e n-e n-v ij f t i g gewonden, waaronder vier officieren.

De wegen zijn nu weer geheel hersteld; er liggen thans bruggen over de diepe kloven in den weg. Om den heuvel heen loopende, verheft de weg zich soms zeer hoog boven den omtrek; daarbij zagen wij het schoone Boekit-Seboen op ongeveer vijf minuten afstands vóór ons liggen. Boekit-Seboen, ook op eene kleine hoogte gebouwd, overziet de omliggende sawah's. De hooge heuvel doet gelukkig geen nadeel aan de zooveel lager gelegen vesting; de vijand, van slechte vuurwapenen voorzien [1]), schijnt er nog nooit aan gedacht.

---

[1]) De enkele Beaumont-geweren uitgezonderd, die zij voorheen van de onzen buit

te hebben, dat hij zijn kogels in de benting kan jagen. De reden waarom de post dáár en niet op den vijftienmaal hoogeren heuvel werd gebouwd, is hoofdzakelijk, dat goed drinkwater eene eerste levensbehoefte is. Op deze hoogte is dit evenwel niet te verkrijgen. De rotsachtige massa zou elke poging om een put te boren onmogelijk gemaakt hebben; daarentegen is het water (in de lager gelegen gedeelten), van uit de sawah te verkrijgen, die zuidwaarts van de benting ligt.

Ons viel de allerhartelijkste ontvangst ten deel; trouwens men had ons reeds daarop voorbereid. Het was bekend, hoe hier onder anderen de colonne, van welker ontmoeting we zooeven gewaagden, op de onbekrompenste wijze gastvrijheid vond bij de officieren. De gewonden bleven er tijdelijk achter, terwijl de overige troepen al vechtende hun tocht volbrachten, om zoo den laatsten, versten post, Kroeng-Raba te bereiken.

Na een goed uur rijdens hadden wij, met het transport marcheerende, den langen weg afgelegd. De nieuwe weg moet dien afstand zeker tot op de helft bekort hebben. Eene wandeling door 't fort gaf ons een denkbeeld van deszelfs innerlijke sterkte. Hoewel de benting zelf in de vallei gelegen is, kan men toch van hier uit, met het vérdragend getrokken geschut zeer gemakkelijk de omliggende hoogten, ongeveer een half uur ver, beschieten. Dit had dan ook plaats in den tijd toen de colonne door deze streken heen marcheerde, zoodat de vijand het soms nogal tamelijk druk

---

maakten. Dit gebeurde o. a. te Atoëh, in de Z.-O. linie, waar eens eene patrouille onder bevel van een kapitein, tot op nagenoeg den laatsten man werd afgemaakt; hierbij vielen al de geweren, patronen en andere wapenen in 's vijands handen.

had, daar hij zijn aandacht moest verdeelen tusschen den marcheerenden troep en de benting.

Men wees ons nog een heuvel aan, waar de brutale Atjehers een verschansing hadden opgeworpen in 't gezicht der versterking. Wel is waar verjaagden de granaten hem dikwijls daaruit, doch niettemin konden zij 's nachts vooral hun arbeid voortzetten en zoo verrezen er nevens onze posten een tweetal kleine, doch goed gebouwde schansen.

Slechts een uurtje konden we hier blijven, want we wilden nog voor den avond te Kotta-Radja terug zijn. Een hartelijk „tot weerziens" werd met de heeren gewisseld en we sloegen den landweg in naar Kroeng-Raba; eene patrouille die daarheen terugkeerde, strekte ons tot dekking. Ook dit gedeelte van den weg voerde door de schoonste landstreken. Boekit-Seboen heeft langen tijd als gezondheidsoord gediend; officieren en soldaten bij voorbeeld, die doodziek van Analaboe terugkeeren en na een verblijf in 't hospitaal genoegzaam hersteld zijn, worden, eer zij Atjeh voor goed verlaten, hierheen geëvacueerd. Gewoonlijk heeft de gezonde lucht te Boekit-Seboen den gunstigsten invloed op de convalescenten. Ook uit de Noord-Ooster Linie worden dikwijls herstellenden en zieken naar deze bergachtige streken gezonden, en wel zoo na bij 't gebergte als mogelijk is.

't Viel in 't oog dat de sawah's alhier tamelijk wel bebouwd waren; een uitwerksel van het reeds geregelde bestuur in de gansche Westerlinie. De twee contrôleurs, de eene te Oleh-leh, die de VI Moekims onder zich heeft, en de andere die te Kroeng-Raba staat en de IV Moekims bestuurt, doen met vereende krachten al het mogelijke om de gevolgen van de voormalige bandeloosheid van 't Atjehsche volk te bestrijden. Dat hun moeite met goeden uitslag beloond wordt, bewezen

de groote, welvarende kampongs en de bebouwde sawahs, die wij in dezen omtrek tot aan den voet van 't gebergte zagen liggen.

Een der grootste Atjehsche kampongs, waar de weg dwars door heen voert, heet Anak-pajah. Deze kampong werd in voormelden onrustigen tijd stormenderhand genomen door de onzen. Toen een maand later de toebereidselen tot onzen tocht naar de XXII Moekims werden begonnen, was deze kampong tijdelijk als bivak aangewezen voor eene compagnie, die in verband stond met andere mobiele colonnes, welke op de omliggende heuvelenreeksen hun tenten hadden opgeslagen. Men vermoedde destijds namelijk, dat de vijand ons door een tweeden inval in de Westerlinie zou trachten af te leiden. Later bleek dit vermoeden ongegrond te zijn. Na eene maand wachtens keerden de mobiele colonnes onverrichter zake naar den Kraton terug.

We trokken nog door verscheidene kampongs eer wij aan den zandigen grond bemerkten, dat de kuststreek nabij was. Deze Atjehsche dorpen vormden bijna allen, — door de tusschenliggende klappertuinen, — een aaneengeschakeld geheel. Hier en daar zag men door de smallere gedeelten der kampongs de sawah's liggen. Die ter rechterzijde waren vooral aanmerkelijk uitgestrekt.

Ook op dezen weg waren de sporen van 's vijands verblijf en verrichtingen merkbaar: de kampongs waren door hen bijna allen in staat van verdediging gebracht. In dien tijd werd de reeds onderworpen bevolking der IV Moekims door de nog niet onderworpen Atjehers geprest, om mee te doen en hun kampongs in staat van tegenweer te stellen. Vrouwen en kinderen werden langs binnenwegen naar het Lepongsche gebracht. De gepresten konden aan geen verzet denken;

trouwens, het ligt voor de hand, dat zij zich aangetrokken voelden door 't vooruitzicht, nogmaals ten oorlog te trekken, want de Atjehers zijn als 't ware tot vechten opgeleid. 't Is dus waarschijnlijk, dat ze zich gewillig lieten pressen. Waren ze ons oprecht goed gezind geweest, zij zouden licht een veilig toevluchtsoord gevonden hebben in de VI Moekims en in de sedert lang onderworpen Marasa [1]). Wellicht ook deed de vrees voor 't verlies van have en goed hen de zijde hunner landgenooten kiezen, die zeker in geval van verzet, alle kampongs verwoest zouden hebben. Hoe 't zij, de zoogenaamde onderworpenen gordden zich op nieuw ten strijde en verlieten hunne woonplaatsen. Bij hun terugkeer verontschuldigden zij zich voor ons door het noodleugentje, dat zij tegen hun wil gevankelijk waren weggevoerd en belet werden terug te keeren; dat zij dit later niet goedschiks durfden te doen, uit vrees voor de ontevredenheid der „Companie" (Regeering). Door den invloed der contrôleurs en eenige trouw gebleven hoofden, keerden zij, na de zuivering van het land, langzamerhand weer terug. Men stelde zich tevreden met de door hen voorgewende redenen en was blijde, dat alles eindelijk op geregelden voet kon gebracht worden.

Intusschen heeft de weg, die bijna altijd in Z.-Z.-W. richting loopt, ons aan 't einddoel van onzen tocht gebracht. De trotsche hoogten, die zich hier op sommige punten tot 800—900 voet verheffen, verliezen zich in een open vlakte of buigen zich om en leveren overal de schoonste vergezichten op, die zich tot aan den zuidelijken gezichteinder uitstrekken.

We zijn nu in de onmiddelijke nabijheid van den post

---

[1]) De streek tusschen Oleh-leh en Kotta-Radja gelegen.

Kroeng-Raba, die ook een belangrijk aandeel had in den reeds beschreven strijd tegen de invallende benden.

Het duinzand maakt het laatste gedeelte van den weg moeilijk begaanbaar. In de laagte voor ons stuwt een vrij breede rivier haar kabbelende golven naar zee toe; de versterking aan de overzij des waters, doet zich van hier uit voor als Neurenberger speelgoed.

Een smalle, slecht gebouwde brug van zonderling maaksel overspant den stroom naar welken het fort genoemd is. De overblijfselen van de verbrande contrôleurswoning bij die brug gelegen, toonen voldoende aan, tegen welke t o e-k o e's [1]), de Atjeher het voornamelijk heeft. Deze brand was te Kroeng-Raba het sein, dat men zich tegen den aanrukkenden vijand te wapenen had. De contrôleur ter plaatse betrok na dien tijd een paar kamers in de versterking; zoomede vonden een paar hoofden en inlandsche schrijvers, die hem toegevoegd waren en zich naast zijne woning hadden gevestigd, huisruimte in de benting.

De wrakke, smalle brug was moeilijk over te trekken, doch het moest gebeuren, wilden we de benting bereiken. Deze ligt op ongeveer honderd schreden van de rivier en scheen, hoe klein ook, zeer sterk te zijn. Ontelbare wolfskuilen, verhakkingen, randjoes en ijzerversperringen maakten het fort compleet ontoegankelijk voor den vijand.

Deze benting had het tijdens den inval zwaar te verantwoorden. Heer Habib Abdul Rachman scheen dit punt bijzonder te bevallen. Hier werd dan ook dagelijks gestreden,

---

[1]) T o e k o e verkorting van T o e a n k o e, mijnheer, een praedicaat dat te Atjeh algemeen gebruikelijk is en waarmee in de eerste plaats de personen van rang en aanzien betiteld worden.

zooals ook overigens uit het journaal van den commandant blijkt.

Alles in den omtrek, ook de plaats zelve, is zandgrond; het gelijkt op den grond van ons Scheveningen. Kroeng-Raba ligt vijf minuten van zee af, en men hoort aanhoudend het gebruisch der golven, die tegen het strand oprollen. Zoo ver het oog reikt ziet de kust wit van de sterke branding.

In dezen zandgrond hadden de aanvallers kunstmatige uitgravingen en stellingen gemaakt, die hen meer dan halverlijve dekten, en van wáar uit zij rustig hun vuur op de kleine benting richtten. Het is wel te wijten aan hunne geringe vaardigheid in de behandeling van vuurwapenen, vooral in het richten, dat er gedurende een volle week slechts drie man, één pikolpaard en eene kat gewond werden, terwijl een hond „sneuvelde". Deze kleine bijzonderheid, die niet op het uitgebreide officiëele rapport voorkomt, werd ons ter plaatse meegedeeld. Dagelijks herhaalden de vijanden den aanval, of beter gezegd, de alarmeering, tot de groote colonne aankwam en een einde maakte aan dezen toestand.

Habibs overmoed ging zoo ver, dat hij een brief zond aan den commandant der benting, de eenvoudige raadgeving bevattende, de plaats ten spoedigste met alle militaire honneurs te évacueëren en hem in het rechtmatig bezit van fort en omtrek te laten. Deze brief was in den deftigen, hoffelijken stijl, die de Maleische brieventaal kenmerkt, gesteld. Hoe dit schrijven werd opgenomen, kan men licht nagaan. Toen er geen antwoord kwam, en de zendelingen van het machtige opperhoofd de onzen geen aanstalten tot vertrek zagen maken, bleven de gevolgen niet uit. De Atjehers bleven zich in den

omtrek ophouden en hielden ons wel in 't oog. Er gebeurde weinig zonder dat Habib er van onderricht was. Zijn spionneerstelsel moet uitstekend wélingericht geweest zijn. Toch wist de Generaal van der Heijden den slimmen heer Habib fameus te verschalken, met den voorgenomen tocht naar Passangan. Daaromtrent werden zijn spionnen jammerlijk misleid door de dagelijksche werkzaamheden op de reede van Oleh-leh. Hoewel namelijk reeds van den krijgstocht was afgezien, omdat de ongunstige berichten uit de Westerlinie de aanhouding der troepen noodzakelijk maakten, werd er toch rustig een schip vol munitie en levensmiddelen geladen. Hierdoor in den waan gebracht, dat er toch eene overzeesche onderneming op til was en wetende, dat het Passangan gold, haastten de spionnen zich, den grooten aanvoerder alles te melden. Deze zond toen zijn strijders welgewapend en van munitie voorzien naar 't bedoelde landschap, om onze troepen een minder aangename landing te bereiden. De volgeladen boot bleef intusschen stil te Oleh-leh liggen en de troepen, die Habib dacht dat daarmede zouden verzonden worden, maakten terwijl hun entrée in de XXII Moekims (23 en 24 Juli 1878). Het plan was bijzonder wel gelukt en de slimme Atjehers voor een keer bij den neus geleid, door hetgeen zij zelve een akal (streek of list) noemen.

Beroofd van de hulp der strijdbare mannen, die in afwachting van de komende gebeurtenissen, naar Passangan waren opgerukt, moesten de ons omlegerende Atjehers al spoedig de eene kampong na de andere ontruimen en was binnen twee dagen zelfs het sterke Missigit-Montassik genomen.

Doch keeren wij terug tot de Westerlinie en Kroeng-

Raba, en tot het tijdstip toen de bewuste brief daar aankwam.

Het beleefde schrijven van heer Habib bleef onbeantwoord, en een paar dagen later vertoonden zich de vijanden, die gedurende den nacht, en in alle stilte, hun uitgravingen voltooid hadden. Er ontwikkelde zich een vuurgevecht, — hierboven zijn reeds eenige bijzonderheden daarvan verhaald, — en dit werd dagelijks voortgezet. Begonnen de aanvallers in 't eerst pas tegen den avond, aldra ging hun overmoed zoo ver, dat zij reeds om vier uur 's namiddags, dus in 't volle daglicht, hun beschieting begonnen. Hun vuur was zoo druk en kwam zoo nabij, dat zelfs de lantaarns, die om de benting stonden, niet om zes ure 's namiddags, (den gewonen tijd) konden aangestoken worden, en men dit reeds om twee of drie uren ('s middags) moest doen, want licht moest er zijn, daar men nog niet kon weten, welk plan er in verband stond met de vroegtijdige beschieting van 't fort: misschien wel dachten zij er over, een nachtelijken aanval te wagen. Het aansteken der lantaarns geschiedde dan ook onder sterk geleide en men koos daartoe oogenblikken, waarin de vijand waarschijnlijk zijn maaltijd gebruikte: er waren namelijk gezette tijden waarop het vuren gestaakt werd. De plaatsen der kuilen, waarin de Atjehers zich borgen, werden ons aangewezen; ze waren gelegen aan beide kanten der benting, ten N. O. en ten Z. W.

Eindelijk, nadat het fort bijna eene week was ingesloten geweest, kwam de colonne uit den Kraton tot ontzet opdagen. Te gelijkertijd stoomden vier oorlogsbodems de kust op en ankerden zoo nabij mogelijk, voor de baai. 't Was hoog tijd, verzekerde men, niet zoozeer om de vivres, als wegens de munitie, die sterk verminderd was. Bij aankomst

der colonne werd juist de laatste kogel uit het geschut weggezonden.

Toen de troepen aangekomen waren, keken de Atjehers, — die uit Lepong aankwamen, vermoedelijk om hun vuur op de benting te hervatten, — niet weinig verwonderd over de drukte die zij zagen. Het terrein is hier overal tamelijk open en slechts met laag struikgewas en een soort helmplant begroeid. De duintoppen, ook aan den Lepongschen kant, zijn dus duidelijk zichtbaar; zij liggen op ongeveer acht minuten afstands van Kroeng-Raba. Achter de benting verheft zich de bergwand, (op omtrent een kwartier afstands). Daar loopt een voetpad langs, dat naar Naga-oembang voert. Naga-oembang is een verlaten Atjehsche kampong, waar een der mobiele colonnes bivakkeerde.

De Atjehers maakten zich nu even ras uit de voeten als zij opgekomen waren; niet zóó ras echter, of hun werden nog een paar salvos nagezonden door een der compagnieën, die nog in slagorde stond.

Hiermede was deze épisode uit de geschiedenis van dit fort afgeloopen. Toen men, na het aftrekken der vijanden, een tocht deed om de benting heen, konden de bewoners eerst recht goed de ingravingen opnemen, die op circa honderd vijftig schreden afstands van de benting waren aangelegd. 't Mocht een geluk genoemd worden, dat de vijand het niet ver gebracht heeft in 't mikken en treffen, anders waren de verliezen veel aanzienlijker geweest. Een feit, wel der vermelding waardig is, dat de Atjeher geen begrip schijnt te hebben van goed mikken: altijd tracht hij de officieren te treffen, doch men ziet steeds, dat hij zijn doel mist en een soldaat raakt. Bij de vuurgevechten op groote afstanden werden voorheen ook meer officieren gewond, dan wanneer

er op korten afstand gevuurd werd; dit komt omdat de vijand, als de afstand wat ver is, zijn wapen in den blinde, op den grooten hoop afvuurt.

Ons bezoek aan deze streken was afgeloopen met de bezichtiging van Kroeng-Raba. Wij namen nu afscheid van de vriendelijke fortbewoners en voort ging het in flinken draf, over Boekit-Seboen en Pakan-Badak, huiswaarts. Te Pakan-Badak gunden wij onzen paarden eenige rust, om daarna over Sinangri den tocht te vervolgen, en wel langs een binnenweg, waaraan de thans gesloopte benting Blang-oë heeft gelegen, en na nog een half uur rijdens bevonden we ons in de bekende omstreken van Kotta-Radja.

In 't voorbijrijden zagen we nog de plaatsen waar in 1874 en 1875 onze oude bentings stonden: Soeria, Poe-oe, Lampasseij en Mardoewatie of Kotta-Long. Eindelijk vonden we, ter rechterzijde van onzen weg, het kerkhof Kotta-Petjoet terug en waren we vijf minuten later goed en wel t'huis, binnen de wallen van den Kraton.

ELFDE HOOFDSTUK.

Het groot Militair Hospitaal te Panteh-Perak.

Onze dagelijksche middagwandelingen voerden ons meestal naar Panteh-Perak, zoodat wij, dikwijls het groote hospitaal voorbijgaande, ten laatste verlangden iets meer van deze inrichting te zien, dan de buitenzijde van 't gebouw. Vooral omdat wij vernomen hadden, dat eenige bekenden daar verpleegd werden.

Het verzoek, 't hospitaal te mogen bezichtigen, werd welwillend toegestaan door den dirigeerenden officier van gezondheid. Wij konden de inrichting dus vrij bezoeken, zonder vrees afgewezen te worden, zooals wel eens gebeurt, aangezien geheel onbekenden zelden worden toegelaten.

Het groote établissement, dat wij bedoelen, is het oude hospitaal, dat ter linkerzijde van den grooten weg ligt, wanneer men Panteh-Perak binnentreedt.

Aan weerszijden is de weg door woonhuizen bezet. Pas is men de Atjehbrug voorbij of rechts vindt men de woning van den chef der geneeskundige dienst; daarnaast het school-

gebouw met de onderwijzerswoning. Voorheen, toen hier nog geen school was opgericht, woonden in dit huis, dat denzelfden vorm had als alle gebouwen aan deze zijde, eenige officieren der artillerie en genie. Toen evenwel de leidsman van 't opkomend geslacht te Atjeh aankwam, moest er in allerijl een schoollokaal gezocht en ingericht worden. Het door ons bedoelde gebouw werd er voor aangewezen; de daarin gehuisveste officieren moesten het ontruimen en zich elders opschieten.

Naast dit schoolgebouw staan twee houten officierswoningen, die eenigen troepen-officieren tot logies dienen. Een binnenweg aan denzelfden kant, voorbij deze twee huizen, voert naar de daarachter gelegen bamboezen kazernen en houten stallen der artillerie; het geheele kampement, zooals reeds ter loops gezegd is, levert genoegzame ruimte op voor een geheel bataillon.

Na dezen binnenweg vindt men nog twee houten woningen, die door een zestal doctoren (offic. van gez.) bewoond worden.

Ter linkerzijde van den Panteh-Perakschen weg, staat, tegenover de woning van den Chef van den Geneeskundigen dienst, — de pastorie. De pastoor houdt in een der daartoe ingerichte zijgalerijen de Zondagsche godsdienstoefeningen. Een eenvoudig wit houten kruis, op den nok van het dak, wijst ten overvloede de bestemming van het gebouwtje aan.

Naast den Pastoor woont de Dominee en vindt men verder eenige woningen van doctoren en genieofficieren, doch allen onder hetzelfde dak. Dit huis is door een levende heg gescheiden van het Hospitaal.

In het aan deze zijde gelegen gedeelte van de inrichting, dat op den weg van Panteh-Perak uitziet, worden de officieren en andere lijders 1e klasse verpleegd. Gebeurt het,

zooals dikwerf 't geval is, dat de compartimenten in dit gebouwtje bezet zijn, dan worden de later bijkomende zieken bijeen geplaatst in de ruime zaal der onderofficieren. Een tuintje ligt tusschen het verblijf der lijders 1e klasse en den grooten weg. Dit ziet men trouwens te Panteh-Perak overal. Elk huis, hoe klein ook, is omringd door een stukje erf, dat aan den straatkant met jong plantsoen is bezet. Al dit groen, die bloemen en heesters zijn het, die de wandeling over Panteh-Perak zoo bekoorlijk maken.

Onmiddelijk naast het gesticht der 1e klasse lijders voert een zijweg naar de binnenruimte van het eigenlijke Hospitaal.

Laat ons evenwel onze wandeling over den Pantek-Perakweg voortzetten; daar passeeren we links nog eenige gebouwen, tot we, aan het einde van den grooten weg, over gindsche officierswacht zijn gekomen.

De zooeven beschreven zijweg is de hoofdingang van het oude Hospitaal; de huizen links van den grooten weg worden ook door doctoren en apothekers bewoond, terwijl het lange bamboezen gebouw daarnaast, door eenige kwartiermeesters en eenige jongere officieren van gezondheid wordt in beslag genomen.

Hier staan we aan 't eind van den Panteh-Perakschen weg; de wacht staat gereed om den bezoekers de verschuldigde eer te bewijzen.

Schuinrechts voor ons ligt de weg naar de Noord-Oosterlinie; links kunnen we, door een ijzeren hek gaande, den weg langs het uitgestrekte hospitaalterrein afloopen om Penajoeng te bereiken. Keeren we thans echter terug om den zijweg naar 't hospitaal in te slaan.

Ziet: de zieke officieren zitten of liever liggen in hun gemakkelijke luierstoelen op de voorgalerij hunner kamers.

Ons eerste bezoek geldt hen, zooals van zelf spreekt. De eenvormige, witte hospitaalkleeding doet hen, in de verte, allen op elkaar gelijken, doch nader bijkomende, herkennen we al spoedig onze vrienden.

Wat er bij zulk een ontmoeting al niet besproken, verteld, gevraagd en beantwoord wordt! Wat tal van ziekten heeft de hier practiseerende geneesheer al niet te bestrijden! Koortsen, buikziekten, leverkwalen, zenuwlijden, verwondingen van allerlei aard, worden dagelijks door hem, met bewonderenswaardig geduld, gadegeslagen en behandeld. In de zaal 1e klasse waren lijders, die er reeds drie à vier weken verpleegd werden. Duurt de ziekte te lang, of is het te voorzien, dat de patiënt voorloopig geen dienst meer zal kunnen presteeren, dan wordt hij geëvacueerd naar Padang of naar Java. De mindere militairen zeggen dan, dat zij: „weggevakkeweerd" worden. Het evacuatie-stelsel is te Atjeh in volle werking; de meesten toch, officieren zoowel als minderen, houden het in dit land niet zoo lang uit als 't legerbestuur schijnt te verwachten. Dit bestuur zou 't namelijk wenschelijk vinden, dat de „vechtersbazen" het er twee jaar konden uithouden; zoodoende zouden de moeite (en kosten) van overplaatsing en indeeling bespaard worden. Velen stellen echter die wenschen en die verwachting teleur en in plaats van het vastgestelde jaar te Atjeh door te brengen, moeten zij vaak reeds met de vijfde of zesde maand, maar doorgaans na de negende van hun verblijf geëvacueerd worden. Nu het leven op expeditie langzamerhand dragelijker begint te worden, nu de huisvesting, voeding en verpleging te Atjeh allengs minder te wenschen overlaten, zal ook het evacueeren langzamerhand minder noodig worden en afnemen.

De zaal der 1e kl. lijders is een bamboezen gebouw met atap (dekriet) gedekt en omgeven door eene rondgaande galerij van ongeveer drie meter breedte. De binnenruimte is verdeeld in acht vakken of kamertjes, in elk waarvan één lijder kan verpleegd worden. Aan eene zijde van dit gebouwtje staan vier kamers, waarvan tusschen twee het middenschot is weggelaten; deze vertrekken zijn bestemd ter opname van hoofdofficieren, die op meer ruimte schijnen te mogen aanspraak maken, dan zieken van minderen rang.

Terwijl wij hier vertoefden, werd het eten voor de lijders juist binnengebracht; hierdoor waren we in de gelegenheid te bemerken, dat de voeding inderdaad uitmuntend is. De portie rijst, met de halve kip en het kannetje sajoer (groenten als saus bereid) of kerrie-saus, waarin eenige kippenharten en levertjes wanhopig ronddrijven, maken hier — even als in alle N. Indische hospitalen — het avondeten uit. Is de bereiding der spijzen wel eens alles behalve smakelijk, — een gevolg van 't gedurig verwisselen van keukenpersoneel, — de kwaliteit der voedingsmiddelen is doorgaans zeer goed; slechts de eieren maken eene uitzondering op dezen regel. Dit hoofdbestanddeel van het ontbijt was, zoo als men ons meedeelde, somtijds zoo onbruikbaar, dat men, na vijf-zes keeren andere eieren te hebben gevraagd, — en gekregen, — het genot van die anders zoo gezonde en lekkere spijs moest opgeven, daar ook na zesmaal omruilens, de eieren nòg bedorven bleken. Dit herhaalde omruilen van slechte tegen goede eieren wordt hier toegestaan, omdat het denkbeeld, een zieke dit voedingsmiddel ter versterking voor te schrijven, — anders eene bittere ironie zoude zijn.

De voorgalerij der zaal voor lijders 1e klasse heeft een

vroolijk aanzien, voornamelijk door het uitzicht op den weg. Gewoonlijk ontvangen de zieken hier hun bezoekers en het gaat er recht gezellig toe. Mits men de hospitaalverordeningen in acht neemt, wordt het bezoeken van zieke kameraden doorgaans toegestaan, behalve, — zooals van zelf spreekt, — op de visite-uren van den doctor.

Beschouwen we echter, eer het donker wordt, wat er verder te bezien valt in dit gesticht.

Het ijzeren rasterwerk, dat het eigenlijke hospitaal omsluit, geeft, door eene poort, toegang tot de binnenruimte. Achter het hek, links naast de poort, staat het portiershuisje. Overdekte gangen leiden naar de apotheek, doctorswachtkamer en conferentiezaal, welke vertrekken men allen bij het binnentreden, ter rechterzijde vindt. De eerste lange zaal links, tegenover de conferentiezaal, is die der zieke onderofficieren. Hier kunnen ongeveer tachtig zieken verpleegd worden. Gewoonlijk is het voorste gedeelte dezer zaal van het andere gedeelte afgescheiden, en kunnen in dit afgeschutte vak nog wel tien lijders 1e klasse worden opgenomen. Dit is alzoo ingericht, omdat het groote aantal zieke officieren het vereischte. Tijdens ons bezoek waren acht van de tien plaatsen bezet.

Achter deze zaal bevinden zich nog drie gebouwen van dezelfde lengte, waarin ongeveer 250 lijders verpleegd worden. Evenwijdig met elkander gebouwd, met ruime pleinen er tusschen in, beslaan deze gebouwen het terrein achter de woningen van Pastoor en Dominee, terwijl de Atjeh-rivier eindelijk de natuurlijke grens vormt van den Westelijken kant van het Hospitaal.

Deze zalen beslaan allen nagenoeg 35 op 8 meter oppervlakte; daarachter vindt men wederom andere even ruime

zalen, en op deze hoogte, bij de Atjeh-rivier, de groote hospitaal-keukens, waar een geheele staf van koks en bijkoks dag en nacht bezig is met het bereiden van allerlei spijzen ter verkwikking of versterking der talrijke zieken. 's Morgens vroeg, om zeven uur, ziet men hier reeds bergen vleesch, doch vooral veel kippen; immers het cijfer der dagelijksche consumptie van dit artikel wijst 600 aan! Behalve de werkelijke koks, ziet men hier een aantal handlangers of „duivelstoejagers", die, met eenige dwangarbeiders, den ganschen dag niets doen dan water en rijstpap — boeboer — koken!

Achter de apotheek, ter rechterzijde, nog twee lange zalen. Deze voorbijgaande, komt men aan twee gebouwen, die van al de bovenvermelde verschillen en elk voor zich door een ijzeren rasterwerk zijn afgesloten van de kleine hospitaalwereld. Een van die gebouwen fungeert voor „vrouwenzaal"; het andere dient ter opname van aan besmettelijke ziekten lijdenden, bvb. cholera — typhuslijders, enz.

Nu we die massa gebouwen en gebouwtjes voorbij gewandeld hebben, komen we aan een lokaal, dat gewoonlijk ter opname van gewonden dient. Hier werden de verminkte dwangarbeiders verpleegd, die, ongeveer vijf en dertig in getal, in den nacht van den 7den Juni 1878, in 't nieuwe hospitaal onverhoeds overvallen werden door een bende zoogenaamd kwaadwillige (!) Atjehers, die hen deerlijk toetakelden. Het nog in aanbouw zijnde nieuwe hospitaal, waarvan enkele zalen reeds bruikbaar waren, diende namelijk in de eerste dagen van Juni '78 tot bergplaats der zieke kettinggangers of dwangarbeiders, daar de tot dien tijd door hen bewoonde lokalen, in 't lage terrein van het oude hospitaal, door overstrooming onbruikbaar waren geworden. De Atjehers, van ons doen en laten beter op de hoogte

dan men wel denkt, namen terstond de kans waar om hun slag te slaan, waarvan de beschrijving alléen ons een rilling aanjoeg.

Op bovenvermelden datum, (7 Juni '78) des nachts om één uur, terwijl alles in diepe rust lag, werd plotseling de geheele bevolking van Panteh-Perak gewekt door geweerschoten en angstkreten. De alarmsignalèn weerklonken duidelijk overal; binnen enkele minuten stonden de troepen onder de wapenen en was iedereen wakker en bedacht op verdediging, zelfs zij, die in 't oude hospitaal verblijf hielden. Terstond werden sterke patrouilles naar 't Nieuwe Hospitaal gezonden, van waar de noodkreten kwamen en 't verwarde schieten was vernomen.

De aanblik, dien dat tooneel aanbood, was boven alle beschrijving afgrijselijk! In ééne zaal lagen ongeveer vijf en dertig verminkten, bedekt met vreeselijke wonden; in den tijd van een paar minuten hadden een handvol gewapende Atjehers deze weerloos overvallen lieden zoodanig toegetakeld, dat de houten vloer op sommige plaatsen dik van bloed was. Het kermen en kreunen was hartverscheurend; de ontsteltenis dergenen, die te hulp snelden, kan men zich beter voorstellen dan onze pen ze beschrijven kan. De slachtoffers van dezen verraderlijken aanval, die nog konden vervoerd worden, werden naar eene zaal van het oude hospitaal getransporteerd. Het angstgeschrei der gewonden stoorde de moordenaars in hun bloedig werk; zij namen de vlucht, wijl de wacht toesnelde om 't gevecht op te nemen. Het gelukte haar, nog twee vluchtende Atjehers neer te schieten; een uur later werden zij in een nabijliggend boschje gevangen genomen door eene patrouille.

Enkele der ongelukkigen, in de bovenvermelde zaal van

't oude hospitaal opgenomen, bleven in leven, dank zij de zorgvuldige en liefderijke verpleging, hun gewijd. De meesten bezweken echter onder hun kwetsuren.

Dit alles en nog andere bijzonderheden, te veel om hier op te noemen, werd ons meegedeeld terwijl wij dit gedenkwaardige lokaal bezichtigden.

Deze zaal uitgaande vinden we aan de Noordzijde een dijk, die langs een diepe sloot is aangelegd. Eene opening in dezen dijk verschaft, door een over de sloot gelegde brug, toegang tot het hospitaal der dwangarbeiders. Dezelfde verdeeling in barakken, die evenwel minder „comfortable" zijn ingericht, dezelfde zieke, afgematte gezichten, maar hier in nog hoogeren graad, die in het andere hospitaal reeds zulk een treurigen indruk maakten, vonden we hier terug.

In dit gedeelte van het uitgestrekte terrein, dat met recht het Groote militaire hospitaal mag genoemd worden, ligt ook de Sectiekamer. Dat het eenvoudige gebouwtje voortdurend dienst doet, ja, zelfs nimmer leeg staat, is begrijpelijk. Bij 't groote aantal zieken, het aanhoudend uitrukken en vechten der troepen, is het niet te verwonderen, dat hier altijd eenige dooden of wel gesneuvelden op de baar gevonden worden.

Het kleine, vierkante gebouw is te simpel om het nader te beschrijven. Men ziet er niets dan de naakte muren, den blooten grond als vloer en verder de hoognoodige lijkbaren, — twee tot drie. Te veel ruimte en gelegenheid om de dooden te bewaren, zou in dit heete land bovendien inderdaad schadelijk zijn en een nadeeligen invloed hebben op de gezondheid der helpers. Is het in Indië over 't algemeen regel, de dooden slechts vier en twintig uur boven

aarde te laten staan, te Atjeh wordt dit tijdperk nog bekort, en wel zooveel mogelijk, van wege de ondraaglijke hitte; dit geschiedt uit een hygiënisch oogpunt zoowel als om altijd „reserve-plaatsen" te bewaren voor nieuw bijgebrachte dooden.

Hiermede is ons bezoek aan het zeer bezienswaardige hospitaal afgeloopen.

Eene vluchtige wandeling om de binnenruimte langs het ijzeren hekwerk overtuigt den bezoeker, dat ook terdege gedacht is aan de bewaking en verdediging van dit kolossale gesticht.

Overal schildwachten of kozakkenposten; des nachts trekken bovendien op enkele plaatsen sterke piketten op, naar men ons verzekerde. Zelfs zagen we, achter de beide bovenbeschreven nette gebouwtjes met hun ijzeren hekwerk, een hoog in de lucht verheven gevaarte, dat vóor kozakkenpost, tot uitkijk en wachthuis tevens diende. Het toestel had veel weg van een duiventil; door middel van een bamboezen ladder beklommen de verdedigers van de zieke of gewonde dapperen hun verheven post.

Intusschen is de avond gekomen, en ook de duisternis. We hebben, al wandelend en rondkijkend, den hoofdingang van 't Hospitaal bereikt en spoeden ons, ouder gewoonte, societeitwaarts, welvoldaan dat we gevolg hadden gegeven aan het plan, om de grootste inrichting van dien aard, die er in Ned. Indië bestaat, in oogenschouw te nemen.

TWAALFDE HOOFDSTUK.

Festiviteiten te Atjeh.

I.

EENE SOIRÉE MUSICALE IN DE OFFICIERSSOCIETEIT.

Hoe? te Atjeh, in 't land waar vechten, alarm, óver- in- en uitvallen aan de orde van den dag en den nacht zijn, eene „soirée musicale!"

Ik hoor het reeds uitroepen op ongeloovig verwonderden toon en toch moet ik zeggen: ja, zeker; eene soirée musicale, en zeer goede stukken werden er gegeven in de Atjeh-club. In den tijd, toen ik er was, bezaten de Kraton en zijn voorwerken drie tot vier pianino's en twee séraphine-orgels; om niet te gewagen van andere muziekinstrumenten, als fluit en viool, enz.

De firma de Lange & Co. bood der Societeit, bij gelegenheid der inwijding van 't gebouw, een prachtige pianino aan als cadeau. Het ontbreekt te Atjeh nooit aan muziek-liefhebbers, dilettanten zoowel als lui die gaarne de lijde-

lijke rol van toehoorders vervullen, wanneer een groepje van eerstgenoemden besloten heeft, een avond te wijden aan de toonkunst.

Niemand wordt daarvoor op kosten gejaagd; alle leden der Societeit hebben vrijen toegang tot het gebouw. De groote zaal is in een concertzaal herschapen; er is voor goede zitplaatsen gezorgd; niet zooals in een café-chantant, bijv. maar geheel naar den eisch van een uitgelezen publiek; de voorste rij, uit banken of wipstoelen bestaande, is voor den generaal, de andere hoofdofficieren en hunne dames bestemd. Het orkest staat aan den westkant der zaal, bij de leeskamer. De prachtige pianino, door een der werkende leden, natuurlijk kosteloos, gestemd, is op eene verhooging geplaatst, die ook wordt betreden door hen, die een of ander zangstuk voordragen.

Met ingenomenheid bemerkte ik de algemeene belangstelling in de schoone muziekkunst. Zoodra het acht uur werd, was de zaal — een oogenblik te voren nog geheel verlaten — flink bezet door een talrijke schare toehoorders. Rijtuigen zetten hun last af bij den ingang; vroolijk keuvelende groepjes kwamen te voet aanzetten en binnen een kwartieruurs waren niet alleen alle plaatsen bezet, maar er kwamen nog stoelen te kort, en had ik zelfs eenige moeite mij een doortocht te banen, om mijn opwachting te maken bij den generaal en zijne dames, — want elk plekje waar zich maar twee menschenvoeten konden neerzetten, was in een „staanplaats" veranderd; ja, zelfs de voorgalerij was geheel bezet door hen, die een plaats in de koele avondlucht verkozen boven eene in de eivolle, en dus zeer warme zaal. De heldere verlichting, de opgeruimde stemming van allen, de keurige damestoiletten, de hooggespannen ver-

wachting omtrent de pianino, die, volgens de uitspraak van kenners, een bijzonder schoonen klank bezat, — alles droeg er toe bij om 't genot der langverbeide soirée te verhoogen. Toch was er overigens niet veel omslag gemaakt; geen versieringen of draperieën van vlaggen, groen, enz., evenmin tapijten of matten op den vloer; alles was zoo eenvoudig mogelijk ingericht, zooals dan ook te verwachten was in dit zoo kort geleden veroverde land; alles was in evenredigheid met den toestand, waarin eene nog zoo nieuwe vestiging zich bevond. 't Was doodeenvoudig „op zijn Atjehneesch;" ziedaar! Hadden de tegenwoordigheid en de fijne toiletten der dames het ons niet gewaarborgd, nooit zou ik gedacht hebben, dat de avond geheel aan de kunst gewijd was. Immers de officieren waren allen, — misschien wel met het oog op een eventuëelen overval — in hun gewone Atjehbuis; misschien ook deden ze het om de hitte; enkelen, die in de Bataviasche kleeding gedoscht waren, hadden het dan ook zwaar te verantwoorden tegen de warmte.

Plotseling verstomden de gesprekken en werd ik in mijn waarnemingen gestoord door de eerste forsche akkoorden op het klavier. Dit instrument mag een prachtstuk genoemd worden en voor de Soos en hare leden is het te hopen, dat het, door een oordeelkundige behandeling, lang in goeden staat moge bewaard blijven. De stemmer had alle eer van zijn arbeid, althans de tonen waren zuiver en vol. Het stuk is afkomstig uit een der nieuwe gerenommeerde fabrieken te Stuttgard, n.l. die van Richard Lipp. Het applaus, na het eerste nummer, scheen geen einde te willen nemen, en de ingenomenheid verminderde niet toen uit de voordracht der volgende stukken bleek, dat het programma met zorg gekozen en alle nummers zeer goed ingestudeerd

waren; daar had de directie der muziekvereeniging dan ook zorgvuldig op gelet. De violist was volkomen berekend voor zijne taak en wist handig en gevat de kleine fouten van dengeen die accompagneerde te bedekken en te verhelpen, zoodat het dus voor oningewijden een volmaakt geheel daarstelde. Men houde wel in 't oog, dat de vereeniging pas een paar maanden oud was, dat de medewerkers geen vakmannen, doch slechts dilettanten waren, en vooral, dat de toegang tot het concert geheel vrij was en niemand één cent kostte. Zij, die thans op de estrade staan te zingen, of u op piano of viool een schoon muziekstuk voordragen, zullen allicht over een paar dagen, ja, binnen weinige uren, muziekblad of viool moeten neerleggen, om uit te rukken en hun leven te wagen „voor vorst en vaderland."

Alles in aanmerking genomen, voldeden muziek en zang zeer goed; ook de mannenkoren met pianoaccompagnement verdienden allen lof. We willen niet in een uitgebreider beschrijving van het programma treden en alleen vermelden, dat na 't vijftiende of laatste nummer, de algemeene stemming van groote voldoening getuigde. Eer de Generaal met zijne dames de concertzaal verliet, bracht ZEx., die zeer gesteld schijnt op dergelijk kunstgenot, zijn dank aan de muziekvereeniging Cecilia in 't algemeen, en gaf aan enkele dilettanten ook nog in 't bijzonder zijne tevredenheid te kennen over de geheele uitvoering.

We mogen niet nalaten den president der Societeit den welverdienden lof toe te zwaaien. Hij toch is de man, die geen moeite te groot acht om de genoegens der beschaafde wereld te Atjeh zooveel mogelijk te bevorderen. 't Was voornamelijk aan hem, dat de Atjehsche ingezetenen dien genotvollen avond te danken hadden. Door zijne bemoeiin-

gen werd alles in den kortst mogelijken tijd tot stand gebracht. Pas bezat de „Atjeh-club" hare pianino of hij was de eerste die de vraag opwierp: „behoort de oprichting eener muziekvereeniging tot de Atjehsche mogelijkheden?" Die vraag werd bevestigend beantwoord; binnen eene week was er eene commissie samengesteld, waren de heeren „werkende leden" opgezocht en begonnen de repetitie's, die, ook door zijne zorgen, tweemaal 's weeks in de leeskamer werden gehouden.

Zoodra de dames en de Generaal de feestzaal verlaten hadden, begon dat gedeelte van 't feest, dat niet op het programma vermeld stond, evenwel voor velen „le bouquet de la fête", en vooral niet minder vermakelijk was dan 't eerste gedeelte. Wie uit bescheidenheid of om andere redenen, geen deel genomen had aan de muziekuitvoering van den avond, trad thans als dilettant op en gaf, naar vermogen, zijn talent ten beste. 't Was verbazend, hoeveel verborgen talenten zich nu ontdekten! Al wie iets wist voor te dragen, te zingen of te reciteeren, begaf zich naar de estrade, op uitnoodiging van den president of uit eigen beweging. De pianospeler accompagneerde even bereidwillig als vlug, hen, die zijne hulp verlangden bij hunne voordracht. En, men meene niet, dat bij dit gedeelte der muziekuitvoering minder schoone stukken ten gehoore werden gebracht als te voren. Fragmenten uit geliefkoosde opera's, liederen van Schubert, van Mendelssohn, enz. wisselden het impromptu concert af. Wel is waar, waagde ook nu en dan een minder welluidende stem zich te verheffen; doch over 't geheel kreeg men zooveel goeds en schoons te hooren, dat een enkele wanklank wel over 't hoofd mocht gezien worden.

Ook werden er kunstjes op de piano vertoond; b. v. de

violist, die reeds voldoende had bewezen dat hij meester was op zijn instrument, ging naar de piano, en, met een schuier of borstel gewapend, begon hij de toetsen af te schuieren of te borstelen; ten minste, zijn gebaren toonden dit aan. Men stelle zich de verrassing der toehoorders voor toen, onder 't schuieren, zeer duidelijk en zuiver het welbekende thema van le Carnaval de Venise vernomen werd!

Onder zulke en nog meer amusante vertooningen, was het al laat in den nacht, — of liever vroeg in den morgen, eer een ieder huiswaarts ging. Iedereen, dilettanten zoowel als toehoorders, was welvoldaan over den genoeglijken avond, en de algemeene wensch was, dat men er te Atjeh nog vele zulke mocht beleven.

II.

SINT NICOLAAS TE ATJEH.

De ijverige president der Societeit, wiens pogingen om het algemeene genoegen te bevorderen niet genoeg geprezen en gewaardeerd kunnen worden, was er steeds op uit, iets nieuws te verzinnen om 't gezellige leven te veraangenamen. Dat hij daarbij aan alles en allen dacht, blijkt uit het feest, dat door zijne zorg gegeven werd aan de jeugd te Atjeh.

't Was in November en zeker had nog niemand gedacht aan het kinderfeest, dat op dien tijd van 't jaar in Nederland zoo velen, maar vooral alle kinderen bezighoudt, en voor de laatsten altijd een der schoonste blijft. Op zekeren

avond noodigde de president de directie der Soos uit tot een buitengewone vergadering, lei den heeren zijn plan voor, en mocht de voldoening smaken, dat het dadelijk met ingenomenheid werd goedgekeurd.

Het plan was, inteekenlijsten rond te zenden aan alle ingezetenen van Kotta-Radja, ten einde gelden te verzamelen om aan de schooljeugd een echt ouderwetsch en oud-Hollandsch Sint-Nicolaas-avondje te bereiden.

Reeds den volgenden dag werden de lijsten rondgezonden, en alle ouders en kindervrienden opgeroepen om iets bij te dragen. In een paar dagen waren de lijsten ingevuld, de gelden opgezameld, en kon de directie of feestcommissie te Penang en Singapore de noodige bestellingen doen. Ook de toko's van Kotta-Radja leverden hun bijdrage; eene week voor den feestdag was al het benoodigde bijeen, en werd in een der zalen van de Soos ontpakt. Op drie lange tafels, met witte kleeden bedekt, werd het speelgoed en andere geschenken uitgestald. Er werd eene tombola georganiseerd; alleen voor de leerlingen der Gouvernementsschool, waren acht en vijftig loten en dus ook evenveel prijzen noodig, daar elk der kleintjes toch één prijsje moest trekken.

Tegen den avond van den grooten dag was het societeitsgebouw reeds vroegtijdig vol nieuwsgierigen; zelfs de inlanders schoolden bijéén, om dit hun onbekende feest te zien.

De schooljeugd werd reeds eenige dagen te voren uitgenoodigd, en men kan nagaan, dat geen der jeugdige invités ontbrak op 't appèl. Ja, er werden nog zelfs wel eenige gasten binnengesmokkeld, die niet tot de Atjehsche jeugd behoorden. Doch er was plaats voor allen, en niemand zou met ledige handen heengaan. De lieve jeugd stelde het zonderlingste mengelmoes van rassen daar, dat

ik ooit zag. De Gouvernementsschool toch neemt kleurlingen en Afrikanen aan, even goed als kinderen van Europeërs. De afrikaansche vader stelt dit voorrecht op hoogen prijs en het feit, dat zijn kinderen schoolgaan, verheft hem in eigen oogen en in die der inlanders. Hij wordt dan ook wel „blanda itam" of zwarte Europeër genoemd door de inlanders, maar hij is toch een „blanda" en daarmee matigt hij zich tevens den titel van „mijnheer" aan. Het spreekt dan ook van zelf dat op den avond van 5 December geen der Afrikaantjes wegbleef. Zonderling opgetooid kwamen de meesten te voorschijn, en nog zonderlinger was het contrast van die zwarte kroeskopjes met hun glinsterende oogen, donkere huid en dikke lippen, met de blonde, blanke Europeërtjes. Maar hoe zwart en donker die Afrikaantjes ook wezen mogen, 't zijn niet de minst leerzame scholieren. Vraagt ge het den onderwijzer, dan zult ge vernemen, dat die donkere gezichtjes even vlug van bevatting zijn, als de kinderen van hollandsche ouders. Men behoeft dan ook maar hun levendige, guitige oogen te zien, om dit te beseffen.

In afwachting van de komst van den grooten Kindervriend, namen ouders en kinderen alvast de uitgestalde geschenken in oogenschouw. De directie had namelijk niet alleen de kinderen, maar ook hun ouders uitgenoodigd; zelfs de gepasporteerde Afrikaansche militairen, wier kinderen de school bezochten, waren gevraagd en hadden van de invitatie gebruik gemaakt. Bewonderend gingen allen van de ééne tafel naar de andere, en zeker klopte menig kinderhartje vol blijde verwachting, bij 't gezicht van zooveel moois.

Daar vernam men buiten een geweldig rumoer; gejoel, geschreeuw, paardengetrappel en ketengerammel. 't Was vader Sint-Nicolaas in levenden lijve. De meer dan zestig kleinen

werden in orde geschaard, opdat allen den goeden Heilige zouden kunnen zien. De meesten hadden nog nooit zulk een feest bijgewoond en zagen blijde en nieuwsgierig uit naar den Sint, die zich liet aankondigen.

Hij stapte voor de trap der societeit van 't paard af, als bisschop gekleed, met de hooge puntige muts op, den bisschopsstaf in de hand; terwijl de lange witte mantel hem statig nasleepte en een ijzeren ketting vervaarlijk rammelde, betrad hij de zaal. De groote oogen van den eerwaardigen grijsaard beschouwden de kinderschaar onderzoekend. Meer dan één kind werd bang en zocht een toevlucht bij vader en moeder; de opschudding werd groot en slechts weinigen van de verschrikte kleinen wilden iets weten van den zonderling toegetakelden ouden heer.

Daar stoorde de Sint zich echter niet aan. Heel bedaard maakte hij zijn compliment aan de dames en heeren, groette ook de kinderen zeer vriendelijk en verzocht hun, naar de binnenzaal te gaan, waar zij op zijn verlangen een paar liedjes zongen, versjes opzeiden, en eenige vragen beantwoordden, die hij hen op zeer gepaste wijze deed. Het scheen dat de man, die de bisschopsrol vervulde, die al zeer goed had bestudeerd.

Sint-Nicolaas verklaarde, dat hij tevreden was over de lieve kinderen en nu begon de uitdeeling der geschenken, waardoor voor goed het ijs gebroken werd tusschen den bisschop en de kleintjes. Lang mochten zij echter niet van zijn bijzijn genieten, want telkens viel er een vlokje van zijn langen witten baard af, tot men eindelijk een der tambourmaîtres van Kotta-Radja herkennen kon onder het bisschopskleed. Toen moest zijn Eerwaarde dan toch verdwijnen.

Nu begon de tombola waarbij ieder een prijsje wegdroeg,

tot groote tevredenheid van oud en jong. Toen het bleek, dat er nog enkele prijzen over waren, werden die uitgereikt aan eenige arme schepseltjes, die alles hadden aangezien, doch niet schoolgingen en dus eigenlijk niet mochten meedingen.

Ook voor gebak en ververschingen was overvloedig gezorgd, zoodat er niets ontbrak om het feest aangenaam te maken. De kleintjes maakten goed gebruik van de aangeboden versnaperingen en tegen acht uur 's avonds togen allen verblijd en welgemoed naar huis.

't Is waar, dat zulk een feest nu juist niet iets wonderbaars is, — als het noodige geld er is; maar wat mij merkwaardig voorkwam, was, dat er te Atjeh aan zoo iets gedacht werd; dat de directie der Societeit, die uit officieren bestaat, zich de zaak der jeugd aantrok en zich alle moeite getroostte om dit oud-Hollandsche kinderfeest zoo aantrekkelijk mogelijk te maken voor de kleinen. Hulde dien kindervrienden; moge de herinnering aan het genoegen, dat zij menig arm kind verschaften, de belooning zijn voor hun bemoeiingen; zeker is het, dat de gedachte alleen hun goedhartigheid eer aandoet.

III.

EEN COMEDIEAVOND IN DE MILITAIRE CANTINE.

Geen grooter genoegen voor den soldaat te Atjeh, dan een voorstelling in de cantine. In een vorige vermelding van dit gebouw hebben we reeds gewag gemaakt van het

keurige tooneeltje, dat de „soldatenzaal" tot sieraad strekt.

Op zekeren morgen heerschte er eene buitengewone drukte in en om de cantine. Ik was met een der commissarissen, wien zijne ambtsbezigheden daarheen riepen, binnengetreden en vernam alzoo terstond de oorzaak der drukte. In de soldatenzaal vooral ging het levendig toe; het gordijn voor 't tooneel was opgehaald en een aantal militairen was in opgewekt gesprek over de dingen die daar komen zouden. Dat er eene comedievoorstelling op handen was, werd ons aldra bekend gemaakt, door den directeur der „schouwburg", die ons tevens meedeelde, dat de volgende avond er voor bestemd was en men heden generale repetitie hield. Dit laatste was dan ook wel merkbaar aan de zonderlinge kleedij, waarin sommige der aanstaande tooneelspelers gestoken waren; 't scheen wel, alsof zij zoo maar in 't donker, de eerste de beste kleedingstukken hadden aangetrokken, die zij vonden. Maar nu waren ze bijeen voor de generale repetitie, waarbij allen in vol kostuum moesten verschijnen. De generaal en al de officieren zouden de voorstelling bijwonen, en dus moest alles in optimae forma plaats hebben.

In den regel wordt er op den repetitieavond, ter dekking der kosten slechts een geringe entrée betaald door eventueele toeschouwers. Het publiek bestaat dan, — behalve den directeur en een enkelen officier die dezen gezelschap houdt, — uit bijna alle onderofficieren en minderen, die tijd, lust en geld over hebben om het stuk te zien. Doorgaans is de groote zaal stampvol op den repetitieavond en zelfs de inlandsche schoonen verschijnen er, hoewel ze geen enkel woord verstaan van de geheele vertooning. Deze dames van de Atjehsche demi-monde nemen evenwel niet binnen

plaats; althans in 't eerst niet. Zij scholen bijeen in de verschillende toegangen der zaal, doch van lieverlede schuiven ze al nader, en eindelijk, tegen het einde der repetitie, ziet men haar, aan den kant der deuren, op stoelen zitten. Zelden vindt een tooneelgezelschap dankbaarder publiek dan de soldaten uitmaken. Met de meeste aandacht volgen zij het stuk om toch vooral geen woord, geen enkele geestigheid, geen speciaal-toepasselijke woordspeling te missen. Dat ze alles goed begrijpen, kan men hooren aan 't daverend applaus, waarmee een bijzonder „goede ui" begroet wordt. Dit is soms wel hinderlijk voor den voortgang van 't stuk, doch wordt zeer gewaardeerd door de acteurs.

Alles gaat zeer geregeld toe; de directeur houdt overal een wakend oog op, en zorgt, dat er geen wanordelijkheid plaats vindt; voorwaar, geen lichte taak, waar drie- vierhonderd toeschouwers bijeen zijn. In de pauzen heeft de directeur het druk achter de coulissen. Daar ik op zijne uitnoodiging de generale repetitie bijwoonde, stond hij mij toe de zoogenaamde kleedkamer te bezichtigen. Ook hier was er een drukte van belang; het personeel is reeds talrijk en werd nog vermeerderd door het aantal helpers, die elkaar letterlijk in den weg liepen. Overigens ontbrak geen der elementen aan een welgeordend tooneel verbonden: er was een kapper, een costumier, een schilder, die niet alleen decoratie's schilderde, maar ook de heeren en dames grimeerde, fardeerde, en émailleerde, à l'instar de Paris. Deze jonge Belg had het inderdaad ver gebracht in de kunst om oude, tanige en gebronsde tronies een jeugdigen blos terug te geven, hen op te frisschen en glad te strijken, al naar hun rol het eischte. Al de vindingrijkheid, den soldaat eigen, kwam hier aan 't licht, bij 't samenstellen van de

benoodigde costumes en het uitdenken van hulpmiddelen om de voorstelling zoo schitterend mogelijk te maken.

Het tooneel is vrij ruim; ongeveer zes Meter breedte op zeven Meter diepte. De tableaux en coulissen, alles het werk van den bovengenoemden tooneelschilder en gelaatverver, zagen er, ook van nabij, zeer goed uit. Reeds van uit de zaal was het mij opgevallen, dat de decoraties bijzonder goed uitgevoerd en natuurlijk schenen. Dit alles was het werk van een jongen Belg, die na afloop van zijn dienstplichten nog een aardig zakduitje verdiende met het maken van schetsen en kleine schilderijen. Het spreekt van zelf, dat dit hem zeer in aanzien bracht bij zijne kameraden, en hij werd als een der nuttigste leden van het tooneelgezelschap beschouwd, hoewel hij nooit als acteur het tooneel betrad. Uit de opbrengst der voorstellingen werd den „decoratieschilder van Atjeh's-„schouwburg", een klein honorarium gegund. Het tooneelgezelschap noemde zich: „la société française".

De generale repetitie liep zonder stoornis en tot algemeene tevredenheid af. De geestige kwinkslagen van een paar fransche acteurs werden luide toegejuicht, hoewel het te betwijfelen is of het grootste deel van 't auditorium de „pointe" der scherts wel begreep. Nochtans, — het lachen is aanstekelijk en de meesten willen altijd gaarne den schijn aannemen, alsof zij het fransch en dus ook de grap wel begrijpen, en zoodoende lacht iedereen maar mee. Het viel mij op, dat sommige toeschouwers ook bij de aandoenlijkste scènes lachten: of wellicht een onder de hand gedebiteerde aardigheid daar aanleiding toe gaf, weet ik niet, maar het deed mij denken aan den boer, die als een — boer — lachte bij 't opvoeren van een treurig stuk, en, toen men hem de reden zijner wonderlijke vroolijkheid vroeg, ant-

woordde: „wel, ik ben hier voor mijn plezier gekomen; moet ik dan niet lachen?''

Na afloop der repetitie was de zaal al spoedig ontruimd, want hoewel er voor zulke gelegenheden eene uitzondering wordt gemaakt, moesten de militairen toch op een bepaalden tijd op het avondappèl present zijn. Niet meer dan de hoognoodige tijd wordt hun toegestaan om zich van de kantine kazernewaarts te begeven; alles is te voren berekend en de orders bekend gemaakt.

Eenige dagen te voren is er per order kennis gegeven, wanneer de eigenlijke voorstelling zal plaats vinden. Behalve deze algemeene bekendmaking is als vaste regel aangenomen, dat eene deputatie van het tooneelgezelschap, of wel een paar officieren (op verzoek der manschappen) zich naar den Gouverneur begeven om Zijn Excellentie officiëel vergunning te vragen tot de opvoering, en ZEx. verder te verzoeken, de voorstelling te vereeren door ZEx.'s tegenwoordigheid. Zelden of nooit wordt die uitnoodiging van de hand gewezen. Steeds vriendelijk en beleefd en bereid om aller genoegen te bevorderen, — voor zoover de dienst er niet door lijdt, — is zulk eene deputatie ZEx. altijd welkom, en doorgaans luistert de held van Atjeh, in volle uniform gekleed, den feestelijken avond op door zijne tegenwoordigheid. Dit maakt op allen den besten indruk, en wordt vooral door het tooneelgezelschap op hoogen prijs gesteld.

Tegen drie uren 's middags zijn tooneel en zaal in de beste orde; evenals op den concertavond is de eerste rij banken en fauteuils voor den Generaal, de dames en de hoofdofficieren bestemd. Daarna volgen, tot achter in de zaal, rijen stoelen, afgewisseld door enkele tafeltjes even als in een café-concert. Om half negen begint de zaal langzamer-

hand vol te worden; de entree is aan den kant der onderofficierszaal. Twee in tenue gekleede commissarissen, reiken de plaatskaartjes uit tegen betaling, benevens een programma. Het eerste (het kaartje) zal u aanstonds bij 't buffet, waar iedereen voorbij moet, weer afgevraagd worden. Deze controle, hoe eenvoudig ook, is noodzakelijk om te beletten, dat, begunstigd door de drukte, enkele lieden binnensluipen zonder betaling. Het geringe entreegeld mogen de tooneelisten waarlijk wel hebben, 't is ternauwernood toereikend om alle kosten te bestrijden. En die kosten loopen al spoedig op; dit werd mij duidelijk, toen ik eens een lijst der uitgaven voor het tooneel in handen kreeg.

Zachtjes aan zijn de plaatsen bezet; op de eerste rijen de officieren en hunne dames; wat meer achteraf de onderofficieren; alles gaat hier toe precies als in een gewone schouwburgzaal eer het gordijn opgehaald is. Daar klinkt het welbekende „Wien Nêerlandsch bloed!" door een der muziekkorpsen uit den Kraton uitgevoerd. Dat is het teeken van de komst des Gouverneurs. De deputatie bovenvermeld begeeft zich naar den ingang om den hoogen bezoeker te verwelkomen en Zijn Excellentie naar de voor hem bestemde plaats te geleiden.

Onder de hand is de zaal eivol geworden; al wie maar gelegenheid heeft, is verschenen; ook verscheidene officieren uit de linie zijn overgekomen. Al wie maar verlof heeft kunnen krijgen, maakt gretig gebruik van de gelegenheid om eens iets bijzonders te zien en te hooren.. Een der merkwaardigste groepen, die in de volle zaal te zien waren, was zeker een drietal Atjehsche hoofden, die waarschijnlijk ook eens wilden kijken, hoe de „blanda's" speelden. Een van hen heette Toekoe Baït, doch had den bijnaam van

Toekan-pait [1]) gekregen; waarom en of het met eenige gegronde reden was, weet ik niet. Deze man had zich eerst onlangs onderworpen, en maakte daar gebruik van, naar 't scheen, door zich bekend te maken met het westersche maatschappelijke leven; hij bewoog zich blijkbaar heel gaarne in europeesche omgeving. Wat zijne onderwerping aangaat, de geschiedenis heeft ons later geleerd hoe oprecht gemeend die was, want te Panteh-Perak werden talrijke bewijzen gevonden van zijn verraad. Toekan pait of Toekoe Bait, zit thans dan ook als balling in de Molukko's waar hij op zijne lauweren kan rusten. Overigens gedroegen de drie Atjehers zich zeer betamelijk en schenen niet gevaarlijk; ze zaten doodstil en moeten zich schrikbarend verveeld hebben op dien avond. Hoe geheel anders zou de groote Atjehsche Volksleider, Habib-Abdul Rachman, zich gedragen hebben! Volgens hetgeen ik van dezen hoorde, had Abdul Rachman vele Europeesche rijken bezocht, sprak fransch en engelsch, en was een in alle opzichten wellevend mensch, die zich in de grootste gezelschappen wist te bewegen.

Dat Abdul Rachman bovendien een zeer beschaafd man was, vernam ik juist op dezen avond van een officier, die hem bij een diner ontmoet had. Zie hier wat mij verteld werd van dezen man, een Aziaat, dien wij Europeërs allicht als een halfwilde beschouwen.

Habib, — die reeds onze gevangene was, — trad binnen als gast en werd door den heer des huizes ontvangen op denzelfden voet als de andere genoodigden. De Atjehsche groote man werd voorgesteld en men nam plaats. Habib toonde zich dadelijk zeer spraakzaam en nam deel aan het

---

[1]) Toekan, hoofd of chef, paït, bitter, nl. de drank die zoo genoemd wordt.

algemeene gesprek, op eene wijze die blijk gaf, dat hij zich volstrekt niet gegeneerd voelde in Europeeschen kring. Zijn manier van spreken was kalm, zijn stem zacht en ernstig van toon; hij vroeg naar verscheidene bijzonderheden met een belangstelling, die men van zijne zijde niet verwachtte, want hij werd algemeen voor een woest en ontembaar man gehouden. In alles betoonde hij zich hoffelijk en welgemanierd, een echte gentleman. De vrouw des huizes, die door eenige huiselijke bezigheden alsnog niet verschenen was, trad binnen; terstond rees Habib op van zijn stoel en werd, na zijn eerste eerbiedige begroeting, aan de dame voorgesteld. De gastheer bood nu den fanatieken volksleider een Manilla aan; zeer gaarne wilde Habib er eene aannemen, doch vroeg eerst: „of het rooken Mevrouw niet zou hinderen?" Men kan zich voorstellen, hoe verbaasd allen waren, van een Arabier, in ons oog een barbaar, een man, die de vrouw beschouwt als een wezen, dat ver beneden hem staat, zulk een bewijs van beschaving te zien. Iedereen was getroffen door zijn hoogst beschaafde houding. Ook aan tafel gedroeg hij zich als een zeer welopgevoed mensch; hij was zeer matig in het gebruik van spijzen, at op Europeesche wijze met lepel, vork en mes, en nam ook overigens alle vormen wel in acht, daar hij zelfs den gastheer met een glas wijn dankte voor het vriendelijke onthaal. Dit baarde zooveel meer verwondering, omdat de wijn, zooals men weet, een den Arabieren verboden drank is. Habib droeg de Oostersche kleeding; zijn hoofddeksel was een turksche fez; den tulband had hij thuis gelaten; een lang kleed van eenvoudige, donkere stof viel bijna tot op zijne voeten, en daaronder kon men eenige Europeesche kleedingstukken zien, b. v. den pantalon, de schoenen en kousen.

Habib moet den Gouverneur zelf hebben bekend, dat hij tijdens zijn verzet tegen ons driemaal erg in 't nauw had gezeten en zich toen korten tijd in de onmiddelijke nabijheid der troepen had opgehouden. Hij wist zeer goed, dat gevangenschap zijn deel zou worden en dat er een prijs op zijn hoofd was gesteld. Zijne vrijwillige toenadering tot de Nederlandsche belangen deed de vijandige verhouding al zeer spoedig in eene vriendschappelijke verkeeren. Sedert November geniet onze voormalige vijand het inkomen van een lid in den raad van Nederlandsch-Indië, *f* 2500 's maands; met dit pensioentje heeft hij zich te Djeddah teruggetrokken, waar hij op onbekrompen voet de Arabische leefwijze volgt.

Terwijl mij deze bijzonderheden meegedeeld werden, was het gordijn opgehaald, en werd de algemeene aandacht getrokken door het lieve Fransche tooneelstukje: „les médecins Tant mieux et Tant pis". De twee titelrollen werden meesterlijk vervuld; niemand zou in die twee welgeslaagde docterstypen de soldaten van heden morgen herkennen, en hierdoor werd wederom de bewering gestaafd, dat alle Franschen van nature goede acteurs zijn. Ook de vrouwenrollen werden uitmuntend opgevat; de eigenaardige coquetterie der Fransche dames werd zeer goed teruggegeven door de twee jonge mannen, welke die rollen op zich genomen hadden. Zelfs de aanwezige dames gaven haar goedkeuring onverholen te kennen, vooral bij de scène in een der stukken waar een jonge weduwe met verontwaardiging de woorden: „Monsieur, je suis veuve!" uitspreken moet. Kleeding, stem, houding en toon, alles was onberispelijk, en verwierf daverende toejuichingen.

Behalve de tooneelstukjes werden er nog een tal kluchtige voorstellingen vertoond, en tegen elf uren eerst ver-

lieten de dames, alsmede de Generaal de komediezaal. Nu konden de nablijvers zich wat ruimer bewegen, en het scheen dat de meesten voornemens waren, nog wat te vertoeven om de napret bij te wonen. Het voorhangsel ging dan ook weldra weer op, en de acteurs vergastten het achtergebleven publiek op nog meer dan één vroolijk stukje, waarbij de welbekende farce van Victor & Pantin, de twee Parijsche dandy's, een hoofdrol vervulde. Deze zangstukken werden behoorlijk geaccompagneerd door de klanken eener oude piano; dit instrument werd bespeeld door een der militairen, die zeker zelf zijn vaardigheid bewondert, doch de zangers, die hij accompagneert, zoowel als de toehoorders, vaak doet rillen van schrik, door de wanklanken, die hij uit het oude instrument haalt. De man was niet weinig ingenomen met zijn zoogenaamd talent; door houding, gebaren en enkele artistieke eigenaardigheden, — zeker van dezen of genen werkelijken artist afgekeken, — scheen hij het publiek te willen vertellen: „la musique c'est moi!"

Dit naspel der onvermoeide acteurs duurde nog ruim anderhalf uur. Met belangstelling had ik deelgenomen aan de amusementen, die de avond opleverde, en 't is zeker, dat deze tooneelvoorstelling een der best geslaagde Atjehsche vermakelijkheden mocht genoemd worden..

Behalve de „société française" — die geregeld elke maand een voorstelling geeft, — bestaat er nog een Hollandsch tooneelgezelschap, met onderofficieren als acteurs, dat om de twee maanden, soms ook eerder, een gezelligen avond ten beste geeft. Het gaat daar even ordelijk en vroolijk toe, en 't is zeker, dat de mindere militair veel meer heeft aan de Hollandsche voorstellingen, die hij begrijpt, dan aan de Fransche „représentations," hoe geestig die ook zijn. De

Hollandsche komedie wordt dan ook niet minder druk bezocht dan de Fransche; de kosten zijn ongeveer dezelfde.

Tijdens mijn verblijf te Kotta-Radja gaven de heeren officieren ook eens eene voorstelling, die groot genoegen gaf aan Atjeh's beschaafd publiek. Het gekozen stuk was de welbekende parodie van den ouden Heer Smits: „de Doge van Venetië;" zang, spel, orchest en decoratiën waren onberispelijk. Een der heeren had zich de moeite getroost alles op muziek te brengen en had daartoe fragmenten uit de meest geliefde opéra's en populaire liederen gekozen, zoodat het stukje zeer gemakkelijk kon worden ingestudeerd, door de minder bedreven artisten-liefhebbers. Het geheel beviel dan ook zoo, dat het „op vereerend verzoek", meermalen werd opgevoerd.

Op die wijze sticht het Cantine-gebouw veel nut, daar het, èn door de talrijke repetitiën, èn door de welbezochte voorstellingen, vooral aan mindere militairen gelegenheid geeft om den tijd aangenaam te korten, en hen zoodoende weêrhoudt zich aan allerlei losbandigheid, bovenal aan misbruik van sterken drank over te geven. Dat de Atjehsche tooneelvereeniging nog lang blijve bestaan, tot nut en vermaak van allen die dáár wonen en een sieraad blijve van het veroverde gebied, is mijn oprechte wensch!

DERTIENDE HOOFDSTUK.

Over Nessoeh naar Ketapan-Doewa en Boekit-Daroe.

Nessoeh, het ons reeds bekende kampement, ten Zuid-Westen van den Kraton gelegen, moet men passeeren als men langs den gemakkelijksten en kortsten weg een bezoek wil brengen aan het vermaarde Ketapan-Doewa. Nessoeh is een eentonig plekje, wel het minst aantrekkelijke van de verschillende voorwerken, die allen vol leven en drukte zijn; een voorrecht dat Nessoeh mist. Zelden treft men er een der heeren officieren aan: ze zijn altijd in dienst of naar de societeit, of op de wandeling; de meesten zouden het jammer vinden, hun tijd te Nessoeh in vervelende eenzaamheid door te brengen.

Laten wij dus het stille plaatsje achter ons, om onze schreden te wenden naar het donkere geboomte daarginds. De weg, hoewel niet bestraat, is hier vrij goed en niet vermoeiend voor de paarden. 't Is een ieder echter ook aan te raden hier te land nooit te voet eenigen tocht te ondernemen; de afstanden toch zijn hier vrij groot en de

barre zonnegloed doet zich al vroeg op den dag gelden. De weg is schilderachtig schoon en loopt slingerend door en om oude kampongs heen, die onbewoond zijn of slechts enkele landbouwers huisvesten, die er moestuinen of l a d a n g s bezitten.

Volgens latere berichten, zouden tegenwoordig die kampongs ten zuiden van Nessoeh gelegen, t. w. Nessoeh, Atoëh Lamlangan, door de thans teruggekeerde uitgewekenen bewoond zijn. In Augustus 1879 bestond het plan, hun, die deze streken metterwoon verlaten hadden, vergunning te verleenen, zich wederom geregeld als landbouwers te vestigen.

Een paar geschilderde naambordjes maakten ons opmerkzaam op de namen, aan enkele gedeelten van dezen weg gegeven. De namen: N a s s a u l a a n, S o p h i a l a a n treffen den voorbijganger als bijzonder merkwaardig. Overal zag men ontkruinde klapperstammen, die daar stonden als getuigen van de vele verwoede gevechten, die hier eertijds bijna elken dag geleverd werden. Na de vermeestering van het beruchte Longbatta, ten Z. O. van Kotta-Radja, was het, (1875) het streven van den Generaal Pel om den Kraton ook aan de zuidzijde tegen vijandelijke aanvallen te beveiligen. In de eerste helft van genoemd jaar (1875) was dit gedeelte van het terrein dan ook voornamelijk het tooneel van talrijke gevechten.

Achtereenvolgens verrezen in dezen omtrek de forten Mandarsa-Poetih, Lamara Olej-loe, Loëng, de beide Mibauw's en Gitjiel. Thans nog zag men hier de sporen van het veroveringswerk. Ofschoon de meeste dier posten, door de uitbreiding van ons gebied en tengevolge der liniënindeeling, nu opgeheven zijn, kon men de juiste ligging dier werken nog zien aan het geraseerde terrein en aan de overblijfselen

van enkele palissadeeringen. Bij Mandarsa-poetih verdeelt de weg zich in tweeën; de linksche leidt naar Mibauw, de andere naar Ketapan-Doewa. Hoe zwaar deze streek eertijds begroeid was, kan men uit de volgende bijzonderheid opmaken.

Er was een ganschen dag gevochten, niet alleen om den telkens opdringenden vijand te verjagen, maar ook om door de oprichting van een paar nieuwe posten het reeds bezette terrein beter te kunnen bewaren. Bovendien wilde men bewerken, dat de verschillende posten elkaar zouden kunnen steunen. Dus werd er om gevochten; sterke colonnes rukten uit; men moest zeer zeker een heel eind gevorderd zijn, want het was reeds drie uur in den namiddag; sinds negen uren had men onophoudelijk gestreden. Een gedeelte van een der colonnes werd aangewezen om op zekere plek een vluchtige benting op te richten, ten einde die vóór den avond te kunnen betrekken. 't Was gemakkelijk genoeg aan dien last te voldoen. De noodige leege zandzakken werden in dien eersten tijd nog overal heen meegenomen. Terwijl nu de overige manschappen in groepen „en tirailleur" het vuurgevecht voortzetten, haastten zich de aangewezenen om met de hulp der dwangarbeiders de borstweringen daar te stellen. De met aarde gevulde zandzakken hielpen het werk bevorderen en binnen een paar uur tijds was er een gebouw verrezen, dat genoemd werd naar de naastbijgelegen kampong. Zoodra de „benting" zoover gereed was, dat men er zich voor den nacht veilig geborgen kon rekenen, werd fluks een begin gemaakt met het openkappen van het bosch, ten einde naar alle zijden een vrij uitzicht te hebben en om den vijand te beletten van de duisternis gebruik te maken om de bezetting te overvallen. Men ging duchtig aan 't kappen, en toen eindelijk het volle daglicht

werd vervoerd, toch leed de ongelukkige zwaar. Bij nader onderzoek bleek de wond doodelijk te zijn en reeds den volgenden dag overleed de gewonde, daar het bloedverlies onmogelijk te stuiten was.

„Wat 'n ongelukkige dood, he? Ik voor mij zou duizendmaal liever in 't gevecht blijven, dan door zoo'n toeval te moeten sterven!" besloot onze berichtgever. „Wij voor ons," als nieuwsgierige toeristen, vonden beide manieren om het tijdelijke te zegenen, minder verkieslijk; hoezeer we ook den braven officier beklaagden, die bij 't volbrengen van zijn plicht stierf, al was het niet op het slagveld, in een roemrijk gevecht.

Na dit en nog eenige andere bijzonderheden vernomen te hebben, werd het onze tijd om verder te gaan, ten einde den tweeden post, Boekit-Daroe, te bezichtigen. Daartoe moesten wij de brug over. In de rivier verlustigden vele vrouwen en kinderen zich met baden; de weg aan de overzijde liep door laag, onbegroeid land, dat naar heidegrond gelijkt. Rechts, op een kwart uur afstands, zag men het lagere bergland, dat afwisselend omtrent 4 à 500 voet hoogte heeft. Een uitgebreide sawah, met slechts enkele boomen bezet, breidde zich nu voor ons uit. Links, zoowat vijf minuten verderop, was het terrein weer begroeid en onze geleider vertelde, dat daar een verlaten Atjehsche kampong was, Aroen geheeten.

Onze gids, die de dekkingspatrouille commandeerde, welke ons tot Boekit-Daroe zou vergezellen, was wèlbekend met

---

gemakkelijk vervoermiddel. Aan een langen draagstok worden namelijk twee dwarslatten vastgesjord; hier wordt een stuk stevig zeildoek aan bevestigd; door dit vervoermiddel kan een zieke of gewonde op zeer gemakkelijke wijze verplaatst worden.

het geheele terrein, namelijk het lage bergland en de beide oevers der Koeroeng-Daroe. Eene golving van den grond, op de helft van den weg, verbergt een gedeelte van het terrein, zoodat men er niets van zien kan, van geen der beide posten uit, — die bovendien vrij ver van elkaar afliggen. Hier houden zich nog wel eens Atjehers schuil, zoodat het zaak is, nooit alleen dezen tocht te ondernemen, ja, men kan hier niet te voorzichtig zijn. Wanneer men den post bereikt heeft, zonder tegenspoeden, is men allicht geneigd om te denken, dat er te hoog opgegeven is van 't gevaar en dat men best alleen had kunnen gaan. Doch dit is een dwaling, zooals iedereen ter plaatse u kan verzekeren. Zoo ge onderweg goed om u heen hebt gezïen, zult ge meestal eenige zoogenaamd „bevriende" Atjehsche heeren bemerkt hebben, die vermoedelijk uit de nu weer gedeeltelijk bevolkte kampong Lampenehan afkomstig zijn. Ze zullen u thans niets doen, want lang voor wij hen zagen, hebben hun scherpe blikken de dekkingspatrouille en de geheele karavaan gezien. Zij blijven dan ook op eerbiedigen afstand en de reiziger die op zulke ontmoetingen niet verdacht is, merkt hen vaak niet eens op! Doch begeef u eens alleen in de vlakte; ge zoudt u, in de terreinplooi, al spoedig omringd zien door de meervermelde „onderworpen" Atjehers, die er volstrekt niets in zien u handig naar een betere wereld te helpen, of u als krijgsgevangene mee te slepen. Een paar weken later zouden de couranten dan vermelden: „dat zich wederom eenige kwaadwilligen tusschen onze posten hebben vertoond, en dat zij een „onvoorzichtige" die zonder dekking er op uit was gegaan, op de gewone wijze, door klewanghouwen vermoord hebben."

Niemand behoeft zich echter aan dit gevaar bloot te stel-

len. Overal zijn de postcommandanten welwillend genoeg om, als de belangen van den dienst het toelaten, u de noodige gewapenden tot geleide mee te geven. Bovendien gaan er op bepaalde tijden nog altijd transporten over en weer, waarbij men zich kan aansluiten.

Het eind van den weg, dat we nu hebben afgelegd, is hier lang zoo goed niet als 't eerste gedeelte, vóór Keta-pan-Doewa. Somtijds waren wij verplicht van het paard te stijgen en het bij den toom te leiden door de groote modderpoelen en omdat de wrakke bruggetjes den last van paard en berijder zeker niet zouden hebben gedragen. De slechte weg wordt echter eenigzins vergoed door het schoone gezicht op den omtrek: hoe nader bij het bergland, hoe grootscher, indrukwekkender het landschap werd. Hoe vruchtbaar kunnen deze streken, onder geregeld bestuur gebracht, eenmaal worden! Thans staan al die uitgestrekte velden, — en men vindt er tallooze te Atjeh — zoo goed als leeg, woest en onbebouwd; voorheen waren zij de graanschuren der bevolking; doch in de laatste zes jaren liggen ze verwaarloosd daar. In het einde van 1874 stonden o. a. verscheidene sawah's van het in dien tijd reeds veroverde gebied, vol rijpe padie. Zij, die toenmaals te Atjeh waren, zullen zich nog wel herinneren, hoe de sawahs in den omtrek van Lampoe-oeh, Mardoewatie, Poe-oe, Lamternin en Bital, door de bevriende bevolking bewerkt werden, om den rijken oogst, dien de oorlog nog gespaard had, binnen te halen. Doch zoodra was de oogst niet binnen of de sawahs bleven brak liggen. Alleen het veld tusschen Oleh-leh en Blang-oë maakt een gunstige uitzondering op dien regel. Deze grond is wellicht niet zoo vruchtbaar, doch de landbouwers uit den omtrek hebben langzamerhand hun werk weer hervat,

begrijpende, dat de „kompanie" nog zoo'n kwade meesteres niet is, en dat de veldarbeid hun tot welvaart kan brengen. In den omtrek van Boekit-Daroe lagen de gronden evenwel nog grootendeels onbebouwd.

Ongeveer tien minuten eer men het fortje bereikt, ziet men, rechts bij den voet van 't gebergte, een Atjehsche Missigit; die tempel staat bij den oorsprong der Koeroeng-Daroe (rivier). Vermoedelijk welt het water hier uit den grond op. Het is kristalhelder en wordt in de benting als drinkwater gebruikt. Deze twee omstandigheden, de kristalhelderheid van het watertje of riviertje (want bij den oorsprong is het niet breeder dan een middelmatige sloot) en het gebruik dat er van gemaakt wordt, deden ons verbaasd staan over den naam van 't riviertje. Want, raad eens wat D a r o e in 't Atjehneesch beteekent? Niets anders dan st . . . — (de ontbrekende letters zal de lezer, wien schr. vergeving vraagt pour la liberté grande, zelve wel willen invullen) — niets anders dan het woord — beteekenisvol al is het niet dichterlijk, waarmee Cambronne (naar V. Hugo wil) weigerde zich over te geven. De geheele naam beteekent dus, letterlijk overgezet: St . . . rivier! 't Is verbazend als men het frissche, prachtige water ziet; want volgens den naam zou men dan toch verwachten een vuile, modderige beek te zien. De verklaring van dezen naam werd ons onder 't rijden naar fort Boekit-Daroe gegeven: daar wij echter de Atjehneesche taal niet verstaan, kunnen we voor de juistheid er van niet instaan. [1])

Het fort schijnt sterk te zijn, met al zijne chicanemiddelen, die het als in eene lijst omvatten. Randjoes, eenige

---

[1]) Misschien was het een wouldbe geestige mystificatie van den gids?

gaten die men den naam van „wolfskuilen" gaf, ijzerdraadversperringen, zooals we er te Ketapan-Doewa en op andere plaatsen ook hadden opgemerkt en doerieheggen; kortom, het zou voor den Atjeher een heel waagstuk zijn, hier een overval te beginnen. Daarbij komt, dat de bezetting talrijk en welgewapend is, en van vier zijden een welgericht vuur kan uitzenden, terwijl er ook twee stukken geschut aanwezig zijn. De post, met zijn wacht op gindschen heuvel, dien men in vijf minuten bereikt, dient dan ook ter bewaking van het bergpad, dat men in het donkere groen ontwaart. Dit pad wordt „de kloof van Glétaroem genoemd [1]), en voert naar de valei der IV Moekims, naar de posten Boekit-Seboen, Pakan-Badak en Kroeng-Raba. Langs den heuvel Boekit-Terin gaande, op welks top men het wachthuisje ontwaart, en den voet van het hooge gebergte volgende, bereikt men na een paar uur gaans Biloel-Zuid. Men moet echter, bij de bewoonde kampongs Empehbling en Olej-Soesoe wel op zijn hoede zijn; de „vreedzame" of „onderworpen" bevolking zou het den reiziger wát lastig kunnen maken, indien hij geen voldoend geleide had meegenomen.

Het fortje was spoedig genoeg bezichtigd. Hier kunnen de heeren officieren zich op aangename wijze verzetten door wandelingen naar 't nabijgelegen Boekit-Terin, waarheen een zeer goede weg is aangelegd.

---

[1]) Glé, een Atjehneesch woord, beteekent op zich zelf reeds kloof; de geheele naam beteekent dus „de kloof van Taroem" of de „Taroem-kloof." De Atjeher kent behalve deze nog de Glé-Raja in 't gebergte van Atjehhoofd, en de Glé-Loeda, waardoor men van de Z. W. post Kroeng-Raba naar 't landschap Lepong gaat, dat aan de westkust gelegen is. Wij zeggen, de Glétaroem-kloof, en maken dus een pléonasm van den naam.

Even als te Ketapan-Doewa, levert de geschiedenis van Boekit-Daroe treurige épisodes op. Het garnizoen bestaat hier namelijk grootendeels uit Javanen, waaronder enkele Boeginezen verzeild waren geraakt. Een van deze, die waarschijnlijk door eene liefdeshistorie zijn zinnen niet meer goed bijeen had, maakte op een goeden avond, tegen elf uur, amok. Hij verwondde eenige soldaten, nam zijn geladen geweer en schoot er in 't wilde op los met het noodlottige gevolg, dat hij den wachthebbenden officier, die op 't amokgeschreeuw kwam toeloopen, doodelijk trof. Een andere lezing dezer zaak luidt weer, dat de Boeginees zich niet „lekker" gevoelde onder de Javanen en aan heimwee leed. Dit laat zich hooren. 't Is namelijk bij het indische leger gebruikelijk, om landgenooten zooveel mogelijk bij dezelfde compagnieën te plaatsen. Daardoor wordt veel oneenigheid voorkomen en zijn de officieren beter in de gelegenheid de uiteenloopende neigingen en hartstochten der inheemsche rassen, hoofdbestanddeelen van 't N. I. leger, te beteugelen en na te gaan. In den regel vindt men dan ook één bataljon samengesteld uit Javanen, Madoereezen, of Afrikanen, enz. De Europeërs worden er als tegenwicht aan toegevoegd en maken doorgaans eene afzonderlijke compagnie uit. Te Atjeh werd — wordt nog wellicht — door omstandigheden dikwijls afgeweken van dezen regel, wijl men toch niet op elken post een geheel bataljon kon plaatsen. Dezelfde indeeling en verhouding van Europeërs tot Inlanders werd er dan, op kleine schaal, toegepast. Op de posten geschiedde dit bij sectiën, zijnde vier sectiën gelijk aan ééne compagnie.

Na eenige rust in de gemeenschappelijke galerij, werd ons voorgesteld den Boekit-Terin te beklimmen om van

daar uit den omtrek in oogenschouw te nemen. 't Was wel zeer warm maar de tocht te aantrekkelijk om het voorstel af te slaan, en we begonnen dus den klim. De juiste hoogte van den heuvel is nog niet bekend, doch hij scheen minstens twee honderd voet hoog. De wachthebbende manschappen op het plateau boven, kwamen hen die beneden waren verbazend klein voor en schenen, boven al dat donkere groen en de rotsachtige gedeelten van den heuvel, wel vijf honderd voeten boven ons te staan. Een weg, die eerst een rechten hoek maakt, loopt daarna direct naar den voet van den heuvel. Deze is op sommige punten vrij steil, zoodat we ons soms aan overhangende takken en struiken moesten vasthouden, om niet even spoedig of nóg spoediger naar beneden te rollen, als we met veel inspanning opgeklommen waren. Halverwege wilden enkelen van 't gezelschap reeds terugkeeren, daar zij, ademloos en hijgend van vermoeienis, geen kans zagen het plateau te bereiken. De officier die ons vergezelde stelde evenwel voor, eenige minuten te rusten, en daardoor waren we in staat den tocht ten einde te brengen. Het moet echter een nog zwaarder corvée zijn voor de kettinggangers, die den manschappen daarboven twee maal daags eten en drinkwater brengen, en dus tamelijk beladen die steilte moeten beklimmen.

De belooning voor onzen vermoeienden tocht was echter zeer bevredigend. Van dit plateau uit genoot men een veel schooner gezicht dan van de heuvelbenting te Biloel-Zuid. Deze heuvel ligt toch veel dichter aan zee; we konden de eilanden en de reede van Oleh-leh zien; boven alles uit wapperden de vlaggen van Ketapan-Doewa, Sinangri, Kotta-Radja en Nessoeh; ook die van sommige posten der Zuid-Ooster-linie waren zichtbaar. De plaatsen waar verlaten

kampongs lagen, waren vooral herkenbaar aan het donkere groen. Aan den kant van 't gebergte konden we een blik slaan in de kloof van Glé-Taroem, voorzoover althans het sombere geboomte en struikgewas dit toelieten, want het geheele gebergte is tot boven toe begroeid. Beneden ons zagen we de kleine benting liggen; van hier uit zou men gemakkelijk de heele versterking kunnen platschieten; een der redenen waarom dit punt, naast de versterking, dient bewaakt te worden. Bestond daar geen door ons geplaatste post, zeker zouden de Atjehers zich er al spoedig nestelen en het den bewoners van Boekit-Daroe zeer lastig maken. Zij hebben dan ook wel eens beproefd den wachtpost te verrassen, doch dit is hun zeer slecht bekomen. De wijze waarop het plateau versterkt is door randjoes, bamboedoerie en draadversperringen, laat toe, dat tien man het daar best kunnen opnemen tegen vijftig „kwaadwilligen."

't Was middelerwijl laat geworden, te laat om de „kloof van Glé-Taroen" nog van naderbij te bezichtigen. De patrouille was er een dag te voren pas op verkenning geweest, en zou eerst over een paar dagen weer daarheen gaan, zoodat de commandant ons heden geen geleide kon meegeven. Hoewel ons dit leed deed, waren we toch zeer voldaan over ons tochtje, dat ons een der schoonste streken van Groot-Atjeh had leeren kennen. We namen dus de terugreis aan. Het afdalen ging gauwer dan 't opklimmen; soms gleden we, in onstuimige vaart, langs de steilten, die we straks met zooveel moeite hadden beklommen, en eenige uren later waren wij weer behouden, hoewel zwaar vermoeid, in den Kraton terug.

VEERTIENDE HOOFDSTUK.

Poeloe Bras.

Met een enkel woord gewaagden wij reeds van de schoone eilanden Poeloe-Waij, Poeloe-Bras en Poeloe-Nassi, die benoorden Groot-Atjeh liggen. Gaarne zouden wij thans onze zeer gewenschte lezers een nadere omschrijving aanbieden van die eilanden, die zich aan 't oog vertoonen als een prachtige schilderij, wanneer men nabij de reede van Oleh-leh komt. De krachtige hand der natuur heeft zelfs den rotsachtigen grond dezer eilanden met een weelderigen plantengroei versierd.

Hoewel 't bezoek aan sommige van die eilanden niets merkwaardigs te zien geeft, is een tocht naar Poeloe-Bras wel der moeite waardig, al ware het alleen om den Willemstoren aldaar in oogenschouw te nemen.

Daar het steeds ons streven was, het nieuwe — of pas veroverde — oude land van Atjeh zoo nauwkeurig mogelijk te leeren kennen, lieten we nooit een gelegenbeid voorbijgaan om dit doel te bereiken.

Toen het toeval ons dan ook in kennis bracht met den gezagvoerder van een stoomschip der N.-I.-S.-Maatschappij, dat binnen eenige dagen naar Poeloe-Bras zou stoomen, kwam dadelijk het plan op, zoo mogelijk van deze gelegenheid te profiteren, om dit eiland een bezoek te brengen. Niet zoodra was deze „gedachte gedacht," of de kapitein der stoomboot bood aan, eenige der heeren, die er lust toe gevoelden, als zijne gasten mee te nemen, naar 't bezienswaardige Poeloe-Bras.

„Als de heeren maar zorgen willen, dat ze 's morgens om zeven uur aan boord zijn; ik zal tegen zes uur een paar sloepen naar den pier zenden; wie komen wil, is welkom. Tegen acht uur 's avonds zijn we weer terug op de reê."

In betrekkelijk korten tijd veel te zien, is juist wat wij verlangen; en behalve ons troepje zijn er nog velen, die dit tochtje wenschen te doen, zoodat er een heel reisgezelschap bijeen was op den bepaalden morgen.

De conducteur van den morgentrein zette groote oogen op, toen hij dat buitengewone aantal passagiers zag instappen. Er vertrok immers geen boot naar Java of Padang: waar wilden al die lui dan heen?

Doch de man kan niet veel tijd geven aan de verwondering, want vooreerst heeft hij genoeg te doen; hoe klein de trein ook zij, toch is hij vol; zoo 't geen amateur-reizigers zijn, die hij wegvoert, dan zijn het in dienst reizende militairen, Arabieren, Maleiers, Chinezen en dwangarbeiders, die de verschillende 3e en 4e klasse wagons vullen, en de beambte in quaestie heeft dus al zijn aandacht noodig, om toe te zien, dat niemand in een verkeerden wagon stijgt en dat de locomotief zich op behoorlijken tijd in beweging

zet. Op dit laatste dient hij vooral wel te letten, want hier wordt niet, zooals in Europeesche stations, het sein tot vertrek gegeven door klok of bel.

De conducteur hier is echter wel een „man van de klok," hij past nauwkeurig op zijn tijd. Gevaar van botsingen bestaat er hier in 't geheel niet, want er gaat slechts één trein, vice-versa; en het komt er dus eigenlijk niet aan op een paar minuten, hoewel we er vast op rekenen kunnen, dat we op onzen tijd te Oleh-leh zullen zijn.

Onze verwachting wordt niet teleurgesteld. Klokke halfzeven zitten de tochtgenooten reeds in de dobberende sloepen, die in afwachting harer passagiers, aan den beweegbaren trap waren vastgesnoerd. Het heerlijke weer belooft een schoonen dag. Jammer, dat de eeuwigdurende deining voor ons, in die kleine sloepen gezeten, dubbel lastig is en ons een vreemd, onrustig gevoel om 't hart geeft. Geen zeeziekte, o, hemel, neen; daar denkt niemand aan: maar we zijn toch wel wat — raar in 't hoofd, weet u? Dit belet echter niet, dat we, bij deze hernieuwde kennismaking met Oleh-leh's ijzeren havenhoofd, vele bijzonderheden opmerken, die ons voorheen, bij de eerste aankomst, ontgaan zijn. We hadden het toen dan ook zoo druk, dat we, b. v. de overdekte loods aan 't einde van den pier niet eens bemerkten. Thans viel ons het gewoel aldaar op: 't staat er dan ook den heelen dag vol werkvolk en matrozen, die allerlei goederen lossen of laden in schuiten of prauwen. Dit geschiedt door middel van twee ijzeren stoomkranen, die bijna den geheelen dag in werking zijn, want er gaat zelden een uur voorbij, dat hier niets te doen is.

Dank den God der zee en der aarde, worden de sloepen losgemaakt en het allesbehalve comfortable dobberen

houdt op. Het roeien brengt de bootjes in meer geregelde beweging. Ginds zien we 't schip reeds, dat ons als gasten verwacht. Tien minuten later hebben we het bereikt en worden gul verwelkomd door den gezagvoerder, die wát in zijn schik schijnt met zooveel gasten en hen dadelijk naar de campagne geleidt, waar ons een keurig ontbijt bereid is.

De eerste reis, dat we deze reede zagen, hadden we geen tijd om kalm een oog te slaan op de kuststreek en de eilanden. Thans ligt alles als een panorama voor ons uitgespreid en kunnen we naar al wat ons treft vragen richten aan de vriendelijke officieren der boot, die ons met de meeste voorkomendheid alle eilanden enz. opnoemen en aanwijzen, en zooveel zij 't zelve weten, er de bijzonderheden van meedeelen.

Van het dek der stoomboot uit naar den pier kijkende, ziet men heel in de verte, links, een monument in obeliskvorm opgetrokken. Daar stort zich de Atjehrivier in zee; een vóór de monding liggende bank maakt het binnenkomen zeer moeielijk; 't schijnt, dat het zand daar altijd aanslibt, dit kan men van hier uit aan den witten rand, bij het monument, zien.

Vóór ons ligt, in een breede strook uitgestrekt, de geheele vestiging Oleh-leh; goed er naar turende kan men van hier uit, achter gindsche klapperboomen ter rechterhand, de vlag van Lampagger zien waaien. Verderop is het vasteland een en al groen. Het hooge gebergte, dat op den achtergrond verrijst, is de grens van ons gebied; dáár is de kloof van Glé-Taroem; die uitlooper, dien men op den voorgrond, op twee uur afstands van hier ontwaart, vormt de scheiding tusschen de Z. O. en de Westerlinie. Het hooge bergland rechts is geheel aan ons en omvat de Wes-

terlinie, om, achter de Lampagger, in een ontzachlijk hoog, rotsachtig voorgebergte, Atjehhoofd, te eindigen.

Keert men den rug naar 't land toe, dan zien we vóór ons het vaarwater de Bengala-passage: rechts ligt Poeloe-Waij en links de twee voornaamste eilanden Nassi en Bras, met eenige kleinere eilandjes van minder beteekenis er om heen. De reis naar Java, via Padang, gaat door de Suratte-passage tusschen den vasten wal, Atjehhoofd en de eilanden gelegen.

We zijn intusschen onder stoom gegaan; de schepen op de ree blijven langzamerhand achter ons, en 't water voor den boeg bruischt op. Langzaam begint de machine zich in beweging te zetten. Het heerlijkste weer begunstigt ons zeetochtje; aangename gesprekken en 't genot eener geurige „roko" verkorten de twee uren, die de tocht moet duren.

Poeloe-Bras vertoont zich in al zijn pracht. Aan de kust steken dreigend enkele rotspunten uit het schuimende water, dat in sneeuwwit-schuim opspat en neervalt langs en om de klipsteenen. Over 't geheele eiland ontwaart men rots-blokken door 't rijkste groen omkranst. Ter linkerzijde is de Lambaleybaai; wij slaan die in en zien daar eenige oorlogsbodems en kolenschepen ten anker liggen.

In 't dal, dat nu voor ons ligt, is het établissement. Onmiddelijk achter het bewoonde gedeelte verheft zich het gebergte tot ongeveer vijf tot zeshonderd voet. Verderop, aan den linkerkant van de baai, bewijzen eenige hutten, dat zich hier nog enkele inboorlingen gevestigd hebben: deze een-zame strandbewoners leven hoofdzakelijk van de visch-vangst.

Wendt men de oogen rechts, dan ziet men op den N. O. hoek van het eiland den statigen, witten Willemstoren; dit

gebouw met zijn toebehooren verleent veel effect aan het geheel: dit gedeelte der kust zou overwaardig zijn, op 't doek gepenseeld te worden.

De kapitein waarschuwt ons, dat de sloep gereed is, die ons aan wal zal brengen: het anker is dan ook reeds gevallen en — time is money, hier zoowel als overal in de wereld, vooral voor onzen kapitein, doch nu geldt het ook ons. We zullen flink moeten aanstappen, willen we, binnen den ons gegeven tijd, den afstand tusschen het établissement en den vuurtoren afleggen.

Hoewel het den onverschilligsten bezoeker met verbazing vervult, kon niemand ons verklaren, waarom men ooit hier, op een eiland dat twee à drie uur van de drukste Atjehsche haven verwijderd ligt, een dépôt van steenkolen heeft aangelegd. Om het gemak en de handigheid heeft men het zeker niet daar geplaatst. Behalve dit dépôt bezit Poeloe-Bras eene réparatiewerf. Waarschijnlijk zullen deze inrichtingen over eenige jaren naar den vasten wal worden overgebracht en ook dan eerst is er eenig practisch nut van te verwachten, daar 't vereischte van zulke inrichtingen toch in de eerste plaats is, dat ze in de onmiddellijke nabijheid van Oleh-leh moeten zijn. De overtocht van Oleh-leh derwaarts is toch niet altijd zoo gemaklijk en voorspoedig als de onze heden was. Somtijds kan het geducht spoken op het vaarwater tusschen de eilanden en de kust, en er behoort dan heel wat zeemanschap toe, om regen, wind en golfslag te trotseeren; bij zulk weer duurt de reis drie tot vijf uren: — gewoonlijk maar twee.

Binnen vijf minuten zijn we aan het „hoofd"; een doodeenvoudig houten bruggetje met vasten trap.

De eerste indruk dien 't eiland maakt, als men er op is,

is ver van gunstig. Zoo'n eenvoudig dorpje van hout, bamboe en atap kunstig aangelegd, staat heel lief in 't landschap, — uit de verte of van boord uit gezien. Wandelt men echter door zoo'n gehucht, en ziet men alles van nabij, dan is het vaak een jammerlijk armoedig, en vooral leelijk gezicht. De groote, lompe loodsen, met atap overdekt, waarin allerlei materieel (en steenkolen) wordt geborgen, verleenen het ensemble een nog minder behaaglijk aanzien. De spoorbaan volgende bereiken we „de kom der gemeente." Overal ziet men schuren en steenkolenmagazijnen langs den weg. De rails van den spoorweg toonen aan, op welke wijze het hier aangevoerde materieel van het havenhoofd naar de pakhuizen wordt getransporteerd.

Na eenige paden, nu eens rechts, dan eens links te hebben ingeslagen, vinden we de plaats waar de „notabelen" wonen. Deze notabelen zijn: de marine-commandant, de marine-doctor en de militaire commandant. Dit gedeelte der inrichting ziet er nog al dragelijk uit; 't heeft wel iets van een oud vergeten dorp, waar het leven in landelijke rust daarhenen vliet, en 't deed ons denken aan — een massa gedichten die de landelijke rust en 't vreedzame buitenleven roemen: er zijn er zulke legio!

Ook hier werd ons gezelschap met gulheid ontvangen. Voor hen die hier afgezonderd van de buitenwereld végéteren, is de komst van bezoekers, al zijn het wildvreemden, gelijk een dauwdroppel voor de versmachtende plant — een weldaad.

Een beschrijving van het plaatsje zelf te geven, is niet wel mogelijk: er is weinig te zien, en dat weinige zou ons misschien nog niet eens bekend geworden zijn, hadden de heeren officieren ter plaatse niet zoo welwillend aangeboden ons te geleiden.

De straat of weg waar de bovenvermelde „notabelen" wonen, is de eigenlijke hoofdstraat van 't établissement; zij is niet langer dan ± tachtig schreden. De kazerne van het détachement infanterie dat hier in garnizoen ligt, staat achter de commandantswoning. Het witte gebouwtje op die hoogte, links, dat een oningewijde voor een chineesch mausoleum zou aanzien, is — het kruithuis!

De straat, die na deze nog van eenige beteekenis is, en als straat in aanmerking kan komen, is de smalle weg dien wij zoo even aan onze rechterhand hadden, en die naar den berg leidt.

Dit weinige is in een paar minuten bezichtigd, dank zij de voorlichting van onze gidsen, die ons op alles opmerkzaam maken, wat eenigzins zienswaardig is. Onze beleefde geleiders verklaarden ons alles en vergezelden ons op de vervelende wandeling naar den vuurtoren: en dit was een wel te waardeeren attentie, want bij deze brandende hitte een goed half uur ver, heuvel-op- en afwaarts te gaan, was voorwaar geen aangename uitspanning. 't Was intusschen al elf uur geworden, er stond geen wolkje aan den hemel: overal heldere, barre zonnegloed.

Nu vonden we een straatje, waar de „handelshuizen" der plaats gevestigd zijn. Kleine tokotjes door Chinezen en inlanders gehouden; de voorhanden waren, voornamelijk de dranken, zijn niet van de beste kwaliteit, dat ziet men met één oogopslag, hoewel de flesschen, stopflesschen, trommels en blikken allen met de fraaiste étiquettes prijken, zooals men ze te Batavia of Singapore met honderden kan koopen; vooral de wijn en liqueurflesschen onderscheiden zich door hun „fijne" étiquetten. 't Is echter niemand aan te raden, zijn dorst te lesschen met den inhoud dezer fles-

schen; ze zijn anders wel duur genoeg, doch de inhoud beantwoordt niet aan de verwachting; bovendien, hoe minder men gebruikt, hoe gemakkelijker de wandeling bergopwaarts zal vallen.

De hier gevestigde officieren laten al hun provisiëen uit de ons reeds bekende toko's te Oleh-leh, Gedah- en Kotta-Radja komen.

De weg opwaarts is goed te noemen, wanneer men aanmerkt, sinds hoe korten tijd die bestaat. Het moet wat moeite gekost hebben, hem die breedte te geven; — er is dan ook verbazend veel geld besteed om dit groote en moeilijke werk uit te voeren. Het lijdt geen twijfel of vijf jaren geleden was dit alles nog Urwald, en ongetwijfeld eene geschikte schuilplaats voor de Atjehsche zeeroovers. Jammer, dat de weg zoo spoedig links ombuigt en dat het weelderige groen dikwijls het prachtige uitzicht belemmert.

Nu en dan, den rand van het bergachtige eiland volgende, voert de weg ons zoover rechts terug, dat we een blik kunnen werpen op de baai; doch slechts zeer vluchtig, want het hooge geboomte belet een ruim uitzicht.

Halverwege vinden we een soort wachthuis uit steen opgetrokken; men kan hier rustig een uurtje zitten uitblazen; hoe stil en vreedzaam is alles om ons heen! Hier, midden in 't vijandelijke land, waar we noode geduld worden, waar Neerlands driekleur nog pas ontrold is, te midden van oorlogsrumoer en kanongebulder, — hier is thans geen gedruisch, dan 't zachte ruisschen van den wind, het geridsel van 't gebladerte; nu en dan valt een dorre boomtak krakend neer, of men verneemt het gesjilp van enkele vogels; heel in de verte hoort men het eeuwigdurende ruischen der

zee. Ge kunt het bijna niet gelooven, dat er in heel Atjeh zulk een rustig, vreedzaam plekje te vinden is.

Dit wachthuis ligt op ongeveer 200 voet boven de oppervlakte der zee, misschien wel hooger. Doch laat ons verder gaan, de toren zal ons waarschijnlijk lang genoeg bezighouden.

Het rotsachtige gedeelte van den weg, dat we nu betreden, toont aan, dat er geen moeite gespaard is en ook geen kruit noch dynamiet, om dit terrein geschikt te maken tot den verderen aanleg van den bergweg. Van hier uit zien we op ± tien minuten afstands den toren met zijn dépendances.

Hier daalt de weg merkbaar; dit komt omdat de toren op een anderen heuvel gebouwd is, en we ons nu juist op den lager gelegen grond bevinden, die de hoogte achter ons met gindsche verbindt.

En daar ligt dan het doel van onzen tocht vóor ons. Zoo ooit ergens, dan is hier een Neerland waardig gedenkteeken verrezen. Tot dusverre is de Willemstoren het eenige aanzienlijke gebouw uit steen opgetrokken. Mochten er weldra nog meerdere zulke duurzame werken uitgevoerd worden tot bevestiging van ons verblijf, tot handhaving van ons gezag, ter bevordering van den bloei en de welvaart van 't land, welks verovering zooveel moeite, zooveel kostbaar bloed en menschenlevens eischte!

Dit gewrocht van nabij beschouwende, ziet men met verbazing, dat het grooter en veel meer uitgebouwd is, dan men verwachtte. 't Is geen enkele vuurtoren met een opzichterswoning er bij: maar een reeks van gebouwen; er ligt hier zelfs een bewakingsdetachement van zestien man, getrokken uit de troepen, die in het havenplaatsje beneden garnizoen houden.

We dalen de trappen af en zijn binnen den steenen burcht; een schildwacht bewaakt den ingang. De kleine kazerne, die een verdieping heeft, is geschikt om desnoods veertig tot vijftig man te bergen. De soldatenvrouwen en kinderen gaan zich haastig binnen verschuilen als ze de vreemden zien aankomen; slechts één weerbarstig jongske wil zijn moeder niet volgen; het knaapje schijnt de bezichtiging der Europeesche „toean-toean's" al even interessant te vinden, als wij den toren en volgt ons, tot we den trap links zijn afgedaald en alzoo voor zijn oogen verdwijnen.

Ongeveer dertig treden opwaarts en we staan voor de inderdaad geriefelijke opzichterswoning. De koele voorgalerij noodigt de vermoeide bezoekers als 't ware uit, om een oogenblik rust te nemen. De bewoner voegt er zijn beleefde uitnoodiging aan toe en weldra zitten we allen eens uit te blazen. De opzichter behoeft niet te vragen, wat we hier komen doen: den toren zien, dat spreekt van zelf. Hij haast zich echter om u het vreemdelingenboek aan te bieden, waarin ge bij uw vertrek van daar uw naam moogt teekenen en verder zoo 't u lust, alle gemoedsaandoeningen en indrukken, die ge gewaar werdt bij 't beklimmen, of toen ge boven in het koepeltje den blik vrij liet rondwaren over een gedeelte van Atjeh's kust en den ingang van Straat Malakka.

Verder biedt de opzichter ons aan, ook zijn woning te bezichtigen; een aanbod dat we gaarne aannemen. Hij is blijkbaar in zijn schik, als hij ziet, hoe wij de doelmatige inrichting van 't huis prijzen. De woning bestaat uit een ruime binnenkamer, een slaapkamer en eene zeer lieve voorgalerij, die het uitzicht naar de zee en de vaste kust heeft. Naast dit gebouw vindt men de waterreservoirs, en eenige

kamers tot berging van het voor den vuurtoren benoodigde materieel.

Dit gezien hebbende keeren we naar de voorgalerij terug. Onze gastheer (de kapitein der boot) heeft middelerwijl voor de noodige verkwikkingen gezorgd, zoodat we den opzichter geen last veroorzaken, hetgeen niet belette dat deze kluizenaar ons met de meeste gulheid alles aanbood, wat zijn eigen goedang opleverde.

Aldus versterkt gaan we den toren bezichtigen.

Op het eerste gezicht schijnt de Willemstoren niet bijzonder hoog, en toch vergist men zich hieromtrent. Het niveau waarop de toren is gebouwd, moet namelijk ± 125 Meter hoog zijn en 't gebouw zelf meet 36,5 Meter. Wanneer men op den omgang staat, bevindt men zich dus op ongeveer vierhonderd voet boven het zeevlak.

De trap is op sommige plaatsen vrij donker; men zou zich gevoelig kunnen stooten of misstappen, zoodat het zaak is, voorzichtig naar boven te klimmen. Langzaam dus de wentelingen van den trap gevolgd. Hier en daar gunt een venster het uitzicht over den omtrek; hoe hooger men klimt, hoe schooner het landschap zich voor 't bewonderende oog uitstrekt. Boven gekomen voelt men zijn beenen, en een stoel of bank zou zeer welkom wezen, doch aangezien die er niet zijn, moet men zich zonder behelpen; de lantaarn beslaat bijna den geheelen koepel.

De opzichter verklaart ons de geheele inrichting en laat den toestel draaien, zooals 's avonds altijd gebeurt, want de toren heeft een „draailicht." Een soort uurwerk, afloopende door zware gewichten, bewerkt dat een bijzonder heldere lens, die een flikkerend, schel licht geeft, zich langzaam en geregeld om de lampen beweegt.

Weldra echter wordt onze aandacht afgeleid door 't vergezicht dat voor onze oogen ligt.

't Is dan ook een verrukkelijk gezicht; de onbegrensde ruimte, land en zee, strekken zich heinde en ver uit, — zoover het menschelijke oog zien kan, tot daar, waar de blauwe lucht zich naar 't groote watervlak heenbuigt, als wilden de wolken zich in de golven baden.

Ginds, in de verte links, ziet men Poeloe Waij liggen; het schoone, rijkbegroeide land in 't verschiet, dat is de vaste kust.

Het waait hier vrij hard en wie door het trappen klimmen bezweet of verhit is, doet wel een doek om den hals te slaan, en vooral vergete men niet hoed of pet vast te houden; ze zouden anders weldra eene luchtreis naar omlaag gaan doen.

Beneden ons ligt het geheele etablissement; „gunder, ver" liggen de schepen rustig voor anker in de Lambaleijbaai, we kunnen onze boot duidelijk herkennen bij deze heldere lucht, hoewel het tamelijk ver af is.

Hier kan men zich ook een begrip maken van de eigenlijke hoogte des torens, wanneer men naar het aanhoudend woelende water aan de kust ziet. Van hier uit lijkt die onrustige zee een spiegelgladde baan, die woelige golven schijnen niets meer dan onbeduidende rimpels. Wij, die de zee, de golven en de branding langs de kust van nabij hebben gezien, weten dus hoe bedriegelijk die kalmte is, die men van hier uit meent op te merken.

Sommige bezoekers dezer plaats hebben hun namen willen vereeuwigen, door ze hier neer te schrijven. Een gemakkelijke wijze om tot dit doel te geraken, waarvan wij echter geen gebruik zullen maken.

Gaarne zou men hier een paar uren blijven om het oog te verkwikken door 't heerlijke uitzicht over land en zee, doch de flinke „bovenbramzeilskoelte", die u hier om de ooren waait, drijft u weer naar beneden. Nog een blik over 't schoone panorama — zie, daar snelt een stoomboot voorbij; dat moet er een van de fransche maildienst zijn . . . Wellicht brengt die ons berichten uit Europa; — deze gedachte doet ons met ietwat minder leedwezen afscheid nemen en den wenteltrap afdalen.

Beneden gekomen teekenen we onze namen aan in het vreemdelingenboek, en slaan eenige bladzijden er van om, om de „toepasselijke" dichtregelen en ontboezemingen te lezen, die dichterlijke zielen hier hebben achtergelaten. Enkele van die ontboezemingen zijn . . . maar neen, — geen bizonderheden! . . .

Onder de namen van aanzienlijke bezoekers vindt men ook die van Z. Exc. den Gouverneur-Generaal en diens echtgenoote, die den Willemstoren ook een bezoek gebracht hebben, in de maand April 1877.

Den voorkomenden opzichter dank zeggende voor de bereidwilligheid, waarmee hij ons tot gids heeft gediend, aanvaarden wij de wandeling naar „beneden." Na het grootsche, indrukwekkende gezicht van den Willemstoren uit genoten, is het niet te ontkennen, dat we ons nu klein gevoelen; hoewel de bergweg even schoon is, maakt hij niet denzelfden indruk, als toen we opwaarts klommen. „Baas boven baas," meent onze geleider.

Drie kwartier uurs later zijn we in het dorpje terug; de heeren geleiden ons naar den steiger, waar de sloep ons wacht. Een laatsten handdruk aan de achterblijvenden en we zetten weer koers naar ons stoomschip.

De avond begint te vallen en de noodige bevelen worden gegeven, om naar Oleh-leh terug te keeren.

In afwachting der aankomst aldaar, maken we het ons zoo gemakkelijk mogelijk op het dek van den stoomer. De noodige luierstoelen staan in slagorde geschaard en we kunnen onze vermoeide leden de rust gunnen, die na onze omzwervingen op het eiland even welkom als noodig is.

De baai uitstoomende werpen we nog een laatsten blik op den vuurtoren. Het moet zes uur zijn, want op dit oogenblik vertoont hij zijn licht. Zie hoe duidelijk zichtbaar is het; nu eens helder flonkerend, dan weer dof, nauwlijks zichtbaar door den weerschijn op de golven. Doch wacht slechts even, tot de groote lens naar ons toe draait en ge zult het prachtig, luisterrijk zien schitteren, als een groote ster. Gewis mogen alle zeevarenden, die deze wateren bezoeken, dit nuttige gebouw in hooge waarde houden. Hoe menig schip mag voorheen, eer de toren zijn waarschuwend vuur vertoonde, hier omgekomen zijn, door duisternis of stroom misleid. Hier toch bevinden zich vele blinde klippen en gevaarlijk is de landing aan deze rotsachtige kust. Ook zijn deze wateren nog weinig bekend; licht houdt een schip te nabij de kust aan en snelt met volle zeilen het dreigendste gevaar te gemoet. En dit is niet het eenige gevaar dat hier (voorheen) te duchten was. De vorige bewoners dezer kust zouden zeker, — wilden ze de waarheid spreken, — menig voorbeeld kunnen aanhalen van schipbreuken, waarbij zij het werk der woedende golven, der klippen en rotsen, behulpzaam waren om schip en bemanning in 't verderf te storten. Men heeft dan ook in Groot-Atjeh allerlei voorwerpen gevonden, die voor de zucht tot annexeeren zijner roofgierige bewoners pleit. Tot in 't hartje van de XXII

Moekims vonden onze troepen o. a. scheepsklokken, ja zelfs ankers, terwijl men ook van bladkoper gediend scheen te wezen.

Laat ons vertrouwen, dat het schitterende draailicht op den Willemstoren, de hier voorbijzeilende schepen een waarschuwend baken zal blijven, dat hen tegen rotsen, klippen en branding, vooral tegen de Atjehers zal beveiligen.

Volgens deskundigen behoort dit licht tot de eerste orde, d. i. hoogte en lichtsterkte in aanmerking genomen, wordt de Willemstoren tot de voornaamste phares gerekend. Het licht schittert helder, elke minuut gedurende negen seconden, en verflauwt daarna voor ± vijftig seconden. De zeelui moeten het dus reeds op $7^{3}/_{4}$ Duitsche Geogr. mijlen kunnen waarnemen. Iets lager ontwaart men nog een rood licht, dat over een vierde cirkel den gevaarlijken omtrek aanduidt door zijn schijnsel. Het is evenwel veel zwakker dan het licht boven in den toren en geplaatst in een ijzeren lantaarnkamer of huisje, dat tegen den toren is uitgebouwd. Tot de vierde (licht)orde behoorende en slechts 132 Meter boven het zeevlak verheven, kan het, van zee uit, slechts op drie Duitsche mijlen afstands waargenomen worden. Het dient, met het groote draailicht boven, om de schepen te waarschuwen niet binnen zijn „rayon" te komen, wijl daaraan meer dan de gewone gevaren verbonden zijn.

Met volle kracht stoomen wij heen en weldra beginnen de kustlichten en die der schepen op Oleh-leh's ree duidelijk zichtbaar te worden. Een half uur later staakt de machine haar arbeid en we kunnen ons als „thuis aangekomen" beschouwen, want zeker zal de extra-trein wel zoo beleefd zijn ons behouden Kratonwaarts te voeren.

Haast u echter niet te zeer om de boot te verlaten. Zie

pas heeft een onzer, onder 't beginnen van een hartelijke dankbetuiging, onzen gastheer de hand toegestoken, pas omringen we dien gullen zeeman om, elk op zijne wijze, dankend afscheid te nemen, of de kapitein treedt terug en ziet ons aan, alsof hij volstrekt niet begrijpt, wat wij willen.

„Wel neen, kom, dat is gekheid; bedankt mij maar niet, heeren, want ge verlaat de boot nog niet; ik laat ten minste nu nog geen sloep uitzetten, en als u daar nu heel veel tegen inbrengt, ga ik dadelijk weer onder stoom. Blijft ten minste nog een uur, en bedankt mij niet, want 't is aan mij de heeren dank te betuigen, voor den genoegelijken dag, dien hun gezelschap mij verschaft heeft."

Wie zou nu zulke hartelijke, gulle drangredenen kunnen weerstaan? Wij geen van allen, dus bleven we nog aan boord, — en 't was der moeite waard, dat is zeker.

Ver van 't gejoel aan den wal, rustig dobberend met een lichte deining, was de stille, heldere avond bijzonder treffend en genotvol na dezen vermoeienden, heeten dag. Welk een hemelsbreed verschil met het rumoer, dat we anders om dezen tijd, — het is omstreeks acht uur 's avonds, — in den Kraton en de voorwerken vernemen!

Wij zinken weer neer in de luierstoelen en ook in gepeinzen, terwijl onze gulle gastheer zich naar beneden heeft begeven, tevreden dat zijn gasten hem nog een uurtje schenken. Doch onze rustige mijmerij wordt al spoedig verbroken door den hofmeester, die ons uit naam des gezagvoerders verzoekt, naar beneden in de kajuit te komen, waar ons, als „coup d'étrier" een keurig souper wordt aangeboden.

Eerst om half elf verlieten wij de boot en ons gezelschap vulde twee sloepen; er waren namelijk eenige be-

zoekers van Oleh-leh aan boord gekomen, die nu, op hunne beurt, ons niet wilden laten doorstoomen naar den Kraton. Enkelen weerstonden alle beden en uitnoodigingen; anderen lieten zich over halen om te Oleh-leh te blijven, — waaronder ook ondergeteekende. 't Kwam mij voor, dat ik die gunstige gelegenheid om het havenplaatsje in den stillen ochtendstond te zien, niet mocht laten voorbijgaan. Tot heden toe had ik het altijd op den dag en ter loops bezocht, wanneer er een vervaarlijke drukte heerscht. De kalme morgenstond zou mij vergunnen het bedaard en op mijn gemak, met al zijn bijzonderheden, in oogenschouw te nemen.

Toen ons gezelschap uiteen ging, volgde ik, als gast, een der officieren ter plaatse.

Het viel mij op, dat ik het hier nog gezelliger had dan „daheim" in den Kraton. Al dadelijk toen ik het kleine huisje betrad, merkte ik, dat er geen sprake kon wezen van eene logeerkamer. De gastheer scheen dit gebrek van zijne woning echter niet te kennen: trouwens, hij had er al zoovelen geherbergd, mij zou hij ook wel een geschikt nachtverblijf verschaffen. Zeer handig werd dan ook weldra de voorkamer (of galerij) in een slaapkamer herschapen. Een kermisbed was spoedig gespreid en wij bleven nog een uurtje zitten keuvelen in de kleine achtergalerij, waar we de ontmoetingen van dezen dag bespraken.

Den volgenden morgen was ik al vroeg uit het geimproviseerde bed en kleedde ik mij haastig aan, om getuige te zijn van Oleh-leh's ontwaken. De koele morgenstond heeft in deze gewesten voor ons Europeeërs nog meer aantrekkelijks dan overal elders. Dit merkt men het eerst op eene mailreis, wanneer het al spoedig behoefte wordt, om vóór

dag en dauw op 't dek te zijn; — soms tot ergernis van 't volk, dat druk in de weer is om het dek met tallooze „putsen" waters te besproeien, „zwabberende" en boenende, als hing er 't lieve leven van af. De schoonmaak der Haagsche straten, als er sneeuw ligt en het dooiweer invalt, is kinderspel bij 't „dekzwabberen" vergeleken. De woede van „de meid," die den gang „aan 't doen" is, — als men haar in den weg loopt, is niets bij de boosheid der „equipage," als een door de hitte beneden radelooze passagier het dek betreedt, eer zij hun zwabberarbeid naar eisch volbracht hebben. En toch is zoo'n dek altijd in een staat van reinheid „dat men er van zou kunnen eten," hetgeen niet belet dat de corvee van 't schoonmaken dagelijks herhaald wordt. Dit is voor den naar lucht snakkenden zeereiziger dikwijls om wanhopig te worden; te vergeefs zoekt hij naar zijn luierstoel: — die is verdwenen; hij wil zijn toevlucht zoeken op een scheepsbank, — maar, helaas, die drijven allen van 't kille zeewater. Er is geen plekje droog, en zelfs uwe pantoffels of muilen druipen er van. Bij ongeluk kan 't immers licht voorkomen, dat ge een puts zeewater over uw beenen krijgt: niemand kan het helpen, als dan uw muilen door dat „zeetje" worden weggeslagen; terwijl het volk dan heimelijk grinnikt en zich vermeidt in uw radeloosheid. Och ja, ze houden niet erg van zulke vroege dekbezoekers.

Hoe komt men er toe op eens zoo af te dwalen met zijn gedachten? 'k Wil den mailreiziger laten staan en tot Oleh-leh terugkeeren, waar natuurlijk niets te zien is van zulk een dekschrobpartij. Om half zes was 't wel nog niet „klaarlichten dag" maar toch was alles reeds goed zichtbaar. Het eerste wat ik vernam was de aankomst van de

Devonhurst, een der transportstoomschepen, in dienst van de firma de Lange en Cº. Het schip had slachtvee meegebracht.

Zoo'n bezending vee, waarvan dagelijks om en bij de vijftig stuks geslacht wordt, vertegenwoordigt op zich zelf al een enorm kapitaal. De groote aanvoer uit verschillende landen aan de straat van Malakka en de golf van Bengalen gelegen, geeft, gestadig bezigheid aan een paar stoomschepen. Penang en Malakka leveren gewoonlijk het grootste contingent. Men kan gerust aannemen, dat de levende lading van het schip, dat nu op de reede ten anker is gekomen, over vijf of zes dagen bijna geheel op, d. i. verorberd zal zijn.

Met het opgaan der zon is de bedrijvigheid aan boord van 't pas aangekomen schip begonnen, en men kan dit van den wal af waarnemen. Nu reeds is de Devonhurst door prauwen omringd. De zee biedt, als altijd, elk oogenblik afwisseling aan, die den flaneerenden wandelaar aangenaam bezighouden. Dáár maakt een schip zich tot vertrek gereed; in de verte bespeurt men rookwolken, die als witte pluimen in de heldere lucht drijven, terwijl zij aan de lui, die bij den pier vergaderd zijn, stof geven tot allerlei gissingen, daar er, voor zoover men weet, heden geen stoomer wordt verwacht.

Ginds gaan de ijzeren hijschkranen weer aan hun dagelijkschen arbeid, en gaandeweg is het landingshoofd weer de verzamelplaats geworden van allerlei schuitjes, sampans, lichters, stoombarkassen, enz. enz. terwijl men ook hier staaltjes van alle indische en vele Europeesche volksrassen ziet, en alle talen dooreen hoort in echt Babylonische verwarring. De bonte, vreemde en veelal kleurige kleedingen dragen er

niet weinig toe bij om het tooneel te verlevendigen, vooral nu de zon haar volle licht over 't geheel uitstort.

't Wordt me hier te druk, ik ga dus elders mijn ochtendwandeling voortzetten en kies de zoogenaamde „landtong" tot terrein mijner verkenning. Hier ontwaart men onder 't werkvolk, zoowel als bij de gelegerde troepen, dezelfde aangename bedrijvigheid als aan den pier. Reeds is iedereen aan den arbeid begonnen. De genieloodsen weergalmen van de hamerslagen der smeden en timmerlieden. De deuren van de magazijnen der intendance staan wagenwijd open; de kwartiermeester staat weer in zijn gewone houding, een papier in de ééne een potlood in de andere hand, en met den onmisbaren pennenhouder achter 't oor. De kazerne met de om haar heen liggende gebouwen getuigen, dat deze dag hier even als elders genoeg bezigheden meebrengt voor het militaire element. Er valt dan ook volop te doen, wil de hier gebivakkeerde kompagnie haar verblijf net en ordelijk houden, naar den eisch der voorschriften.

Wat hier, op dit uur, te zien is, heeft men al spoedig in oogenschouw genomen, om de eenvoudige reden, dat men in den vroegen morgen geen onderzoekenden blik mag werpen in de kamers der soldaten en onderofficieren. Naar men mij zeide, komen zelfs de officieren op dezen tijd zoo zelden mogelijk hier, waar alles (tegen zeven uur 's morgens) nog overhoop ligt. Dit is te wijten aan de liberale bepaling, dat elk militair, die er lust in heeft, hier eene vrouw herbergen mag. Nu, iedereen, die de inlandsche schoonen kent, weet, dat zij en hare kindertjes het al zeer ver gebracht hebben in wanordelijkheid, ergerlijke onzindelijkheid en in 't krakeelen; waarom dan ook een bezoek aan heur

verblijf niet aan te raden is, hoe nieuwsgierig men ook zij. Licht zou men vallen over hoopen bagage, uitglijden op gladde pisangschillen of portie's rijst op bladeren uitgespreid of struikelen over hoopjes kleine kinderen, die door hun alles behalve bezorgde moeders, overal gedeponeerd worden, waar maar een vrij plaatsje overschiet, — en zelfs waar in 't geheel geen plaats vrij is. Neen, 't is nu de tijd niet om hier een bezoek te brengen, hoewel eigenlijk juist nu voor den opmerker de gelegenheid daar zou zijn, om het eigenaardige leven van den militair hier in zijn bijzonderheden gade te slaan.

Gaan we dus verder; misschien, als de zonnehitte het niet belet, kunnen we het chineesche kamp nog eens gaan bekijken.

Ter hoogte van de magazijnen der firma de Lange & C°. biedt zich een merkwaardig schouwspel aan. Nog nimmer zag ik zoo iets — en ik kan niet zeggen, dat ik het ooit weer hoop te zien.

De slachtossen, zoo even per Devonhurst aangekomen, worden namelijk ontscheept [1]).

De Devonhurst lag op ongeveer tien minuten roeiens van 't hoofd verwijderd; de ontscheping der runderen, die nu

---

[1]) Voor eenige jaren heeft de firma de Lange & C°. hier voor eigen rekening een landingshoofd laten bouwen. Het voordeel hiervan loopt in 't oog. De schepen dier firma behoeven nu immers niet op hunne beurt te wachten met lossen of laden, zooals het gebruik eischt, om orde en regelmaat te bewaren aan den grooten pier. Zoodra dus een der stoomers van bovenvermelde firma, met levensbehoeften geladen, aangekomen is, begint hij terstond te lossen, zoodat dit werk doorgaans binnen het etmaal volbracht is, — en gaat dan dadelijk weer op reis om nieuwe orders. Honderd handen staan bij de landingsplaats gereed, om al wat de prauwen van 't schip aanbrengen, naar de magazijnen te voeren. Om den spoed te bevorderen ankeren de stoomschepen der firma de L. & C°. zoo dicht mogelijk bij het hoofd.

begon, ging al op zeer bijzondere wijze toe. Mocht een lid der „vereeniging tot bescherming van dieren" zulk een debarquement ooit bijwonen, zeker zou hij of zij den volgenden dag reeds door een uitvoerig artikel in de courant luchtgeven aan zijn gloeiende verontwaardiging, over de onmenschelijke mishandelingen het stomme vee aangedaan. Nu, men moet dan ook bekennen, dat de arme dieren worden behandeld — „als rundvee"!

Men slaat den ossen, koeien, enz. namelijk een touw om de horens, stevig ineengedraaid, en hijscht hen zoo over boord; geen prauw ontvangt hen, maar ze worden zoo drijvende, zwemmende en spartelende in zee bijeen gehouden; men rekent hierbij op de aangeboren zwemkunst dezer dieren. Na een vrij moeilijken overtocht zijn de arme viervoeters al blij land te ruiken, hoewel ze er nog vrij wat meer „narigheid" te wachten hebben dan aan boord. De gedwongen zwemkuur op zich zelf is al een zware beproeving voor hen. Zijn er ongeveer twintig of dertig van de slachtoffers (nooit kwam dit woord beter te pas) overboord gezet, dan wordt de schuit losgemaakt, die hen achter zich aan moet slepen, en die door het trage manoeuvreeren der opvarenden, vaak niet meer dan $^1/_{10}$ knoop per wacht aflegt. De meeste dieren zwemmen, of liever, drijven op goed geluk af mee, met een maag, door 't onwillekeurig ingezwolgen zeewater overladen, soms met de pooten in de lucht, meedogenloos bij de horens meegesleept door de zware trossen.

't Was me een pak van 't hart, — hoewel geen lid van de M. t. B. v. d. zijnde, — toen na eindeloos lang getreuzel (naar 't me voorkwam) de eerste schuit het touw, waarlangs ze voortkroop, geheel had afgeloopen, en op de ondiepten naast het hoofd stuitte.

Met belangstelling en medelijden volgde ik de bewegingen der dieren, die, even voor de landing, van hun touwen en trossen waren losgesneden. 't Was inderdaad merkwaardig! Pas voelden zij grond onder de hoeven, of de stumperts, die ik voor heel — minstens voor half — verdronken hield, stapten flink en vlug aan wal, op het droge. Konden koeien en ossen spreken, zeker zou men bij zulk eene landing menige gedenkwaardige beschouwing en ontboezeming hooren, over de behandeling aan boord en het traject naar den wal, op bovenvermelde wijze gedaan, — en over degenen die 't hen laten doen; misschien zouden gegadigden dan wel eens minder vleiende opmerkingen te hooren krijgen.

Maar nu! De stomme dieren, die geen praatjes maken kunnen, waren al blijde grond te voelen, dat zag men aan de onstuimige wijze waarop ze den wal als 't ware bestormden; weinig bewust van 't geen hen verbeidde, (zoodra de commissie hen zou goedgekeurd hebben voor de comsumptie), namelijk, de slachtbank!

Ik merkte op dat velen deerlijk gehavend aanlandden; met ontvelde ribben of een horen te min, die afbrak bij 't overboord zetten, daar dit hoofdtooisel niet sterk genoeg was om den geheelen last van 't dier te torschen, toen het tusschen hemel en — zee zweefde. De inlanders, die de ontscheping bestuurden, sloegen hierop evenwel in 't minst geen acht. Binnen een paar minuten na de landing was de geheele kudde stalwaarts gedreven, en een tweede prauw was, — op ergerlijk trage en onverschillige wijze te werk gaande — bezig een tweede bezending vee naar wal te slepen. Weldra volgde een herhaling van het hierboven omschreven tooneel. 't Was mij onbegrijpelijk, hoe die dieren, die met even boven 't water zichtbaren buik, opwaarts ste-

kende pooten en ter nauwernood boven 't water opgeheven neusgaten, levend aan wal konden komen, om dan aanstonds weer vlug en schijnbaar opgeruimd, den oever te beklimmen.

Nu wilde ik dit tooneel echter niet langer aanzien; 'k had er meer dan genoeg van. Het had mij, scherts ter zijde latende, de geheele wandeling bedorven, en ik besloot naar mijn logies terug te keeren. Trouwens, geheel verdiept in de beschouwingen van het hierboven beschrevene, had ik ruim een half uur aan 't hoofd vertoefd. De zon begon zich nu recht te doen gelden en daar ik zoodra mogelijk naar Kotta-Radja wilde vertrekken, mocht ik eindelijk mij nog wel haasten.

Toch kon ik den ruimen stal, die over den weg ligt, niet voorbijgaan, zonder eens te gaan kijken waar 't pas ontscheepte vee werd geherbergd.

(Ik ben geen dierenbeschermer, maar een dierenvriend).

Het viel mij inderdaad mee, — en hen zeker niet minder — na al 't voorafgaande. Zij, die door het ingezwolgen water opgezet waren geweest als okshoofden, waren reeds geslonken, en allen, zonder uitzondering, zelfs de gebleszeerden, deden het hun voorgelegde maal alle eer aan. Ze waren daar echter te druk mee bezig om hun belangstellenden vriend een blik — of een — vriendelijk geloei (ik had bijna gezegd — een vriendelijk woord) te gunnen.

Maar nu, haast je — rep je, naar huis, 't was meer dan tijd. Mijn gastheer had reeds overal naar zijn logé laten zoeken. Over een half uur zou de trein vertrekken; er was nog juist tijds genoeg om het ontbijt te gebruiken en een hartelijk afscheid te nemen van mijn Oleh-lehschen vriend.

Een uur later was ik weer in den Kraton, waar ik een

rustig uurtje of wat doorbracht met het overdenken van 't geen het verloopen etmaal mij wederom te zien gegeven had. Ik was wel voldaan over mijn uitstapje, alleen kon ik maar geen vrede krijgen met de wijze waarop men het weerlooze vee ontscheepte. Het ergerde mij evenzeer, als het uitsteken der oogen aan vinken, het afbeulen van oude, stramme bonken als trekschuiten- of tramwaypaard, en het martelen van honden, die behalve de zwaargeladen kar, dikwijls nog hun geleider moeten meezeulen. Ik besloot terstond „dierenbeschermer de facto" te worden, hoewel ik niet verlangde lid te zijn van de vermaarde Maatsch. t. B. v. D. — maar mijn onderneming geheel op eigen hand wilde beginnen. Allereerst peinsde ik op middelen om de firma de L. & Cº. te bewegen, de ontscheping op een humanere wijze te doen plaats hebben; — daarna, — het was intusschen middag en siëstatijd geworden, — viel ik in slaap en zag in den geest nog eens al het schoone, dat Poeloe-Bras, enz. aanbiedt. Sedert heb ik daar, ook wakende, nog dikwijls aan gedacht, en nooit zonder mij het arme vee te herinneren; maar toch is, summa summarum, mijn tochtje naar den Willemstoren een der schoonste herinneringen aan mijn „tour" door Atjeh en deszelfs omstreken.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Aankomst der Mailboot.

Heeft de aankomst van een schip reeds veel aantrekkelijks voor den bewoner van een der kustplaatsen in Indië, waar men slechts een of tweemaal 's maands berichten uit Europa en Batavia ontvangt, hoeveel meer belang stelt men daar dan niet in de aankomst van een mailstoomer, die nieuws uit alle werelddeelen aanbrengt. Iedereen kan zich dus voorstellen, hoe verlangend „de mail" wordt te gemoet gezien, (die te Atjeh berichten en brieven brengt) — door allen die op Java te Padang betrekkingen en vrienden bezitten.

Reeds dagen te voren wordt er naar uitgezien, er over gesproken en er naar verlangd. Eer men nog in de verste verte kan gissen, op welke hoogte het verwachte schip zich bevindt, is iedereen al vol er van. Alle „praatjes", elk gesprek tusschen lieden die elkaar ontmoeten, heeft er toch betrekking op. Overal hoort men: „is de boot al in 't zicht?" — „Zou ze van avond nog aan zijn?" enz. enz.

In deze dagen heeft de Chef van 't postkantoor het bo-

venal zwaar te verantwoorden. Waar hij ook verschijnt, wordt hij met vragen bestormd. Treedt hij 's avonds de societeit binnen, blijde dat hij de bezigheden van den dag achter den rug heeft, en zich verheugende over 't gezellige uurtje, dat hij in den vriendenkring denkt te slijten, — dadelijk wordt hij omringd door vragers, die èn uit belangstelling èn uit nieuwsgierigheid, duizend nuttelooze vragen doen en hem ternauwernood tijd gunnen om een queue in handen te nemen, of zijn glas bier in vrede te ledigen.

Wie dit leest zal misschien denken, dat deze voorstelling overdreven is en zeggen: „'t is zoo erg niet!" Maar, eilieve, herinnert u, gij die te Atjeh waart, hoe 't gesteld was wanneer de mailboot eens een halven dag later aankwam. Herinnert u, hoe ongerust men was, toen de mail eens twee etmalen later kwam, dan op den bepaalden tijd. En dit is wel eens meer gebeurd. In zulke gevallen begrijpt de postchef zelf er niets van; hij wordt dan nog eens zoo erg bestormd met vragen en heeft maar werk om iedereen zijn vermoedens omtrent de oorzaak der vertraging mee te deelen; op het laatst, als alle mogelijkheden en onmogelijkheden opgesomd, alle redelijke en zelfs onredelijke vragen naar vermogen beantwoord zijn, al is 't niet op voldoende wijze, laat de goede man het bij een geheimzinnig schouderophalen en een dito glimlach, die beteekenen: „och, goê liên, ik weet er wel alles van, maar ik hou' het voor me; jelui hebt er niets mee noodig."

Wie, die destijds te Atjeh was, herinnert zich niet het smartelijk wachten op het stoomschip „Generaal Pel", (dat in straat Banka op een rif gestooten had), toen men tevergeefs uitzag naar de mail, die pas twee dagen later door een andere boot werd aangebracht!

Zulke tegenspoeden komen echter niet elke reis voor, ofschoon gewoonlijk een ieder vol verlangen naar „de mail" uitziet, om zijn eigen zaken, zorgen, belangen en vooral uit nieuwsgierigheid. De vraag van den dag is dan ook altijd: „of hij al aan 't opstoomen is?"

Lang voor de aankomst is men te Oleh-leh al op den uitkijk, en staart men naar de richting van waar „hij" komen moet, — of er nog geen rookwolkje zichtbaar is aan den N. O. gezichtseinder, of tusschen de eilanden en Atjeh-hoofd. Eer een leek er nog iets van merkt, hebben de mannen van 't vak, Europeers zoowel als inlanders, „hem" al in de gaten, en kunnen u terstond zeggen, of de rookwolk, die men ginds ziet, van den mailstoomer of van een ander vaartuig is. Waaraan onderscheiden ze dit? — We moeten ookal de schouders ophalen, daar de goede lui ons niet ingewijd hebben in hun geheim. Dit is evenwel vast: zoodra er maar eenige zekerheid is, gaat er terstond per draad een bericht aan den Chef van den staf en aan den postmeester.

Waar hij ook zij, 's avonds in de Soos, 's middags of 's nachts in zijn woning, het bericht vindt hem overal, en niet zoodra heeft hij 't ontvangen, of hij spoedt zich naar 't postkantoor, waar de andere beambten reeds vergaderd zijn, — civiele zoowel als militaire. Is het wat laat in den avond of tegen den nacht, dan worden de postpaketten eerst den volgenden morgen per eersten trein naar den Kraton vervoerd. Als nieuwsgierig toerist, (ik ben op reis bijna even nieuwsgierig als een Engelsche lady) interesseerde het mij bijzonder, de aankomst eener mail eens nauwkeurig na te gaan, met al de incidenten die er bij voorkomen.

Het was in den vooravond, tegen zeven uur, dat het bericht:

„hij is er", of „hij is te Oleh-leh aan!" iedereen in een eigenaardigen staat van opgewondenheid bracht. Als gewoonlijk sprak en dacht men over niets anders. Daar liep de Chef van 't postkantoor voorbij de Soos, waar we allen gezellig bijeen waren. Hij werd door verscheidenen aangeroepen en ondervraagd. Doch hij liet zich niet ophouden, liep vlug door, knikte beteekenisvol en riep zoo luid hij kon: „hij is aan, hoor; van avond komen de brieven!" Daarmee spoedde hij voort en de ongeduldigen waren voorloopig tevreden gesteld.

Men wachtte dus; maar 't scheen, dat heden slechts een gedeelte der mail werd uitgegeven; misschien ook had de Generale staf de uitgifte der brieven tot den volgenden morgen uitgesteld. Men wachtte tot zes uur, toen kwamen de couranten van Java, die natuurlijk met gretigheid doorbladerd werden, maar van particuliere brieven geen sprake. De heeren wachtten te vergeefs; het was nutteloos, naar 't postkantoor te gaan om iets machtig te worden; dat wist iedereen en dus was het consigne: niet „snorken" — maar: wachten.

Den volgenden morgen was 't postkantoor evenwel gesloten. Het maakte op mij den indruk van een sterfhuis. Ik ging namelijk op mijn ochtendwandeling eerst naar den kouden hoek, en wilde daarna de Westerpoort uitgaan, doch bezon mij, maakte rechtsomkeert en stapte het Generaalsplein over naar 't postkantoor. Daar stond een troepje van wel twaalf gegradueerde militairen, waarschijnlijk briefbestellers, daar allen versierd waren met een soort kolossale brieventasch, die ze aan een leeren riem over den schouder droegen. Zij schenen geduldig te wachten en ik voegde mij bij hen, hopende, zoodoende iets vroeger geholpen te wor-

den. Zeer verbaasd was ik evenwel alles gesloten te zien, terwijl het reeds acht uur 's morgens was. Alle luiken waren dicht, slechts eene rij glasruiten, boven in de ramen, liet daarbinnen licht toe.

Ik informeerde of het kantoor heden gesloten zou blijven, en wat zij hier deden met hun brieventasschen?

„O, mijnheer," was 't antwoord: „dat gaat hier altijd zoo als er een mail aan is. Alles blijft gesloten tot de brieven gesorteerd zijn, linie- en bataljonsgewijze; — dat houdt een paar uur op, en als het in orde is, worden de paketten, beurt om beurt naar den naam of 't nummer, aan de facteurs overgegeven. Als ze dat niet zoo deden, zou iedereen het postkantoor inloopen, iedereen zou zijn brieven het eerst willen hebben; er zou geen eind aan komen en alles zou in de war loopen."

Ik kon niet nalaten deze schikking mijn bijval te schenken; deze wijze van behandeling waarborgde nauwkeurigheid en onpartijdigheid in 't uitreiken der brieven. Zoodoende werd niemand voorgetrokken en ieder kreeg op zijn tijd het hem toekomende. Zelden of nooit raakt er hier dan ook een brief weg, als het adres maar goed in orde is; het geringste stukje papier komt terecht.

Toch had ik niet in allen deele vrede met die buitengewone schikking, want, waar ter wereld wordt het postkantoor gesloten als er een mail aan is? Ik kon niet nalaten mijn gevoelen daarover te kennen te geven aan een officier, die intusschen ook aan 't kantoor was gekomen. Ziehier hoe deze mijne bedenkingen tegen den vermelden maatregel wederlegde.

„Men is verplicht geweest, tot dezen maatregel over te gaan, om het sorteeren der brieven enz. te bespoedigen.

Ge kunt wel begrijpen dat, indien het kantoor geopend bleef, iedereen hierheen zou komen, in de hoop het eerst geholpen te worden; in de eerste plaats zouden de kooplui, daarna de officieren en andere hier verblijvenden om hun brieven komen; — want hier voert ieder correspondentie, en de meesten krijgen ook couranten, tijdschriften of boeken van Java. Licht zou deze of gene voorgetrokken — een ander weer achteruitgezet worden — dat zou op den duur haken en oogen geven. 't Is om dit te voorkomen, dat alles gesloten blijft; nu gaat alles ook ordelijk en rechtvaardig toe. U kunt nu bovendien op de minuut af weten, hoe laat ge uw brieven zult ontvangen en nog veel meer vernemen, dat u te pas kan komen. Zie eens hier, en lees!"

Hij bracht mij naar eene plaats onder het afdakje voor 't kantoor, waar een bord was opgehangen. Ik las:

„Aankomst der boot N. N. zóó laat:

„Uitgifte der brieven „ „ „ „

„Vertrek van den eerstvolgenden mailstoomer den zooveelsten enz. enz." Altemaal bijzonderheden, die het even noodig als nuttig is te weten, voor alwie correspondeert.

't Is aan te raden, dadelijk na aankomst te Atjeh, zich op 't postkantoor [1]) te melden. Naam en adres, en al wat

---

[1]) Het kleine vertrek, dat dezen hoogklinkenden titel draagt, is zeker niet grooter dan 5 M. breedte op 4 M. diepte. Van de onmisbare schrijftafels en loketkasten voorzien, biedt het den vier of vijf postbeambten niet veel ruimte aan, en die kleine ruimte wordt nog enger, wanneer de souschef van den staf komt. Deze inrichting staat namelijk onder de rechtstreeksche bevelen van den chef van den staf, zoodat dientengevolge de leden (van den staf) ten allen tijde toegang hebben tot het postkantoor. Dit is dikwijls noodig door de spoedvereischende gevallen. Ten einde nu de heeren (v. d. staf) buiten het publiek om, de intrede tot dit heiligdom te gunnen, is er aan den achterkant een kleine deur aangebracht, waardoor de heeren, die onder hetzelfde dak werken, langs de achterbinnenplaats gaande, in 't kantoor komen.

men er nog meer wil bijvoegen om de bezorging der pakketten of brieven te verzekeren, worden door een klerk aangeteekend in een boek, waarin de namen volgens alphabetische orde gerangschikt zijn. Neemt men deze eenvoudige voorzorg in acht, men kan er zeker van zijn, dat men altijd en overal, zoover ons gebied zich uitstrekt, zijn brieven zal ontvangen, zelfs al was men bij eene vechtcolonne en nog in actie. De brievenbestellers, (ze worden hier facteurs genoemd) rusten niet eer ze de hun toevertrouwde brieven behoorlijk aan „den geadresseerde" hebben bezorgd; al moesten zij die daartoe op 't bureau van den bivakcommandant brengen, waar men u, zoodra ge thuis kwaamt, zou kennis geven van de aankomst uwer brieven. Al wat de prompte bezorging bevorderen kan, wordt dus in acht genomen door de Atjehsche „veldpost," (zoo luidt nog de officieele benaming van 't postkantoor). Zelden of nooit hoort men thans dan ook reclames, hetgeen voorheen wel eens gebeurde, als een gevolg van den onrustigen toestand waarin Groot-Atjeh en ook de Kraton verkeerden.

De uitreiking der couranten wordt op dezelfde nauwkeurige wijze behandeld; nimmer hoort men van te weinig ontvangen of verloren geraakte nummers.

Terwijl mijn berichtgever mij dit alles meedeelde, had men eindelijk de luiken geopend en de „facteurs" verdrongen zich nu vóór en om het loket, om brieven, die verder moesten bezorgd worden, af te geven en hun contingent te ontvangen van de pas ontpakte brieven. Anderen traden zelfs binnen 't bureau van den chef, omdat zij hem gewichtige dienstpakketten te overhandigen hadden. Weldra had elk dezer dienstmannen zijn aandeel in de tasch geborgen en maakte zich op weg, en nu werden de nummers

afgeroepen en ieder der wachtenden kreeg 't hem toekomende. Alles lag, zoo als van zélf spreekt, behoorlijk gerangschikt, en zoodoende liep de verdeeling spoedig af.

En nu kwam mijne beurt:

„De Heer Jan Overal, agent der firma Everywhere & Co. te Batavia!" klonk het.

„Dat ben ik, mijnheer!"

„Als je blieft, drie brieven en twee pak couranten!"

Ik was nog niet lang te Atjeh, maar toch lang genoeg om hartelijk blij te zijn met het nieuws van de vrienden en betrekkingen, daarginds, te Batavia of in Nederland achtergelaten. Haastig mijn buit wegpakkende, spoedde ik mij heen om thuis op mijn gemak van den inhoud van brieven en nieuwsbladen kennis te nemen.

Op weg naar mijn tijdelijk „thuis" zag ik duidelijke bewijzen, dat de „facteurs" reeds ijverig bezig geweest waren. De meeste officieren zaten in de gemeenschappelijke voorgalerijen hun nieuwsberichten te lezen; brieven, couranten, illustratiën enz. bedekten de tafels; enkelen lazen aan hun kringetje het nieuws voor, of bespraken het pas vernomene met levendigheid. Anderen hadden zich afgezonderd, en schenen, verdiept in hun lectuur, niets te merken van hetgeen er om hen heen gebeurde. Hier zag men er een, die met verblijd gezicht zijn nieuws meedeelde, en gefeliciteerd werd: 't was zeker goed nieuws; de vrienden verdrongen zich om den gelukkige en allen praatten en lachten te gelijk. Daar weer zag men iemand, die met gebogen hoofd zich uit den kring verwijderde, en, zijn brieven in de hand, de eenzame slaapkamer opzocht. Dat was er zeker een, die een treurige tijding, — misschien wel den dood van een of andere geliefde betrekking had vernomen, —

in plaats van 't goede nieuws, waar hij zoo vurig naar verlangd had. Ach ja, uit dat kleine postkantoortje, een vertrek van ± vijf meter grootte, komt vaak veel droefheid voort; het zendt maar al te dikwijls tranen en kommernis aan hen, die er juist het minst op rekenden, en met zielsverlangen wachtten op het uur der uitgifte. Wat bleef die boot lang weg! Wat zijn ze langzaam op het postkantoor! Hoe vervelend zoo te moeten wachten; men zit op heete kolen tot men 't kleine, dunne pakje brieven in handen heeft. En dàn! Ach, wat bittere teleurstelling brengt zoo'n brief dan soms aan! Men zou haast wenschen er nooit een te ontvangen, althans dien éénen niet!

Den goden zij lof, bevatten de meeste brieven evenwel geen slechte tijdingen, dat ziet men terstond als men de gelukkige ontvangers er van, of de „geadresseerden", aankijkt. De meesten zien er tevreden en opgeruimd uit. Nooit zijn de gesprekken levendiger, dan op zoo'n „maildag," 't is of er nieuw leven komt, zelfs in de onverschilligsten. Hier komt nog bij, dat iedereen, die brieven ontvangen heeft, er ook weer verzenden wil; de boot vertrekt overmorgen weer, dus mag men zich haasten om zijn correspondentie bij tijds in orde te hebben.

Niet minder levendig is het in de societeit. Een kijkje in de leeskamer is der moeite waard heden avond. Alle plaatsen zijn bezet, maar toch heerscht er groote stilte. Wordt er door binnentredenden wat te hard gesproken, dadelijk klinkt een gebiedend: „st. sst.!" van alle zijden. Hier, even als in de heele wereld, vindt men „politieke tinnegieters," die de hoofdartikelen der couranten, de debatten der kamers in de N. R. C. met belangstelling verslinden en geen enkele „question brûlante" van den dag

overslaan, om dan straks, verrijkt met de pas opgedane wijsheid, hun denkbeelden te gaan ontwikkelen bij wie hen maar aanhooren wil.

Aangezien ik echter nieuws genoeg vond in mijne brieven, besloot ik mij niet lang op te houden in de Soos; de couranten blijven er overigens liggen, tot ieders dienst, tot een volgende mail nieuwe bladen aanbrengt, dus had ik nog tijd genoeg om die in te zien, terwijl mijn Nos. van de „Strait-Settlements" mij voorloopig genoeg courantennieuws van allerlei aard zouden meedeelen.

Het was wel niet de eerste keer, dat ik de aankomst eener mail te Atjeh bijwoonde, maar, met de mij aangeboren nieuwsgierigheid (en ik ben niet eens eene dame!) had ik al die drukte vóór en na het gewichtige feit deze keer belangstellend gadegeslagen. Welk een welkome afwisseling in het eentonige en toch vaak zoo woelige Kratonleven! Hoeveel levendiger waren de gesprekken, waren de goê liên over 't algemeen, in de eerstvolgende paar dagen; nu hadden ze weer stof tot discours, nu waren vele angstige harten weer voor een tijd gerustgesteld omtrent de lieven, die zij daar ginds achterlieten. Nu kwamen er weer een tal van nieuwe kersversche „uien" en grappige anecdotes in omloop, zooals bij elke gelegenheid, dat er iets bijzonders voorviel. Nu werd de kleine Atjehsche wereld weer vermeerderd door de nieuwelingen, die deze boot had aangebracht; velen vonden een vriend terug, anderen maakten kennis, en — iedereen scheen tevreden met de afwisseling.

Den volgenden dag is er een andere drukte aan de hand. „De mail gaat weg!" Reeds had ik, door de nauwkeurige behartiging der postbelangen, een gunstigen indruk verkregen van de wijze waarop die dienst hier waargeno-

men wordt. 't Is zeker, dat het in een der hoofdsteden van Nederland, niet ordelijker en zorgvuldiger kan toegaan dan hier, in 't verafgelegen Kotta-Radja, waar toch duizende brieven toevertrouwd worden aan de zorgen van het lang niet talrijke personeel. Niet alleen de beschaafde of (wil men) „groote" wereld te Atjeh maakt gebruik van de gelegenheid; chineesche en maleische handelaren en de mindere militairen houden ook vrij geregeld correspondentie, en er wonen om en bij de tienduizend zielen in Atjeh, en er bestaat slechts dit eene postkantoortje. Men staat verbaasd als men de diensten ziet, die deze inrichting bewijst.

Was het er reeds druk op den dag der aankomst, niet minder levendig is 't op den dag van het vertrek der mail. Het kantoor is echter onherroepelijk gesloten zoodra het uur voor de laatste buslichting verstreken is. Wilde men de verzending van een brief met goud betalen, men zou het niet gedaan krijgen. Ja, men kan zijn te laat gekomen epistel in de bus werpen, doch daarom wordt hij nog niet verzonden. Men rekene niet op een hulpvaardige hand, die uw brief bij den grooten, reeds gestempelden hoop gooit, er is niets aan te doen; ge kunt uw missive tot een volgenden keer bewaren — of laten liggen; dat is het eenige.

En hoe hard deze maatregel ook schijn', hij is even noodig als de strenge handhaving der orde bij de aankomst, en om dezelfde redenen. Waar zou het heen, indien men zich niet aan een vasten regel hield? Het is niet te overzien hoeveel wanorde er uit zou ontstaan. Nu heeft een ieder slechts op zijn tijd te passen, en zich aan de bepaalde regels te houden, opdat alles goed ga. En dat alles goed en ordelijk toegaat, daar was ik meer dan eens getuige van. Het kleine personeel, de bekrompen ruimte

en den zwaren dienst, dien de ambtenaren hebben, in aanmerking nemende, mag men het geheel niet vermelden zonder er een woord van lof over te spreken.

Na een verblijf van verscheidene maanden in het pas veroverde gebied, brak eindelijk ook voor mij de tijd aan, om met de brieven en mailpakketten en een tal andere reizigers, eene plaats te zoeken op de vertrekkende boot.

Het was niet zonder een gevoel, naar weemoed zweemende, dat ik afscheid nam van 't vreemde land Atjeh en van een aantal vrienden, die mij, hoe kort ik ze ook gekend had, zooveel hartelijkheid en toegenegenheid hadden bewezen, even veel, ja, hondervoud meer dan ik zelfs van oude vrienden had mogen verwachten. Vooral viel 't mij zwaar vaarwel te zeggen aan den gastvrijen reisgenoot, die mij dadelijk bij de aankomst ontving en logeerde, als ware ik zijn broer, hoewel ik hem bijna geheel onbekend was. Ook nu deed hij mij uitgeleide, en de vriendschap, aan boord der boot, die ons van Batavia naar Atjeh bracht, begonnen, werd door tal van vriendschapsbetuigingen bezegeld en is (tot heden toe, drie jaar later), eer toegenomen dan verminderd door de scheiding. Mag ik hem, den braven v. P. nog eenmaal weerzien, — hier of in Nederland — dan zal een mijner liefste wenschen vervuld zijn. In elk geval, roep ik hem van hier uit een hartelijke dankbetuiging toe voor de goede kameraadschap, de onbaatzuchtige vriendschap en hulpvaardigheid, mij ten allen tijde betoond, gedurende mijn verblijf te Atjeh.

Van mijn uitstapjes en ontdekkingstochten in 't wondervreemde land had ik altijd aanteekening gehouden, niet

met het doel er eenig werk van letterkundigen aard van samen te stellen, nog minder met de gedachte, dat de eenvoudige aanteekeningen van een nieuwsgierigen toerist eenige waarde zouden hebben voor hen, die op wetenschappelijke mededeelingen en diepzinnige beschouwingen over het pas veroverde land en de staatkundige vragen daaraan verbonden, gesteld zijn. Alleen als toerist, als zeer nieuwsgierige toerist, schreef ik mijn opmerkingen en indrukken neer, en ik geef ze hier, voor hetgeen ze zijn, nl. hetgeen Atjeh een onpartijdige en onbevooroordeelde te zien gaf, naar waarheid meegedeeld. Mocht dit eenvoudige werkje hun, die dierbare betrekkingen hebben in Atjeh, eene idee geven van het leven en de toestanden aldaar, — mocht het hen, die er geweest zijn, nog eens herinneren aan vroolijke of droeve uren, daar beleefd, aan de vele trouwe vrienden en kameraden daar achtergelaten of — helaas — door den dood weggerukt, en ook aan schrijver dezer bladzijden, die zijn „Atjehsche" vrienden en vriendinnen nimmer zal vergeten, en hun bij dezen een hartelijk vaarwel toeroept, met de bede: mocht het een „tot weerziens" zijn!